

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022. 10. szám

SIPOS SÁNDOR munkáival

TŐZSÉR ÁRPÁD versei

MINDÁK DÁNIEL, NÁDASI KRISZTINA prózái

VÖRÖS ISTVÁN, BABICZKY TIBOR, BÁNKÖVI DOROTTYA versei

DOBOS ISTVÁN, CSEKE PÉTER, MÁRKUS BÉLA tanulmányai

EKLER ANDREA, PATAKI VIKTOR, STURM LÁSZLÓ kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

Nemzeti
Kulturális
Örökség

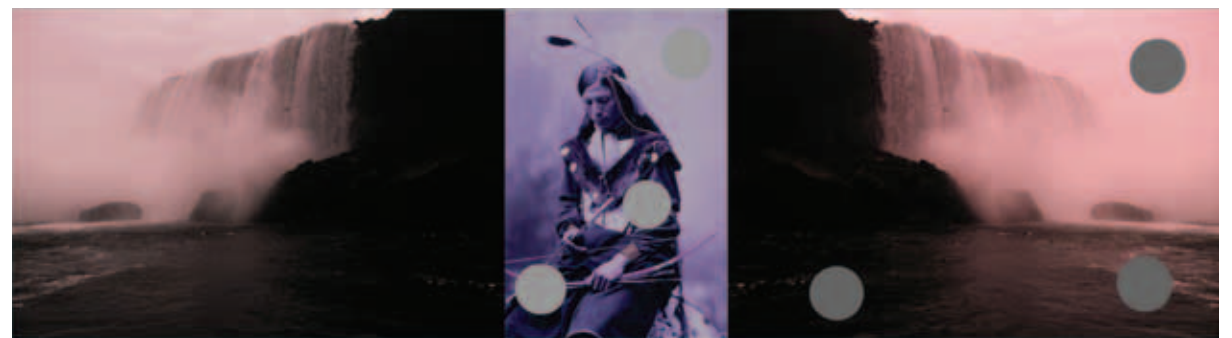
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADEMIA

KORTÁRS 2022 10

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2021, C-print, 22x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Antropocén, 2021, montázs, giclée nyomat, 30x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Niagara, 2014, montázs, giclée nyomat, 30x100 cm

TARTALOM

- 3** TŐZSÉR ÁRPÁD: Versek az Ál-gyerekkersek vén gyerekeknek ciklusból *(versek)*
- 5** MINDÁK DÁNIEL: Így vagy úgy *(próza)*
- 12** VÖRÖS ISTVÁN: A megbocsátás; Mikor még élt apám; Teremtő erők;
A segítség elfogadásának kötelezettsége *(versek)*
- 16** NÁDASI KRISZTINA: Moszkva, 2022. március 4. *(próza)*
- 19** BABICZKY TIBOR: A mólón; Schumann: Hajnali dalok, pt. 1. *(versek)*
- 20** VESZPRÉMI SZILVESZTER: Apám meggyilkolása; Reggeli a paradicsomról álmodóval
(versek)
- 21** BÁLINT ENDRE: A Pál utcai fiúk nyomában
- 29** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XV.
- 34** DOBOS ISTVÁN: A felelősség pátosza – a pátosz felelőssége – A retorika útvesztői
Mészöly kései esszéiben
- 43** BÁNKÖVI DOROTTYA: Aki belőled; Nárcisznál; Felébredtem; A Nőasztala *(versek)*
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: Eljutni a tiszta, sugárzó képig – Kollázs Sipos Sándor művészetéről
(képzőművészet)
- 65** BOGA BÁLINT: Immár 66 év...
- 66** CSEKE PÉTER: „Az igazság fölismeréséhez idő és elmélyedés kell” –
József Attila vallomása az Erdélyi Helikon 1930-as ankétján
- 75** MÁRKUS BÉLA: A „nemzeti megújhódás” szolgálatában – Klebelsberg Kuno és az irodalom
- 84** BENCE ERIKA: Legendából legendába (Szilasi László: Tavasz hadjárat)
- 88** EKLER ANDREA: Fel lehet-e szállni a meseszekérre? (Ács Margit: Élet a purgatóriumban)
- 92** VARGA MÁRIA: Ács Margit / Élet a purgatóriumban
- 93** PATAKI VIKTOR: Margócsy István / Színes tinták
- 97** STURM LÁSZLÓ: Lányi András / Karátson Gábor
- 100** FAZEKAS SÁNDOR: Nádasdy Ádám / A csökkenő költőiség
- 101** OLÁH ANDRÁS: Csengey Dénes / Három monodrám

E számunkat SIPOS SÁNDOR munkáival illusztráltuk.

A borítón: Tribal Feeling (Törzsi érzés), 1995, rajz, papír, 37x40 cm (részlet);

Cím nélkül, 2021, színes tus, papír, 50x70 cm (részlet).

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHÁMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Kritikák Vajna Ádám egyébként is mit akarhatott itt az őrgróf, *Greco Krisztián* Valami népi és *Lackfi János* Beigliköztársaság című kötetéről

G. Nagy Anna interjúja *Szitha Mikklóssal*,
a Talamba-ütőegyüttes vezetőjével

Lubianker Dávid elemzése a *Nem* című filmről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

TŐZSÉR ÁRPÁD

Versek az *Ál-gyerekek* versek vén gyerekeknek ciklusból

TŐZSÉR ÁRPÁD (1935) Pozsony

A KAPU MEG A KÖLTŐ

– Hogy vagy, kapu? Régen láttalak.
 – Nem is láthattál, én még új kapu vagyok itt.
 – Nem rühelled, hogy minden
 jöttmentnek ki kell tárulkoznod?
 – Nem értem, mi az, hogy „rühelni”.
 – Elárulom, hogy én sem. A rühes disznó
 a kapufához dörzsöli viszkető oldalát.
 Talán erre mondják, hogy: rühell.
 – Mi az, hogy dísz-nó? Talán
 dísz-kaput akartál mondani. Én egy
 új kapu vagyok, borjút látok néha,
 jön, megbámul, de mióta itt állok,
 dísz-nót még véletlenül sem láttam.
 – A disznó is olyan állat, mint a boci,
 se füle, se farka, csak épp nem tarka.
 Hordó teste van: nagyon szeret enni.
 S okosabb, mint a borjú, azt is tudja,
 mennyi moslék jár neki. Evés előtt
 leméri a vályút, s azt mondogatja:
 rőf, rőf, öt rőf!, rőf, rőf, öt rőf!
 – Egész jól rőfögsz. Nem vagy te diszó?
 Ha az vagy, nem muszáj tovább udvarolnod,
 itt a kapufám, rühellj kedvedre!

ÓVODÁBAN

Gyerekek, jelentkezzen, ki tudja, mi volt a bűne
 Sziszüphosznak! Mért ítélték az Alvilág bírái a hi-
 ábavaló sziklagörgetésre? Senki se tudja?! Ti árul-
 kodó Júdásnak szoktátok nevezni az ilyen társato-
 kat. Sziszüphosz ezer évvel megelőzte Júdást:
 elárulta Aszóposz folyamistennek, hogy a lányát,
 Aiginát sas képében elrabló Zeus, a görögök főis-
 tene merre menekült zsákmányával. Zeus a villá-
 maival visszaűzte az üldözésére indult Aszóposzt
 a vizeibe, s a szerelmi kalandnak, az ismert mó-
 don, Sziszüphosz lett károsultja. Ki tudná a törté-
 net tanulságát levonni? No Pistike?! – Árulkodó
 Júdás, nem kap piros tojást! – Nagyon jó. Évi? –
 Árulkodó Júdás, sziklát kap, nem tojást. – Ez is
 jó. S most kérdezzük meg a takarító nénit is! – Én-
 szerintem seckojedno, besúgó vót a' mind a kettő.

PENTATON TÉL

Öt varjú gubbaszt a tar, téli ágakon,
öt hangjegy, á, cé, dé, s é, gé – kész pentaton.
Botfűlű az egyik varjú, s a zenéhez
mitsem ért, mit neki *geszesz* vagy *gesz*, é, *esz*!
Elröppen s megül egy másféle hangzaton,
s megbomlik az első fán is a pentaton.

NYELVI ÁTMŰTÉSEK

A *márvány* és *járvány* egy betű különbséggel *zárvány*,
de a *járvány* hogyan jár házról házra, ha zárva van?
S a *márvány*? Mit keres itt a *márvány*?
Egyszerű hangátműtés! – a nemek közt
az átműtés útja rég járva van.

PNTTN TL

t vrj gbszt cspsz, tl gkn,
t hngjgy, á, c, d, s, g – ksz pnttn.
Btfl z gyk vrj, s znhz
mtsm rt, mt nk *gszsz* vgy *gsz*, *sz*!
lrppn s mgl gy msfl hngztn,
s mgbmlk z ls fn s pnttn.

KMPC

Ernest Jandl írt néha könnyen érthető verset is,
bizonyítandó, hogy lásd, világ, tudok én ilyet is.
Fehér hó hullt bennük, s szelíd harang kondult,
ilyenkor azt hitték, Ernest megbolondult.

Ha Jandl Ernő élne, ő s én druszák volnánk:
tarkabarka sorsom két nevet osztott rám.
Ernestus vagyok a keresztlevelemben,
csak az isten tudja, Árpádus hogy' lettem.

Immár Jandl Ernőre hajaz némely versem,
ifjan Árpád, vénen én is Ernő lettem.
Barátaim kérdik: tán megbolondultam?!
Schtzngrmm és *Kmpc*.* nyolcvanhat elmúltam.

* A *Schtzngrmm* című szövegvers Ernest Jandl ún. konkrét költeményeinek talán legismertebb darabja. Ezeknek a verseknek a lényege: a költő elhagyja a szövegből a magánhangzókat. A *Schtzngrmm* értelmezői a címet általában *Schützengraben*-nek (lövészároknak) „fordítják”, s a verset magát háborúellenes műnek tartják. A befejező *t-tt*-ben a *t* állítólag sírkeresztet formáz, míg a *tt* a *tot* (halál) szó „magánhangzótlánítása”. Ezt a *tot*-ot a vers magyarítója (Tauber Ferenc) *Kmpcként* (Kampec) próbálta visszaadni.

MINDÁK DÁNIEL

Így vagy úgy

MINDÁK DÁNIEL (1989) Budapest

– Egy disznó miatt kell felelnie a hercegnek?

– Állj föl, ha hozzád beszélek!

Kálmán herceg, aki eddig mélyen hátradőlve hevert a párnákkal halmozott széken, kimért mozdulatokkal egyenesedett fel, hogy arasznyi távolságból bámuljon bele testvére szemébe. Béla, a magyarok és horvátok királya, ezen a néven a negyedik, kipirulva, határozottan beszélt, és olyan széles kar-mozdulatokkal gesztikulált, hogy meglibbent az ablak melletti fülkét leválasztó függöny.

– Nem! Nem a disznó miatt! A gazdái miatt, akiket megöltek az embereid. Ne tagadd! Annyi disznót rabolsz, amennyit akarsz. Ha egy paraszt véletlenül belesétál embereid kardjába, azt is elnézem, mert herceg vagy, és az öcsém vagy. De ha a kunok állatait, embereit háborgatod, azzal szövetségünket, az én királyi eskümet teszed kockára. Amíg én vagyok a királyod, nem háborgathatod barátaim jószágát!

– Amíg...

– Amíg az a törvény, hogy az elsőszülött fiú követi apját a trónon, így is marad. Isten rendelése volt, hogy én születsek előbb. Nem születhettünk egyszerre, valakinek elsőnek kellett lennie. Ha csak Isten rendelése folytán nem élsz túl engem és fiamat, nem teszik fejedre Szent István koronáját, a magyaroknak be kell érniük egyetlen Kálmánnal, aki fiatalabb testvérként lett király.

– Nem úgy volt, Kálmán volt Álmos idősebb testvére. László király fiatalon még bízott benne, hogy lesznek saját fiai, a legidősebb unokaöccsét akarta kizárni az öröklésből, és az országon kívülre, papi pályára küldte. Mert ugyebár a király katona; a pap meg csak pap. Isten kifürkészhetetlen akarata, hogy László országlása után mégis Kálmán következett.

– Nem érdekel. Elcsábíthatod a legjobb történetírómat, tessék, szolgáljon neked. De a hatalomból és kun barátaim tiszteletben tartásából nem engedek. Végeztem.

Béla hátrébb lépett a kényelmetlenné váló közelségből, de az ajtóból még visszafordult.

– Gyűlik már a sereged? Számítok rád. Annyi a tatár, mint égen a csillag. Dénes nádor csak ideig-óráig tartóztathatja őket, ha tényleg megindulnak. Mindenkre szükségünk lesz.

Kálmán megvárta, amíg testvére lépteinek zaját elhalkítja a távolság, majd a toronyszobából kiszögellő, eltakart fülkéhez lépett, és félrerántotta a függönyt. A keresztbe fektetett deszkán egy borotvált arcú férfi ült bokáig letölt nadrággal.

– Öltözz fel rögtön, te disznó! – szólt rá Kálmán.

– Csöndesebben – felelte az alak kászálódás közben –, még meghallják.

A feszes nadrágot nem sikerült egy mozdulattal felhúzni, felváltva egyik és másik szárán erőnek mutatott, de a nadrágot csak ujjnyival mozdító rángatások követték egymást. Kálmán úgy tudta, hogy az illetlen testrészek gazdájának, Von Biberachnak apja valaha nagy szolgálatokat tett az ő néhai anyjának, sőt, életét áldozta védelmében

– Igyekszem, igyekszem, de hát nem sikerülhet minden elsőre. Tisztelt szüleidnek is, hercegem, Isten nyugosztalja őket, csak másodikra sikerült az alkalmas uralkodót e világra hozniuk.

– Még a végén azt hinném, hogy hízelegsz.

– Ugyan, csak emlékeztetek. Engedélyed, sőt királyi parancsod van őszszehívni a hozzád hű katonákat. Mikor, ha nem most? Béla kényszerhelyzetben van, a tatárok ellen keletre kell küldenie saját embereit, és te lecsaphatsz. Sutt. Az osztrák herceg téged fog támogatni, csak három megyécskét kér.

– Elhallgass!

– Elhallgatok én, csak halld meg, amit mondok. Te vagy a jobb vezér, hallottad már sokaktól, nem?

– Jól tudod.

– Na, ugye. Béla majd' hogy a hegyes végénél markolná meg a kardot. Téged teremtettek királynak. Te fogsz bosszút állni anyád gyilkosain, amit apád és bátyád csak fél szívvel tettek meg. Persze ne feledkezz meg...

– Ha még van pofád jutalmat kérni, akkor ládában viheted haza a fejedet.

– Látod, uram, azt már magadtól tudod, hogy a hű és jó támogatót méltó ajándék illeti.

– Tűnés.

Kálmán egyedül maradván a szobában kibámult az egyetlen szűk ablakrészen. Nyitva tartotta, remélve, hogy kiszellőzik Biberach szaga. Kint szántóföldeket, erdőt és a kanyargó Dunát látta. Házak, emberek, várfalak. Dolgok, amiket összességében országnak nevezünk. Parasztok, akik rendszeresen kalapot levéve húzódnak félre az útról, és csak kunyhójuk biztonságában vagy a puszta magányában szidják az urakat. De mégis az uraktól várják, hogy rablóktól és nomádoktól megvédjék őket.

Még mindig forrt az indulata, noha a teremben már érezte a márciusi szelek hűvösét. Ledobta felsőruházatát, lerohant a palotából a várfalak közötti katonai gyakorlótérre. Kardot ragadott, és hevesen kaszabolt egy rőzseköteget. Tapasztalatból tudta, hogy a testi erőfeszítés idővel belsőjét is megnyugtatja. Ha tehetné, minden reggelt gyakorlással indított. Szokását még házassága után is megtartotta. Ebben a világban mindenkinek verítékeznie kell, hogy az isteni igazságot szolgálhassa, a parasztnak a földön, a nemesnek fegyverrel a kezében a gyakorlótéren – Szalomének így magyarázta. Elég volt, hogy kardját már nem fektethette maga mellé az ágyba. Gyilkos szerzőmnek ott nincs helye – mondta Szalome. Pedig hadba járó embernek a sors a lovat és a kardot rendelte legjobb barátjául; a legsúlyosabb veszedelmekből csak a ló és a jól forgatott fegyver mentheti ki, se az asszony ragaszkodása, se a fegyvertárs hűsége.

Kálmán már átizzadva püfölte a szegény sorsú rőzseköteget, mire kíséretének fegyverforgató tagjai gyűltek köré. István százados felvetette:

– Herceg, ha úgy akarod, mi is... – de Kálmán leintette; aztán mégis kéretett lovakat. A legjobb, legerősebb csatamént vezették elő, de felszerszámozásához idő kellett. Kálmán leeresztette a kardot, és a századoshoz fordult:

– Harcolnátok-e értem ellenségeim ellen?

– Harcolnánk érted, herceg! Kire megyünk, tatárra, németre?

– Akkor is harcolnátok értem, ha az országon belül találnánk ellenséget?

– Igenis! A kunokra gondolsz? Viszket már a tenyerem, hogy bosszút álljak a magyarok letiport földjeiért és letiport lányaiért.

Kálmán hadi erényeikért tartotta embereit, nem az eszükért. Lóra szállt, és megrohmozta lándzsájával a latinosan *quintain*nak nevezett bábu pajzsát. Szép találatot ért el, majd elhajolt a jobb kezében tartott buzogány elől. A bábmészködő katonák nem maradhattak el vezérük mögött, és sorban megrohanták a bábút. Gyakorlottak voltak, a célt rendre eltalálták, és a buzogány el-

lencsapása elől mindegyik el tudott hajolni, de a legtisztább, legerősebb találatokat rendre Kálmán herceg érte el. Így kell majd a következő csatában is – gondolta. Így kell ledöfni egy tatárt. Vagy így kell ledöfni. Nem. Bélának nem ontaná vére. Bélát csak elzárná a tenger közepén egy szigetre, ahonnan se ki, se be nem járhat lélek. Emlékezett is egy szigetre a dalmát partok közelében, kis kastéllyal. Trau a neve.

A gyakorlás végeztével István százados bizalmaskodva tette fel a kérdést:

- Aztán tényleg kutyafeje van-e a tatárnak?
- Nem tudom, de ha kutyafeje van, ti azt is elválasztjátok a nyakától.

Nem hiába vetélkedett Zakariás atya szolgálataiért a királyi család két feje. Zakariás atyát kegyes léleknek és a történelem legjobb ismerőjének tarották. Bármikor tudott példázatokot hozni Attila királyról vagy az Árpád nemzetségből fakadt uralkodókról. Kálmán és Szalome esküvőjére egy könyvecskét írt, amiben a lengyel és magyar történelmet szépen egybeboronálta. Igaz, hogy Szepes várában nem olvashatta újra a többi történészek műveit, ezért csak emlékezetből dolgozott, de könyvével így is elérte, hogy a királyi család körül lebzselő hivatalnokok, rokonok, szolgák elkönyveljék, ő már Kálmánt választotta Béla ellenében. Így Zakariás atya a közvélemény nyomására több időt töltött Kálmán herceg környezetében, kimondatlanul is gyóntatója, lelki vezetője lett. Megvitatták, hogy aktus-e, tehát bűn-e, ha a férj a feleségével tölti idejét. Zakariás atya idézte a testtel kapcsolatos hittételeket, Kálmán viszont rövidre zárta, hogy aktus bizony, ráadásul államjogi. Hiszen a lengyel és a magyar állam képviselője között történik, a népek-államok közelségét ki-fejezendő. Zakariás atya témát váltott:

- Hogy áll az egység dolga András király fiai közt?
- Nem úgy van-e, hogy az alkalmasabb rokont illeti a trón? Nem ezért ragadt fegyvert Szent László is Salamon ellen, és apám Imre király ellen?

– Az elsőszülött jogának és az alkalmasság jogának elsőbbségét mindenki érdeke szerint magyarázta. A példáid igazak, de éppen az elsőszülöttek joga révén került trónra Kálmán király Álmos herceggel szemben. Hiszen Kálmánról azt írják, hogy púpos, sánta és csúnya volt, ám talán csak annyi igaz belőle, hogy nem dolgozta meg olyan keményen az izmait, mint egy vezérhez illik.

- Ugye, úgy illik, hogy a király hadra termelt legyen, akire felnéznek a vad katonák?

- Igen, ezt is beleértjük az alkalmasságba. De miért kérdezed?
- El tudnék képzelni Bélánál alkalmasabb királyt.
- Ezért tartjuk megbízhatóbbnak az elsőszülöttség elvét. Hiszen alkalmasság terén ki ezt, ki azt tartja legkiválóbbnak, bezzeg a születés sorrendjét senki nem vitathatja.

– Persze. Csak épp olyan királya lesz a magyaroknak, aki púpos és sánta; vagy olyan, aki alig bírja el a kardot, helyette pogány barbárokkal tapostatja le a magyarok földjét.

– Mire készülsz, Kálmán herceg? Talán elfelejtet történetünk, hogy addig jó, amíg pontosan egy királya van a magyaroknak? Elfelejtetted, hogy a krónikák másról sem szólnak, hogy melyik herceg mikor szerzett békétlenséget, hány jó magyar nemeset kellett pártoskodás miatt kivégezni vagy csatamezőről holtan összeszedni? Ha már így vagy úgy királlyá tettünk valakit, életét és országlását védjük meg minél tovább, hiszen az egyetértés a béke, a gyarapodás és Isten előtti növekedés első feltétele.

Kálmán a kardhüvely hegyével vonalakat húzogatót a köpadlóra.

- Nem, nem felejtettem, csak gondolkodom.
- Úgy? Gondolkodol?

– Szoktam. Most épp arról, hogy bár Szlavónia hercege és a Magyar Királyság második embere vagyok, mégis egész életem parancsok betartásával telik. Miért ne teljesülhetne egyszer az én akaratom?

– Ha soha nem leszel király: hát vagyunk ezzel így egy páran. Istentől kapott feladatainkat teljesítjük. Ebben nem különbözik a király, a királyné, a nemes, a jobbágy. Munkás világba teremtett minket az Isten. A király sem mindig kedve szerint tesz, hanem méltósága szerint. Azt hiszed, Bélának öröm, hogy pogány barbárokat telepített az országba? De ha a király harcosokat és adófizetőket akar, márpedig akar, mert jön a tatár.

– Ejj, ha nem elég a kéz itthon, inkább telepítsük be a domonkosok keleti magyarjait. Azokkal legalább szót értünk.

– A helyedben nekem nem lennének nagy reményeim. A domonkosok magyarjai több hónap járóföldre élnek, ha elszánják is magukat a költözésre, nem érnek ide a tatár előtt. Fáradtan, keseredetten érkeznek, úgy élnénk velük, mint a kunokkal. Azt hiszem, ugyanolyan barbárok. Sátorban élnek, hosszú a hajuk, térdig érő kabátot hordanak, loncsosak a kutyáik, húst esznek, nem pedig kenyeret vagy a kert zöldségeit.

– Tudtam, hogy rád mindig számíthatok – mondta Kálmán, és hárító udvariaskodással távozott a fogadóteremből.

Nem félt Zakariás atyát bizalmas területén hagyni. Tudta, hogy az atya nem tesz ellene semmit, akkor sem, ha keményen beszél. Ahogy zsongott a feje, mintha hangyák mászkáltak volna az agyában, nem kívánta a szellemileg megterhelő társalgást folytatni. Inkább Szalome nyugalma szerette volna átvenni. Azonban Szalome nem volt nyugodt. Mostanra szedte össze, hogy melyik ágytakarót és melyik ékszert nem hozták el Zágrárból a napokkal korábban befejezett utazással, melyik szolgát kellett volna mégis otthon hagyni. Versenyt szövegetek egymásnak, amikor azonban Kálmán kiejtette a domonkosok nevét, Szalome újabb témát kapott, és végigmondta, hogy a domonkosok olyan harciasak, mintha karddal szentelték volna őket, valóságos Isten vérebei. Kálmánnak minden hidegvérére szüksége volt, hogy a „bezzeg a ferencesek” kezdetű mondókát elkerülje. Így csak a békéről szót hallhatta:

– Szép világot tudnánk építeni, Krisztus szeretetét megvalósítva. Nem kell nekünk harc, mert nem kell nekünk a másé.

Kálmán megfogta felesége mindkét kezét.

– Ugye, tudod, hogy háború jön?

– Ne csinálj háborút, kérlek.

– Ha nem csinállok, akkor is jön.

Mivel a tatárokat megállítani se Kálmán, se Szalome nem tudta, rövid távon véget ért a vita. Kálmán végighallgatta felesége észrevételeit a pesti és esztergomi ágyneműk hibáiról. Amikor nagyon úgy illett, még bólogatott is. A családi béke a felszínen helyreállt, ám kintről izgatott kiabálás és futkosás, vasak csattogása hallatszott. Kálmán a lakosztály hátsó kamarái felé irányította feleségét, ő pedig a külső ajtó felé indult, de nem mehetett ki, mert még előtte belépett István százados diadalmas örömmel arcán, kivont karddal a kezében.

– Meghalt az áruló! – kiáltotta

– Menj már ki, tudod, hogy a feleségem nem szenvedheti a fegyvereket – szólt rá Kálmán herceg. – Ki halt meg?

– A cselszövő Kötöny és a többi kun. A tatárok kémei.

– Miket beszélsz? – kérdezte Kálmán. A palotaudvaron kardokkal hadonászó, ékszereken marakodó katonák zsivaja elsöre elnyomta a hangját. Megismételte: – Miket beszélsz?

– Rájuk mentünk. A pogányokra. Azt mondták, a tatároknak kémkednek. Ugyanolyan a szemük és a ruhájuk. A tatárok alattvalói voltak. Egy sötét hajú német vezetett minket. Senkit nem hagytunk élve.

Az egyik sötét első emeleti ablakból, félig takarásból egy nyugodt alak figyelte a felhevült tömeget. Húvösen Kálmán felé pillantott, bár a herceg az árnyékban nem láthatta arcát, érezte, hogy oda kell mennie. És azt is, hogy ki az illető.

– Mit csináltál, te szerencsétlen? – kérdezte

– Nem aranyosak? – mutogatott Biberach a véres kardokkal hadonászó tömeg felé. – Azt hiszik, ők cselekszenek. Azt hiszik, számítanak.

– Azt kérdeztem, mit csináltál?

– Elintéztem, hogy többet ne kelljen felelned egy-egy malac megsütése miatt.

– De hogyan? Megölettél egy királyt? Arra nem gondoltál, te féreg, hogy a kunok most a magyarok ellen fognak fordulni, és a mi véreink fizetik meg az árát?

– Előfordul. Illetőleg pontosan erre gondoltam. Én mindenre gondolok, tudhatnád. A te Bélád legerősebb katonai egysége most halálosan megsértődik, de nem rád. Tiéd a pálya. Én csak azt a három megyét kérem Frigyes herceg számára a határszélen. Bélának már nincsenek csapatai, és ha mégis, azt a tatárok ellen kell küldenie. Te pedig egy szakasz jó horvát lovas élén elveszed koronáját, őt meg felnégyeled, megvakítod, lefejezed, tömlöcbe dobod, amilyen sorrendben csak akarod.

– Fogd be, te ostoba állat, még meghallják!

– Na és? Már csak parancsba kell adnod, és megtörténik.

– De ilyenkor...?

Nem mondhatta tovább, mert három lovas érkezett a vár udvarára olyan vágásban, ami halálosan kimerült lovaiktól tellett. Csak a várudvaron, kőhajításnyi távolságból látszott, hogy megszabdalt, mocskos pajzsukon a valaha Tomaj nembeli Dénes nádor színeit viselték. Sőt, az első torzonborz, vérfoltos, nagy orrú lovas minden lépés után egyre jobban hasonlított Dénes nádorra. Ügyetlen mozdulattal kidőlt a nyeregből, és azt mondta:

– Jön a tatár. Készüljetek.

Kálmán különösebb aggodalmak nélkül kiugrott az első emeleti ablakból, így pont a nádor elé érkezett, meg is támasztotta, nehogy az eldőljön, és a szemébe nézve megkérdezte:

– Dénes nádor, hol a seregéd?

– Ez a sereg – mutatott a nádor a mögötte álló két elkínzott legényre.

Felhördülés, majd dermedt csend futott végig az előbb még ünneplő körülállókon. Dénes nádor ötezer jó magyar emberrel ment ki a Kárpátok hágóját védeni, ez az ötezer ember most hollók és farkasok prédájaként fekszik a hegyekben. Dénes nádor serege mögé bújva reménykedett a többi nemes, hátha el lehet kerülni a vészt, de ha a vezér épphogy életét meg tudta menteni, már nincs több akadály a tatárok és az ország belseje között.

Kálmán hamar magához tért, és emelt hangon szólt az udvaron levőkhöz.

– Ne eresszétek le a kardokat! Most nekünk kell megvédeniük az országot. Szedjétek össze magatokat és fegyvertársaitokat. Egy óra múlva indulunk.

Jól tudta, hogy minden óra, minden mérföld, amivel előrébb mehetnek, amivel az országhatárhoz közelebb találkozhatnak a tatárok fő erőivel, az békes, egyszerű falvak megmentését jelenti. Rohant volna útikellékeiért, de Biberach behúzta őt egy sötét kiszögellésbe.

– Elment az eszed, te nyomorult? Az öledbe hullhatna az ország, te meg a tatárral foglalkozol?

– Előbb védjük meg az országot. – mondta Kálmán, és a bal kezére már felhúzott páncélkesztyűvel beverte Biberach orrát. – Nesze, a megyéd.

A katonák betartották a parancsot, egy órával később különösebb málha nélkül ugyan, de fegyverzetben, elszánt tekintettel gyülekeztek az udvaron. Dénes nádort addigra megittatták, sebeit kezelésbe vették, és a király tanácsadói megkezdték kifaggatását a vereség részleteiről. Kálmán és a rögtönzött elővéd nem pazarolta idejét a tájékozódással. A herceg egy mozdulattal nyeregbe pattant, az utolsó búcsút már onnan vette Szalométól.

– Vigyázz magadra! – mondta az asszony sokadszorra.

– Háborúba nem azért megy az ember, hogy magára vigyázzon.

•

Kálmán még a saját lován jött vissza Muhi mellől. Amíg volt értelme, az elővéd parancsnokaként az első sorokban harcolt. Az égő, hullákkal borított táborból az utolsók között menekült el. A következő éjszakát a nyeregben töltötte, még sebet bekötözni sem állt meg. A leghamarabb Pestre akart érni, hogy mentse a menthetőt. A jobb vállán a lemezpáncél széle melletti lándzsaszúrásból Szalome szedegette ki a vászonkabát beszakadt szálait. Úgy ítélték, Pest védhetetlen, a horvát területeken lehet még pár fegyverforgatót összegyűjteni.

Béla rögtön a menekülést választotta, amint a tatárok körülzárták a táborot. Az éjszakai és délelőtti összecsapások idején a sátrában pihent. Északnyugat felé, hegyek és sűrű erdők közé menekült. Leghűbb követőit egyesével küldte vissza, hogy életük árán egy-egy perce lelassítsák az üldözőket. Így jutott el Bécsig, ahol Frigyes herceg és egy ferde orrú lovag három megyét követeltek tőle, jövőbeni esetleges segítségért cserébe. Béla felháborodottan hagyta ott Bécset, de Frigyes nem várt kölcsönösséget, Béla engedélye nélkül is megszállta Pozsonyt.

A két testvér útja végül Zágrábban kereszteződött. Kálmánt az utolsó néhány napi járóföldön már szekéren kellett vinni. Jobb vállánál a seb gennyezett, mindkét széle feldagadt, a herceg izzadva, levegő után kapkodva feküdt a hátán. Kálmán, Szalome, Zakariás atya és kevés kísérijük akkor érkezett Zágrábba, amikor Béla futára a király közvetlen családját egy napi útról jelentette. A futár foghatta Kálmán lábait, amíg a szekérből a lakótoronyba átvitték.

Az egy nap előny nagyobb részét Kálmán szenderegésben töltötte, melyből a fájdalom és a láz ébresztették fel újra és újra. Szalome hosszasan kérlelte Kálmánt, hogy ne haljon meg; még lehetnének gyerekeik, talán még sokáig élhetnének együtt. Kálmán annyit válaszolt, hogy erről kérjen mást, miközben bal kezével a feszületre mutatott.

– Ha meghalok – tette hozzá –, házasodj meg újból. Majd fentről vigyázok rád.

– Nem!

– De igen, vigyázok rád.

– Nem házasodom újra. Nekem más nem kell. Inkább leszek apáca.

Kálmán megnyugodott, hogy a meghalás ellen már nem tiltakozott felesége. Lehunyta szemét, és pihenni próbált. Szalome újra a tenyerébe fogta a kezét.

– Hogy van a kedvenc öcsém? – kérdezte Béla, amint a szobába lépett. Átizzadt lovaglóköpenye suhogott utána a levegőben, egy szolga a kérdés végével kapcsolta le válláról.

– Isten kezében. Mint mindannyiunk – felelte Kálmán. Természetellenes színűre változott bőre és a koponya formáját felvevő arca láttán Béla megértette, hogy már nem sok időt tölt az árnyékvilágban.

Béla mögül ekkor lépett ki egy derékig sem érő emberke fakarddal hadonászva.

– Kálmán bácsi! Kálmán bácsi! Kardozzunk!

– Hagyjad, István, maradj csendben – szólt rá Béla. – Kálmán bácsi nem-sokára aludni fog.

Szalome felkapta a fejét, egy pillanatra elgondolkodott, kikaparja-e sógora szemét. A kis István, a magyarok későbbi királya lábujjhegyen ment ki a folyósóra, de a fakard hegyét végigcsattogtatta maga után a padló kövein.

– Megtettem, amit lehetett.

– Megtetted. Megmutattad minden magyarnak, hogy egy királyi hercegnek sem kell féltennie életét a vészben. Ha egy királyi herceg az első sorokban hullajtja véré, másnak sem lehet kifogása. Néha irigyellek, hogy te hős lehetsz. De nekem, a királynak, az a kötelességem, hogy túléljek, és túlélésemmel biztosítsam az ország túlélését. Ha megmenekülünk a barbároktól, nekem akkor is készen kell állnom dolgozni az országért.

– Úgy. Úgy. Oltalmadba ajánlom híveimet.

– Mindenkire gondom lesz. Ha még nem lenne elég. Te meg add át üdvözetemet szüleinknek. – Béla az ajtó felé fordult, de testvére még egy megszólalásig tartóztatta.

– Én már nem leszek király...

– Kit tudja, talán még lehetsz szent.

VÖRÖS ISTVÁN (1964) Budapest

VÖRÖS ISTVÁN

A megbocsátás

1

A föld alól valami feltört,
nem kőolaj, csak egy erő,
a hiúság így jön elő,
s ez önhittséggel rögtön eltölt.

De nemcsak bennem kezd túltengni
az eltúlzott önbizalom,
nagyképűség-forradalom
mutatja meg, hogy a jellem mi,

hogy lesz a világ-meg-nem-értés
magabiztos ősz tudomány,
amelyre az új kor során
hivatkozni kell, semmi kétség.

Mindenki tudja, pedig nincs úgy,
bár úgy van, senki se hiszi,
az üresség kis érvei
húzzák a rosszindulat-hintót.

Amilyennek látni akarja
az ostobaság önmagát,
olyan képet ölt a világ,
efölött másnak nincs hatalma,

téveszmékkal tömhet be száját,
és hiúsággal elvakít.
S ha néha páran kérdezik?
Nem mindenre van magyarázat.

A hozzáértés nagyképűség,
és babona a logika,
a fontosak dolgaiba
ne folyj bele, hisz úgyse túrnék.

Minden dologra más a mérték!
Valami mégis belevág,
megváltoztatja az irányt?
A hatalmat végül eltörölték?

2

Vagy mégis Isten gyakorolja?
Ő jól tudja, hogy mit lehet,
soron kívül ítéletet
mond, és visszaküld a pokolba

minden torz erőt, az a dolga,
s ha teszi, mindig jól teszi,
a szemlélete lényegi.
A megbocsátást elnapolja.

Mikor még élt apám

Veszekedtünk apámmal,
nem is volt túl öreg,
mégse értettük egymást.
Hát ez nem örület?

Miért laktam még otthon?
Ő sose rótta föl,
örültek, hogy az élet
nem igazán gyötör.

A szobámba vonultam
rögtön evés után.
De néha vita támadt,
nem rendeztük puhán,

bár ilyen furcsa embert
keresve se találsz,
hisz rosszabbnak mutatta
mindig, mint volt, magát.

Anyámmal zsörtölődött,
én rászóltam bután,
ordított meglepődve
szegény, szegény apám.

Bár akkor biztos voltam,
hogy nincsen igaza,
és nagyjából nem is volt,
csak hóbörgő szava,

mégis valahogy gyenge,
és kiszolgáltatott
a nagy hang ellenére.
Majdnem pofont adott,

már emelte kezét rám,
de persze nem ütött.
Mégis miféle bánat
volt mindezek mögött?

Mért tettette undoknak
magát, miféle maszk
volt ez, és minek kellett?
Én sem voltam pimasz.

Mégse lehet csodálni!
Ez szinte már szabály,
nem kell a jó nyugalma,
konfliktust produkálj,

miben a társadalmat
is átvilágítod!
De aztán írni mentem,
véget ért a dolog.

Anyám még bejött sírva,
hogy egyre nehezebb,
de én azért ne mondjak
mégse ítéletet.

Apámat akkor untam,
ő nem haragudott,
megárt az álkonfliktus,
a hangulat nyomott.

Mert görbe tükör voltam,
és ma is az vagyok.
Akik ördögnek tűnnek,
talán csak angyalok.

Teremtő erők

Könyvek országában túl kevesen élnek,
realitást hisznek zúgó szenvedélynek,
de a léleknek bent nincsen nyugovása,
képzeteket tesz át az üres világba.

Tündérhivatalnok intézi az ügyet,
lényegében minden színjőzan őrület,
kizökkent nyugalom, imából szőtt vihar,
nem kell hozzá étel, nem kell hozzá ital.

Bánatból kiszabják, ötlettel ragasztják,
de nem fogják össze nagyképű halandzsák,
se szerény beszédek, lelassult megértés.
Az imádkozáshoz angyalszó a mérték.

Szőke angyalányok egy-egy hajszájukat
áthúzzák szívünkön egy pillanata alatt,
van, aki megdöbben, de hálát ad érte,
van, aki szentséggel ördög örömére.

Az angyalgyerekék elméletet fonnak
gondolatszöszökből, s képzelt világoknak
teremtenek hazát, ha ügyesen fonták,
alulról tartva meg a lukas ég boltját.

Van az embereknek sok furcsa szokása,
sok furcsa szokásnak színe és visszája,
ami lent volt, fent lesz, ami igaz, téves,
mindig más túlvilág lakja be az évet,

s mindazt, amit zúgó rémálmukban látnak,
könnyűszerrel vélik a realitásnak.
Ha az égben Isten egy lelket megteremt,
sokan pillantják meg másban a végtelent.

A segítség elfogadásának kötelezettsége

Ha segíteni akarok,
örülj neki!
Azt képzeli
valaki, hogy nem nagy dolog?

Annyi munka és annyi baj
terheli meg
napom, ideg-
ileg nehéz, de nem zavar

csak az, hogyha nem is örülsz,
kitérsz, kibújsz,
valahogy úgy,
mint a hold a felhők közül.

Árnyék gubbaszt az udvaron,
felugrik, és
rögtön kikész-
ít, szégyelled magad, tudom.

De nincs bennem semmi harag.
Máskor figyeld,
neked mi kell,
különben megint rám marad,

s az megterhelő pillanat,
mikor nekem
a félelem
rólad nyújt be dühös panaszt,

mikor téged a fájdalom
bevádol úgy,
nincs visszaút,
s ezt az egyet csak én tudom.

NÁDASI KRISZTINA (1976) Budapest

NÁDASI KRISZTINA

Moszkva, 2022. március 4.

– Ma sem rendeltek haza minket.

Valóságunkba dörren ez a mondat, mint a puszkagolyó. Ádámnak nem kell folytatnia, tudom, hogy ez mit jelent, már megbeszéltük, folyton erről beszélünk. Ha otthon nem éreznek felelősséget irántunk, akkor nekünk kell cselekednünk. A Külügyminisztérium úgy gondolja, mi itt biztonságban vagyunk. Budapestről könnyű így gondolni.

– Délben néztem a jegyeket – mondom. – Isztambulba indítanak még járatot, onnan hazajuthatunk.

Ádám bólint. Megfogja a kezemet, és magához húz. Még kabátban van, itt állunk az előszobában, én már idependerültem, amikor beütötte a kapukódot, bár a lift még soha ilyen lassan nem ért fel a tizennyolcadikra, mint ma. Őrá vártam egész nap. Erősen szorítom a derekát, hátha attól jobb lesz. Nem lesz jobb. Nem is tudom, miért hisszük, hogy a nagykövetség bezár vagy legalábbis leépít. Elvileg Ádáméknak kellene törődniük minden magyarral, aki idekint bajba kerül. Vagy csak minden magyarral.

Ötödik napja tart a háború, azaz a *Harry Potter* ötödik részét nézzük ma este a gyerekekkel összebújva a nappali kinyitható kanapéján. Az én ötletem volt a mozimarton, akkor még azt reméltem, a nyolcadik részre a mi helyzetünk is megoldódik. Tulajdonképpen azt vártam, Ádámot hazahívják, mert akkor a felmentő sereg rólunk is gondoskodik.

– Április negyedikére van csak jegy – mondom Ádámnak, amikor belép a hálóba. Ő fektette a gyerekeket, mármint Bencét, mert Zsuzsa nagylány, tizenhat évesen beéri egy öleléssel este kilenckor, aztán ugyan még csetel a barátjaival, de mi többet színét se látjuk.

– Az még egy hónap – jelenti ki a nyilvánvalót. – Mi az isten lesz itt egy hónapig?

– Akkor ne vegyem meg? – kérdem félve.

Ötezerszer átrágtuk, hazamenjünk-e autóval, egyetlen magyar barátunk, Peti már két napja kocsiba vágta magát, kilenc órán keresztül vizsgálták őt és a BMW-t a határon, én ennek nem teszem ki a gyerekeket, mi négyen vagyunk, nem is végeznénk kilenc óra alatt, így a kérdést fel sem vetem. Csak ülünk a franciaágyon, és várjuk a csodát. Jól jönne most Harry Potter varázspálcája, mert nem működik az, hogy nem teszünk semmit, és a problémák unalmukban megoldássá zsugorodnak. Ez a háború csak kumulálódni fog. Ádám nem hisz az optimista előrejelzésekben, máris Moldávia megtámadását vizionálja, félti az észteket, még álmában is Lettország népsűrűségéről motyog.

– De – vakkantja végül, eltakarja az arcát, és végigdől mellettem.

Veszem elő a hitelkártyámat, intézem a foglalást, a rubelünk erre még jó, nyomtatom a repjegyet, mert ki tudja, mi lesz itt még, a papír a biztos. Miután lekapcsolom a villanyt, összebújva nem alszunk.

Másnap reggel leszaladok tejért, még mielőtt a gyerekek suliba indulnának. A panelünk előtti kis parkban ugyanolyan tempóban ugyanazok az oroszok sétálnak, mint tegnap és tegnapelőtt és egy hete. Semmi nem változott. Vagyis de? A szemben lévő Tesco zárva. Odabent sötét, a polcok éppen feltöltve, csak életnek nincs jele. Hát ez is kivonult az országból. Minden megválto-

zott. Megkövülve ácsorgok egy percre, aztán megrázom magam. A sarkon van egy orosz kisbolt, a szusibár mellett, jó lesz.

Időben vagyok, mégis szaladok, csizmám sarka kopog a hidegtől foltos aszfalton.

A bolt tele van vásárlókkal. Ahogy két polcsor közt átvágok, átvillan az agyamon, milyen szerencsés, hogy Putyin rendeletbe adta, hogy csak az a bolt nyithat ki, aminek három hónapra elegendő tartaléka van. Legalább tudom, hogy van áru.

– Visszasírom a COVID-ot – jegyzi meg egy nő mellettem, amikor megállok a hűtőknél.

Elborzadva látom, hogy a tej kétszer annyiba kerül, mint tegnap. Te jó ég, mi lesz itt egy hónap múlva? Fogok három doboz tejet, beállok a sorba. Előtem egy öltönyös férfi fizet, azaz fizetne.

– Elutasítva – mondja neki a kasszás.

– Nem lehet – morog a férfi, tipikusan széles orosz homlokán összeszaladnak a redők.

A másik kasszából a lány kinyújtja a nyakát, ahogy átnéz a kolléganőjéhez.

– A HSBC már bezárt – mondja a vásárlónak.

A férfi nem jut szóhoz. Az eladó visszaadja neki a kártyát.

– Most mi lesz? – kérdezi végül a férfi.

– Van számlája másik banknál? Hitelkártya? – kérdezi a lány.

A férfi halántéka gyöngyöket vet, ahogy remegő kézzel a tárcájához nyúl. Felmutat egy másik plasztikkártyát, a kasszás bólint. A fizetés sikerül, én következem a tejemmel, és még hazafelé sietve is azon gondolkodom, a mi bankunk is bármelyik nap kivonulhat, ki kellene vennünk a pénzünket.

Ébéd helyett futni megyek a panelünk mögötti erdőbe. Gyönyörű helyen lakunk, Moszkva déli részén, a világon nem sok ilyen nagyváros van, a metró-megálló éppen olyan messze, mint az ősfás park. Ködben úszik a táj, a fenyők közé nem fúj be a szél, megül az ágakon a gyanta illata. A fák boldogok. Nem kombinálnak, nem jövőterveznek. Én is szeretnék növény lenni, nem érteni, vegetálni.

De én képtelen vagyok rá.

A pénzhelyzetem rágódok, a devizaszámlákról nem lehet se készpénzt kivenni, se külföldre utalni. Ez nem hivatalos, mi csak azért tudjuk, mert a nagykövetség pénzügyi vezetője addig ütötte az asztalt, míg ki nem derült, miért nem sikerült egyik utalásuk sem. Nagy nehezen megszerezte azt a levelet, amit a kormány minden banknak elküldött, részletezve, mit lehet egy banknak, és mit nem lehet. Ádámék hiába hivatkoztak diplomáciai mentességre, hogy kiutalhassák a munkabérek a magyar dolgozók magyarországi számlájára. Így jártak.

Zsuzsi hazaér a suliból, meg sem várom, hogy levegye a kabátját, elmondom neki, hogy hazaköltözzünk, transzban lépked hozzám egyre közelebb, magából kikelve ismételtgeti:

– Ez nem lehet igaz!

Nem szid se engem, se Putyint, nem mondja, hogy ne menjünk, tudja, hogy majdnem ide sem költöztünk, mert apját épp akkor helyezték ide, amikor Oroszország a Krímet annektálta. Kamaszos egyszerűséggel sírva fakad és átölel. Leülök vele a kanapéra, mondom neki a semmit, hogy sajnós háború van, hogy mi külföldiek vagyunk, hogy mi nem maradhatunk bezárva, hogy mi nem értünk egyet azzal, hogy egy ország csak úgy bombát dob egy másikra, nem is igazán gazdasági megfontolásból, hanem tényleg csak úgy, mondom neki, hogy nem várjuk meg a kiutasítást, hogy nem akarunk kijárási tilalmat. Zsuzsi hozzám bújjik és bőg, ezt csináljuk percekig, majd egyszer csak kifakad:

– Ez nem igazság!

Felpattan, reszket az idegességtől, ökölbe szorul a keze, kinyitja a száját és sikolt. Az arca taknyos, beleragad a hosszú szőke haja.

Az én szememből is folyik a könny. Felállok és magamhoz szorítom.

– Mi lesz így Dimával? – hüppög, de nem válaszolok. A lányom kap még négy hetet, hogy az első szerelmével legyen. Ez lesz Dimával.

Zsuzsi lassan megnyugszik, adok neki egy pohár konyakot, és elmagyarázom, össze kell pakolnunk. Csomagszállító cégeket keresek a neten, de egyik sem vállal fuvar a határon túlra. Beírok az expatcsoportba, de senkinek nincs megoldása a hazaköltözésre. Egy német férfi írja, hogy ő megállapodott a céggel, oda bevisz néhány felcímkézett dobozt, az iroda utánaküldi, ha már van szolgáltatás.

– A lakás rendben – mondja Ádám, amikor ajtót nyitok neki. – A tulaj megérti, hogy hazamegyünk.

Végre egy jó hír. Bár számítottunk rá. Hét éve béreljük Ljubától a lakást, minden hónapban pontosan fizetünk, és vigyázunk az ingatlanra. Ja, és Ljubának ukrán a felesége.

– Hazamegyünk? – kérdezi Bence gyanakodva, őt Ádám hozta ma a nemzetközi iskolából, öt napból háromszor van hokiedzés. Dührohamot kap, amikor neki is elmondjuk. A barátai nevét sorolja, a hokicsapattal példálózik, oroszul káromkodik. Apja nyugtatgatja, de hasztalan. Tízéves fiunknak ez a valóság, nem emlékszik Magyarországra, hogy milyen volt Budapesten lakni, csak Nagyiék Debrecenjét ismeri, nem akar ott élni, ahol nyaralunk. Berohan a szobájába, magára vágja az ajtót, odabent tombol, könyvek és plüssmackók vágódnak a falhoz.

Ádám a szüleit hívja Skype-on. Nagyiék háza elég nagy, szívesen látnak minket, bár rettegnek, túl közel vannak a határhoz. Néznek vissza ránk, ott kucorgunk hármasban a kanapén, Ádám és én kétoldalt, köztünk Zsuzsi.

– Segíthetünk valamiben?

Ezt a kérdést is kétszázadszorra halljuk.

– Tudtatok váltani eurót?

Ezt is.

Ádám sóhajából megértem, ma én vagyok soros, hogy elmagyarázzam, nem, még mindig nem lehet rubelt semmire váltani, és nem, még mindig csak rubelt tudunk készpénzben kivenni a bankból.

– Hát azt nem érdemes forintra váltani – szusszan apósom.

Ezt is kétszázadszorra halljuk.

– Van a metró mellett egy ékszerbolt, megvesszük a legnagyobb kicseztett gyémántot, és gyűrűbe rakatjuk – vágom rá mérgesen, pedig nem Ádám szülei tehetnek arról, hogy kutyaszorítóba kerültünk.

A nagylányomnak este mesét olvasok. Egy Enid Blyton-történetet egy nagyravágyó papírsárkányról, aki azt akarta, hogy magasabban szállhasson, de a természeti erők maguk alá gyűrték, és a sárban kötött ki.

Ádám kint áll a közlekedőben, a falnak támaszkodva. Egy héttel ezelőtt még rászóltam volna, vegye el a fejét a vakolatról, mert zsíros lesz a helye.

BABICZKY TIBOR

A mólón

Lomhán meglódul az éjszaka,
túlpakolt teherhajó, alatta sócsipkézte
sötét szív lüktet a mélyben. Hamis
kórusod, halál, elnémul a hullámok közt –

most csak az élet vékony szólóéneke szól.
Nyújtózz ki, letűnt öröm, a felszín alól,
s kék szárnyadat feszítsd a szél ellen.
Látlak. Az életem életlen.

Schumann: Hajnali dalok, pt. 1.

Szemcsés a kép, valószínűleg
ott heversz az ágyon, míg én
az ablakon kinézek – a ház előtt
a hársfa mégis téged idéz meg,

széttárt karral, ahogy állsz. Figyelni
kell: megérkezés ez? vagy búcsúzás?
Akár a hullám: eltemet,
s hiánya majd úgyis kiás.

BABICZKY TIBOR (1980) Budapest

VESZPRÉMI SZILVESZTER (1997) Szeged

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Apám meggyilkolása

Nem számít, mit gondol rólam az apám,
 aki szerint a szobában ücsörgésből nem lesz pénz.
 Aki ennyi idősen már öt éve dolgozott,
 és a végigdolgozott életével a háta mögött
 el sem tud képzelni mást.
 Nem az van, hogy nem érti a szavakat, amiket használok,
 de meg sem hallgat. A jövőmről meg a jelenemről beszélni
 csak locsogás, és az apám nem az a locsogó fajta.
 Csak az elvágott köbméter fákból ért,
 és én még nem írtam egy köbméter jó verset.
 Öt jó vers. Kábé.
 Ez az életművem, apa.
 Erre alapozom a jövőmet. Ezt nem lehet neki elmondani.
 Nem beszélünk versekről, erről a versről sem,
 hogy megvallom magunkat. Megölöm. Rituálisan.
 Az igazi apámat, aki egy évben született az Iskola a határonnal
 és a Barbie babával, de nem tudja, hogy van ilyen apagyilkosság,
 de ha tudná is, megsértődne, pedig ez
 nem az igazi apákat szokta érinteni.
 Az apámnak semmi köze a verseimhez,
 nem kell várnom tőle sem empátiát, sem toleranciát, sem elfogadást.
 Nincs látnivaló erre. A következő állomás a szobán
 és a vershelyzeteken kívül. Bár ott sincs semmi,
 amire büszkének lehetne lenni.

Reggeli a paradicsomról álmodóval

Álmodott nekem egy bolygót, majd felkelt, letusolt, és elmesélte reggeli közben.
 A kis sámliján ült, térdén a tányért egyensúlyozgatta, olyan volt, mint az apám.
 Azt mondta, az a bolygó tagadhatatlanul az enyém, de neki is volt rajta helye.
 Először neki vettem ki a tojást, ő folyósabban szereti, én szárazon, hozzá mustárral.
 Paradicsomot termesztettem azon a bolygón, levest főztem belőlük, és teli mosollyal ettem.
 Apámnak a nyári konyhában nincs is széke, csak a sámlik, csak enni ül le a tea mellé reggel.
 Jó ötletnek tűnt a tojás mellé a paradicsom, megmostam, kicsik voltak, félbevágtam őket.
 Vidám bolygó volt, mint a 2016-os tavaszi színek, vagy mint az aszfaltrajzok a ház előtt.
 Azt mondd el nekem végre, hogy hol van, nevettem paradicsommal a számban.
 Minden reggel megiszik egy liter teát a nyári konyhában, az három nagy csészényi.
 Tejet kívánok, kakaót, pasztellszínű barnát, a fehér bögrére tapadót, megkérdeztem kér-e.
 Egy saját bolygón biztosan olcsóbbak az ingatlanárak, egy kis garzonnyi, olyanban látott.
 Apám csak pakol a nagy polgári szobáiba, nem győzi meszelni a falakat, tologatni bútorokat.
 Elmórikált inkább a paradicsommal, úgy ette, jó étvággyal, mintha addig elette volna előle.
 Szendvicset csináltam magamnak: kenyér-mustár-tojás-mustár-kenyér, mellé paradicsom.
 Azt kértem, hívjuk fel a NASA-t, és mielőbb rendezzük el a birtokvizszonyokat, legyen a nevemen.
 A Veszprémiek büszkék a nevükre, én is azért kaptam, hogy majd továbbvigyem, ide jutottam vele.
 Ez a paradicsom édesebb, mint amit venni szoktam, máshonnan hoztam, pedig onnan szeretjük.
 Egy saját bolygót is meg lehetne szokni, nem kellene végigkóstolni minden portékát a piacon.
 Nagy terveink vannak, teli szájjal beszélünk déli lankákról, az első reggeli sugarakról.
 A másiktól kéne magot kivinni apámnak, hogy próbálgassa ő, hogyan teremne a legjobban.
 A déli fények biztosan édesre érlelnék, a naplementével szemben locsolnám őket.

BÁLINT ENDRE

A Pál utcai fiúk nyomában

BÁLINT ENDRE (1957) Budapest

Jó tíz éve már, hogy ötödik általánosba lépve kislányom megkapta kötelező olvasmányul *A Pál utcai fiúkat*, s vele együtt magam is újraolvastam Molnár Ferenc kisdíjak számára írt regényét. Felnőtt fejjel újra megfogott a helyszínek világa, amelyekhez oly közel nőttek fel, hogy járhattam volna játszani akár a Pál utcai grundra, akár a Fűvészkertbe, ha előbbit teljesen, utóbbit javarészt be nem építik azóta.

A FÜVÉSZKERT: EGY SZIGET FELFEDEZÉSE BUDAPESTEN

A Wikipédia térképet is mellékel a *Fűvészkert* címszóhoz, 1884-ből valót: kanyargós ösvények szeltek ligetes, zöld pázsit a kert egész területe. A tónak, ahol Áts Feri parancsára a Pásztor fiúk erővel vízbe nyomták Nemeceket, nyoma sincs, pedig a közvetlen közelben három vízfelület is található: az Orczy-park ma is létező tava, a megszűnt Papnövelde kert kerek díszmedencéje, tőle északabbra pedig egy egészen kicsi, csónak vagy pajzs alakú vízfelület, mindegyikbe gondosan beleírva a „Tó” felirat.

Hittem a térképnek, a precíz műszaki munka eredményének, amely „szerkesztetett a fővárosi mérnöki hivatal földmérési szakosztálya által”, ellentétben a szabad képzelet alkotta regénnyel, s úgy véltem, hogy a fűvészkerti tó – s vele együtt sziget, híd, csónak – csupán Molnár fantáziájának szüleménye. Mert hiába fedezik fel manapság a gyerekek nagy örömmel a Fűvészkert bejáratánál felállított térképen a tavat, az csupán bokáig érő vizecske, és nem is ott terül el, ahol az eredeti tavak.

Merthogy több tó is létezett, amint arról bizonyítékokat keresve a kert központi épületében, egy hajdani Festetics vadászkastély emeleti termében található 1863-as térkép meggyőződtem. Egyikükbe szigetet is rajzoltak, épp akkorát, amin néhány vörösinges kamasz titokban gyűlésezhetett – ha meg tudták közelíteni. Ugyanis a regénybeli fakorlátos híd nincs jelölve sem itt, sem más térképeken, például Gombocz Endre 1914-ben kiadott, *A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története (1770–1866)* című könyvében található sem.

Ekkor már inkább hajlottam arra, hogy higgyek Molnárnak, és a továbbiakban próbáltam a sziget és a híd nyomaira bukkanni. A csónakra gondolni se mertem, nyilván régesrég elkorhadt valahol...

Egy ígéretes nyom a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményéből bukkant elő grafikus képmontázs alakjában,¹ a Magyar Kir. Tud. Egyetem Fűvészkertjéről szóló cikk illusztrációjaként. Ennek egyik rajzrészlete az aláírt magyarázat szerint „A szigetre vezető híd...”, vagyis amelyen az örök tisztelegtek a megszegyenyítésében is megdicsőült Nemecek előtt, és amelynek karfájára támaszkodva néztek félre Geréb távozásakor.

Azután előkerült nem is egy, hanem két fénykép, nem meglepő módon a Fűvészkert fotóarchívumából. Az első 1896-ból származik, és egy baráti társaság kertben tett kirándulását örökíti meg egy napsütéses délután (a napszak az árnyékok irányából következtethető ki).

1896-os fénykép – kastély, sziget, híd, kirándulók; A teljes sziget, tó, híd, csónak

A kastély homlokzata előtt a figyelmes szemlélő felfedezheti a kőpilléres, fakorlátos hidat, a kép bal felén pedig az a jókora sötét folt, ahová a híd vezet, nem más, mint a sűrű növényzettel benőtt sziget, a vörösingesek szigete. Minthogy a regény csak majd' tíz évvel később, 1905-ben íródott, a hajdani fényképész természetesen nem tudhatta, hogy egy később világhírűvé váló regény egyik fontos helyszínét fényképezi éppen, így csakis a véletlennek köszönhető, hogy a sziget nagyobb része szerencsésen rákerült a képre.

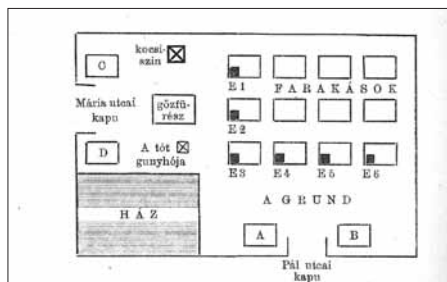
A szerencse játszott közre abban is, hogy fennmaradt a szigetről még egy fotó – készítésének éve, készítőjének személye sajnos ismeretlen –, ám ezen is látszik a híd, a reggeli fényben lényegesen jobban kivehetők a sziget részletei, és oldalában a csónak is úgy pihen, mintha csak az imént szállt volna partra Boka, Csónakos és a kis Nemecek...

A sziget sorsa azonban már a regény írása előtt megpecsételődött. A 19. század végén a tavakat feltöltötték, mert helyükre épült a Semmelweis Klinikák metróállomásnál kezdődő orvosi épületegyüttes, s a szigettel együtt tűnt el híd, csónak, gyerekkori kaland...

A GRUND: A MOLNÁR-REGÉNY SZENT GRÁLJA

Ha megkérdeznénk a közelben lakókat vagy a járókelőket a Nagykörúton, hol is volt pontosan a grund, aligha kapnánk kielégítő választ. A kérdés körüli bizonytalanság oka, hogy mai napig sincs egyértelműen táblával megjelölve, melyik Pál utcai ház ama „nagy bérkaszárnya”, amely a grund helyén „szomorkodik, tele lakóval”, s a 2-es számú ház falán elhelyezett olasz–magyar nyelvű emléktábla is csak általánosságokban beszél. A kétségeket csak részben indokolja Molnár önellentmondása – egyike a sietségből fakadó hibáknak, amelyeket a regény írása során elkövetett –, amikor a II. fejezet elején, a grund bemutatásakor még „nagy, négyemeletes házról” ír, míg a regény végén a tót Janó „nagy, háromemeletes házat” emleget.

De lássuk sorban. A legelső kiadás óta tartalmazza a regény a grund térképét, lényegében változatlan formában. A kézirat Molnár saját kezű rajzával sajnos nincs meg, mert Budapest bombázásakor a Franklin Társulatnak, amely a regény jogait örök áron vette meg a fiatal szerzőtől, szinte valamennyi épülete megsemmisült, így feltehetően a kézirat is odaveszett. Az első kiadás ábráját idézzük:

A Pál utca páros oldalának számozása – ahol a grund fekszik – az utcátábla szerint 2-től 8-ig terjed, a Mária utca felől növekedve. Kapualjat azonban csak hármat találunk (2, 4, 6), azokat is érdekes eloszlásban. A 2-es és a 4-es számozású kapu egyetlen ikerház, a rajzon is feltüntetett sarki, hozzávetőleg négyzet alaprajzú épület udvarára vezet. Míg itt egy udvarhoz két kapu tartozik, a következő, 6-os számú háznál épp fordított a helyzet: két hosszú udvara közül csak a körút felőli nyílik kapuval a Pál utcára, a másikba udvari átjáró vezet. A 8-as pedig a József krt. 69. számú ház, amelynek a mellékutca felől nincs bejárata, ezért számozását is hiába keressük.

Érdekeség, hogy a 6-os kapu alól jobbra is vezet egy szűk átjáró, ami összeköti a „8-as” házzal, amit a hajdani tulajdonos takarékoságból készíttetett, hogy egy házmasterrel láthassa el mindkét ház felügyeletét.²

Hogy melyik ház helyén volt a grund? Molnár világosan beszél: „A grund maga üres volt, mint ahogy ez üres telekhez illik is. A palánkja a Pál utca felől húzódott végig. Jobbról-balról két nagy ház határolja...” Mint láttuk, és a Google légi felvételein ellenőrizhetjük is, a Pál utca páros oldala három házat tartalmaz (a 2–4 szerves egységet alkot). Evidens, hogy közülük csakis a középső, a 6-os számú felel meg a leírásnak. Az a 6-os számú ház, amelyet Buza Péter az építkezések levéltári adatai alapján 2003-ban a grund helyeként azonosított,³ de már egy 1963-ban kelt, építési okiratokra támaszkodó bírósági ítélet is – az ún. ál-Nemecek-per kapcsán, ld. később – bizonyítottan látta, hogy a grund helye a Pál utca 6. szám alatt volt, és aligha véletlen, hogy az Ikon Kiadó Matúra Olvasónapló sorozatában 1994-ben megjelent regény fénykép-illusztrációjaként is ennek a háznak a kapuját szemlélhetjük.

Nem perdöntő bizonyíték ugyan, de így értelmet nyer, hogy a VII. fejezetben a bűnbánó Geréb a cseléddel küldött levelének végén miért „a Pál utca 5. sz. alatt a kapu aljában” várja Boka megbocsátó feleletét. Mert Geréb türelmetlen volt, és ez a kapualj esett legközelebb a szemközti, a 6. szám alatti grundhoz.

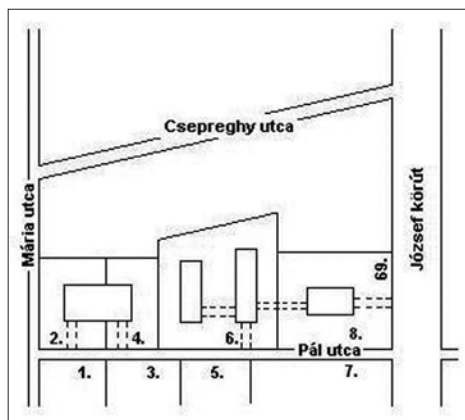
Mi okoz mégis gondot? Molnár Ferenc húga, Molnár Erzsébet, a *Testvérek voltunk* című önéletrajzi mű szerzője szerint, de mások szerint is a grund a sarkon volt. Könyvében szó szerint így ír: „A Pál utca sarkán volt a grund...” Az össznépi emlékezet, „az utca legendáriuma” is úgy tudja, a sarki épület (a 2–4. számú ikerház) helye volt beépítetlen állapotában a grund. Saroképület vagy közbülső? Feloldható ez az ellentmondás? A vélemények összehátításához vizsgáljuk meg alaposabban, melyikük miről is beszél.

Molnár Ferenc: „A grund maga üres volt, mint ahogy ez üres telekhez illik is. A palánkja a Pál utca felől húzódott végig. Jobbról-balról két nagy ház határolja, s hátul... igen, hátul volt az, ami a grundot nagyszerűvé, érdekessé tette. Itt tudniillik egy másik nagy telek következett. Ezt a másik nagy telket egy gőzfűrészelő cég bérelte, s a telek telis-tele volt farakásokkal.”

Molnár Erzsébet: „A Pál utca sarkán volt a grund, tele farakásokkal.”

Már ennyiből kitűnik, hogy míg bátyja csak az üres Pál utcai telket tekintette grundnak, a hóg az egész, farakásokkal teli területet, vagyis mindkét telket, amelyeknek csak egyike volt a Pál utcai üres házhely. Az ebben a tágabb értelemben vett grund valóban a Pál utca és a Mária utca sarkán helyezkedett el, egyik sarkában az időközben felhúzott 2–4. számú épülettel.

A regény azonban, amely híressé tette ezt a darabka földet, mint láttuk, egyértelműen a mai Pál utca 6. számú ház helyét jelöli meg. Ennek homlokzatán a zeneszerző Pazeller Jakab emléktáblája mellett (híres szerzeménye a *Herkulesfürdői emlék* című keringő) jól megférne egy másik is: Itt volt a grund, az „édes grund”...

A Pál utca házszámjai

TOVÁBBI KUTATÁSOK

A Pál utcai fiúk helyszíneinek pusztán olvasói lelkesedésből végzett kutatása azzal járt, hogy a regény és írója kapcsán óhatatlanul belebotlottam más érdekességekbe, ellentmondásokba, feltáratlan kérdésekbe is. A folytatólagosan végzett kutatómunka néhány esetben új eredményeket fialt, még ha ezekre olykor illik is az ironikus szólás: annyira újak, hogy már csak a legidősebbek emlékeznek rájuk.

Először hadd ejtsek néhány szót olyan kérdésekről, amelyekben *nem* sikerült előbbre jutnom Molnár Ferenc-kutatásaim során.

A Pál utcai fiúk kézírata. A Franklin Társulat épületeinek többségével együtt valószínűleg elpusztult Budapest bombázásakor, azonban a szó szerint vett Bulgakov-tétel miatt – „kéziratok nem égnek” – mégsem hagy nyugodni a sorsa. Talán mégis átvészelte valamiképpen a viláégést. Talán ma is ott lapul egy magángyűjtemény iratai között. Talán mindenkitől elfeledve rejlik egy ismeretlen ház padlásán vagy pincéjében, felfedezésre várva. Talán egyszer még kézbe vehetjük azokat a 20. század elején, egy kávéházi asztalon sietve telerótt lapokat.

Molnár Ferenc hangja. Az egyetlen ismert hangfelvétel a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában és honlapján levő, 1951-es újévi köszöntő, ami az Amerika Hangja adásában hangzott el. Pedig bizonyíték van rá,⁴ hogy hangfelvétel készült viaszlemezre, legalább kettő, mert az elsőt az író eltréfálkozta. Íme, egy kis garantáltan eredeti Molnár-humor:

Megbeszélték a riporterrel, hogy először köszönnek egymásnak, utána jöhet a kérdezz-felelek. Riporter köszön, Molnár nem válaszol. Riporter mit tehet, a viaszlemez forog, felteszi az első kérdést. Mire Molnár: „Még nem mondtam, hogy jó napot.”

Néhány Pál utcai fiú sorsa. Az utolsó Pál utcai fiúnak tartott Ágoston Dezső nyilatkozatából⁵ úgy tudjuk, hogy „Bokából távirász lett, a Barabás postás, a Leszik betűszedő, s a Csele óratokkészítő”. Egyiküknek sem sikerült nyomára bukkannom a szakmai nyilvántartásokban, múzeumokban, évkönyvekben. Szerény kárpótlásul az alig ismert óratokkészítés mibenlétéről hadd idézzek egy 1911-es órás évkönyvből: „...az óra tokját (fedelét) nem az órás vagy az óragyár készíti, hanem óratokkészítő iparos, illetőleg gyár, tehát hogy ez teljesen külön iparág. Óratokkészítő nem csinál szerkezetet, viszont órás tokot, azon egyszerű oknál fogva, mert nem ért hozzá, nem tanult mestersége.”

Szabad legyen hangot adnom annak a véleményemnek, hogy a sor negatív eredmény azt sugallja, hogy Ágoston Dezső talán nem is annyira hiteles Pál utcai fiú, hiszen például Bokát illetően (ld. később) bizonyíthatóan igen nagyot tévedett.

De azért születtek eredmények is. Sikerült megtalálni egy vendéglőt, amelynek érthetetlen módon nyoma veszett.

AZ ELTŰNT VENDÉGLŐ ESETE

Számos Molnár Ferencsel foglalkozó honlapon olvasható a következő mondat valamilyen változata: „A Pál utcai fiúk asztaltársasága a József körúti Brandl vendéglőben gyűlésezett. Csupán az utolsó Pál utcai fiú, Ágoston Dezső halála vetett véget találkozójuknak.” Egyes honlapokon Ágoston Dezső neve után a „halála” szó egyszerűen lemaradt, gyökeresen megváltoztatva a mondat értelmét. De ne akadjunk fenn sem ezen, sem azon a csacsukaságon, miért az utolsó, és miért nem az *utolsó előtt*-ti Pál utcai fiú halála vetett véget a találkozóknak, amikhez minimum két ember kell, ugyebár, inkább próbáljuk megtalálni az említett vendéglőt!

A Pál utcai fiúk asztaltársaságának története oda vezethető vissza, hogy 1895. június 22-én, érettségijük évében Molnár (akkor még Neumann) Ferenc(z) és négy iskolatársa kötelezvényt írt alá, amely szerint tíz év múlva „Budapesten, a mennyiben lehetséges lesz, családjukkal együtt találkozni fogunk”. Az első találkozó tehát 1905-ben volt esedékes, és 1937-ben tartották az utolsót, amiről tudunk. Résztevői feltehetően Molnár iskola- és grundbéli játszótársai lehettek.

A probléma az, hogy Brandl nevű vendéglőnek a József körúton nincs nyoma. Nincs leírása vagy fotója a Budapest Gyűjteményben, és nem szerepel a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum nyilvántartásában sem. Az igazság kedvéért hozzátésem, hogy a múzeum illetékese a Brandl név és a József körút hallatán azonnal rávágta a megoldást, amit akkor már magam is sejtettem, lásd lejjebb.

Az interneten – a már említett, egy kalap alá vehető irodalmi honlapokon kívül – mindössze egyetlen forrás említi a Brandl vendéglőt ezen a néven. Egy nyilas szellemiségű, 1954-ből származó megemlékezésben ez áll: „1944. október 15-ének egynegyed két órája volt. A körúton békésen söröző franzstadtiak [értsd: ferencvárosi szurkolók – B. E.] tódultak ki a Brandltól és a Tinódiból.”

A Tinódi söröző-étterem megtalálható egy korabeli képeslapon, a felirat szerint a József körút 3. alatt üzemelt, vagyis a régi Nemzeti Színház tőszomszédságában, a Brandlnak azonban nincs nyoma. A régi körúti vendéglőket ábrázoló képeslapok átböngészésekor azután érdekes dolog került napvilágra: a József körút 46. szám alatt egykoron működő Bandl – tehát „r” nélkül! – étterem képe.

Ez volt az a pillanat, amikor elégedetten hátradőltem, és azt gondoltam: heuréka! Megérintett az igazság szele. Biztosan éreztem, hogy ha bizonyítani még nem is tudom, kezembem a megoldás.

Bandl étterem: tulajdonosa Bandl Ferencz volt, ismert vendéglátós familia sarja. Elegáns enteriőr jellemezte, amint a Pesti Napló fényképei⁶ tanúsítják. Étterem már sok éve üzemelt ezen a helyen, amikor Bandl Ferencz 1911-ben megnyitotta itt, a József körút és a József utca sarkán „jóhírű polgári éttermét, amely nemcsak a józsefvárosi polgárok, de a főváros előkelő társadalmának állandó találkozóhelye lett”.⁷ Gundel Imre feljegyzéséből azt is tudjuk, hogy „a II. világháború után a vendéglőt özv. Bandl Ferencné üzemeltette”. Vagyis 1905 és 1937 között lehetett ez a vendéglő az asztaltársaság találkozóinak színhelye. (A szocializmus évtizedeiben azután előbb Otthon, majd Havana étterem néven működött, gyerekkoromban magam is ebédeltem ott a szüleimmel. Ma drogéria van a helyén.)

Még egy körülmény utal arra, hogy a Bandl étterem azonos lehetett a Brandlként emlegetett vendéglővel. Az FTC Baráti Kör története szerint az 1930-as években alapított FTC Baráti Társaság

„kibővített vezetősége minden péntek délután a József körúti Bandl étterem különtermében együtt volt a labdarúgócsapat tagjaival”. A Bandl tehát a fradisták törzshelye volt. Ebben az időben a Fradi ugyanis nemcsak a Ferenc-, hanem a Józsefváros lakosságát is szurkolói közé sorolhatta. Vagyis könnyen megeshetett 1944-ben, hogy „franzstadtiak tódultak ki a Brandltól”.

De miként lehet a két név azonosságát bebizonyítani? Bizonyíték lehetne például az a meghívó, amelyet az ún. ál-Nemecsek-per (ld. később) során nyújtottak be. A nyomtatvány a Pál utcai fiúk asztaltársaságának 1937-es összejövetelére szólt, s vélhetően tartalmazta a vendéglő pontos nevét, de a per anyagai között ma már sajnos nem lelhető fel. A vendéglő utáni kutatásnak lényeges szerepe volt abban, hogy e fontos per nyomára vezessen, esik még róla szó bőven, de pillanatnyilag tegyük félre, mert bizonyításunk útja nem erre vezet.

A megoldáshoz egy szerencsés észrevétel révén jutottam el. A Brandl nevet használó írások között akadt egy lényegesen régebbi a többinél, egy 1998-as Népszabadság-cikk.⁸ Kiderült, hogy az 1963-ban zajló perről a „kék fényes” Szabó László által írt eredeti tudósításban még helyesen szerepelt a vendéglő neve: Bandl, azonban az ezen alapuló 1998-as cikk internetre felkerülő változatában már Brandl áll, s nyilván innen vették át a többiek, hibásan. Érdekes véletlennek tudható be, hogy ugyanez az elírás történt a korábban említett, 1954-es megemlékezés esetében is.

A vendéglő nevének és létezésének kérdése tehát szerencsésen megoldódott. Vannak azonban problémák, ahol a kutató, noha bizonyosan érzi, hogy a megoldás közelében jár, mégsem juthat el a teljes megoldásig. Ilyen például a következő.

KI VOLT BOKA ÉS NEMECSEK MODELLJE?

Hogy az elején, s megint csak egy elterjedt internetes idézettel kezdjem, sok honlapon olvasható az alábbi szöveg valamely változata: „A regény utótörténetéhez tartozik még a botrányos 1962–63-as Jezsek Józsi-ügy is, amelynek részleteiről N. Kósa Judit, Horgas Judit és Molnár Gál Péter is megemlékeznek. Az említett csaló, Jezsek Józsi Ferenc a '60-as években főleg abból élt, hogy önmagát Nemecsek Ernő irodalmi modelljének hazudta. Tanácsi bérlakását is ezzel a szédelgéssel utaltatta ki a maga számára, és az Úttörő Áruháztól szép napidíjat húzott azért, mert az áruház előterében ülve a gyerekek által behozott regényeket dedikálta. Az ál-Nemecseket Hollós Korvin Lajos buktatta le 1962-es Élet és Irodalom-beli leleplező cikkével.”⁹

Budapest Főváros Levéltára még őrzi a perirat maradványait, az említett személy ugyanis pert indított az ismert író ellen „személyhez fűződő jogok megsértése” miatt. Ma már csak az első- és másodfokú ítélet, valamint a Legfelsőbb Bíróság határozata található meg egy helyreigazító közlemény társaságában, a többi anyagot – keresetlevelet, tárgyalási jegyzőkönyveket, felek által benyújtott iratokat, így az említett meghívót is – leselejtezték. De mert az ítéletek indoklása számos esetben hosszán idéz a tanúvallomásokból, páratlanul érdekes és értékes forrásanyagnak bizonyult.

Voltaképpen hálásnak kell lennünk ennek az irodalmi szélhámosnak (született Jezsek Ferenc néven, majd vezetéknevét Józsi-kára változtatta, a per felpereseként már így szerepel), a per nélkül ugyanis számos információ feledésbe merült volna. Nem foglalt állást viszont a bíróság abban a kérdésben, hogy a felperes *A Pál utcai fiúk* tragikus főhősének, a kis Nemecseknek a modellje volt-e. Noha nem zárta ki egyértelműen ennek lehetőségét, az elhangzott tanúvallomások és a napvilágra került tények tükrében a közvélemény határozottan levonhatta az elutasító következtetést.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kutatásaiból tudjuk, hogy a regény szereplőinek neve zömmel megtalálható Molnár Ferenc egykori iskolájának, a Lónyay utcai Református Főgymnasiumnak az évkönyveiben. Még azt is kiderítették, hogy a regénybeli Rácz tanár úr nevét a valóságban az iskola pedellusa viselte.

BOKA JÁNOS MODELLJE

Boka modelljéről egy levélnek és a fellelhető irattári anyagoknak köszönhetően elég sokat tudhatunk. Az ál-Nemecsek-per kapcsán Hollós Korvin Lajos író, alperes levelet kapott a békéscsabai dr. Návai Dénes téesz-jogtanácsostól, akinek nevelőapja, „néhai dr. Vajda (Weisz) Mihály... az a Weisz,

kiról a Pál utcai fiúk c. könyvben a gittrágás szól”, egykor a Lónyay utcai iskolába járt, és személyesen volt alkalma hallgatni az iskolába 1913 végén vagy 1914 elején, egy irodalmi estre meghívott író, aki mesélt a regény születéséről és a névválasztásokról is. Innen tudható, hogy Boka János modellje a szintén abba az iskolába járó Bóka Zoltán, aki 1881-ben született Kecskeméten; 1899-ben érettségizett a Lónyay utcai Református Főgimnáziumban; 1909-ben törvényszéki joggyakornok, 1910-ben törvényszéki jegyző; ugyanebben az évben született gyermeke, Bóka László, a későbbi író és irodalomtörténész; felesége, Zombory Rózsa 1912-ben tanítónő volt a Simor (ma Vajda Péter) utcai elemi iskolában; a család a IX. ker. Ipar u. 15-ben lakott. Dr. Bóka Zoltán később törvényszéki bíróként korának híresen kiváló jogásza lett. Biztosan nem véletlen, hogy Molnár éppen az ő nevét adta okos, komoly és megfontolt regényhősének, a Pál utcaiak vezérének.

NEMECSEK ERNŐ MODELLJE

Önmagáról mintázta volna az író, mint egyes feltevések tartják? Érvként idézhetjük Molnár Flaubert-re utaló, közismert mondását: „Nemecsek Emma én vagyok.” Érdekes, hogy Molnár Ferenc születésnapja, január 12., éppen Ernő-nap. Ha pedig végignézzük a tanulók osztálynévsorát, melyikük neve emlékeztet leginkább Nemecsekére, toronymagasan az a név vezet, amely megfelelő sorrendben tartalmazza a regényhős vezeték- és keresztnevének első három-három betűjét – Nem... Ern... –, még ha más hangok beékelődésével is: Neumann Ferencz. Aki nem más, mint maga Molnár Ferenc.

Hasonló hangzású nevet, mint például Pollatsek, többen is viseltek az iskolában.

Szokták Nemecsek modelljeként Feiks Jenőt említeni, Molnár vékony testalkatú, szőke gyerekkori barátját, ő azonban 1939-ig élt, Molnár pedig úgy nyilatkozott az egyik ál-Nemecsek felbukkanásakor (több is volt), hogy az igazi Nemecsek rég meghalt tüdővészben.

Tudjuk, hogy a regényhősök általában nem feleltethetők meg egy az egyben valóságos személyeknek, s tudjuk azt is, hogy a válasz függ attól, hogyan értelmezzük a kérdést: névre vonatkozik-e, külsőre, jellemre vagy megtörtént cselekedetekre. Mégis szeretnénk megnyugtató, egyértelmű választ kapni: ki volt az igazi Nemecsek?

A periratok és a perről készült tudósítások fényében körvonalazódni látszik egy személy. Valaki, aki nagyjából egyidős lehetett Molnárral, neve nagyon hasonlított a Nemecsek névre (vagy épp az?), sovány volt, szőke és beesett arcú, egy (talán szabó)üzletben (az apjában?) dolgozott a József körút környékén, és fiatalon, 1918-ban vagy 1919-ben, esetleg a húszas évek elején, tehát negyvenéves kora körül halt meg tuberkulózisban vagy az első világháború után tomboló spanyolnáthajárványban. Ezt a személyt Molnár Ferenc maga vitte el az Astra filmgyárba (a mai Lehel út környékén), amikor 1917-ben a regény első, még némafilm változatát forgatták, s ő mutatta be a főhőst alakító Hatvani Jancsika gyerekszínésznek mint a nagy, az igazi Nemecseket. (Érdekesség: a gyerekszeplők között volt Papír Magda művésznéven Szepes Mária, a későbbi író is.) Fenti információk három tanú (Bródy András, dr. Bródy Pál és Kolozsvári Andor) vallomásaiból állnak össze, és a másodfokú ítéletet fogalmazó bíró szerint egyikük, Bródy András „tanú szerint azt is mondta Molnár Ferenc, hogy »ezt nyomtuk a víz alá«”.

Ekkor jött el számomra a megvilágosodás újabb pillanata. Mert, ugye, tetszenek érteni? Nem a vörösingesek vagy más gonosz ellenség nyomta víz alá a valódi Nemecseket – talán a Fűvészkertben, talán másutt, több kisebb-nagyobb vízezske akadt a környéken, a Rákos utca neve is arra utal, hogy a mai Hőgyes Endre utca helyén még rákászásra alkalmas volt a terület –, hanem a saját pajtásai, köztük maga a későbbi író!

Pontosan azt éreztem, amit Fogarassy Miklós (1939–2013) irodalomtörténész így öntött szóba a fenti idézet hallatán: „Ilyet nem lehet kitalálni!” Szerintem sem. Meggyőződésem, hogy ez a kendőzetlen igazság, akár tetszik, akár nem. Az írói fantázia azután elvégezte a többi. A regényben már minden jó és rossz cselekedet a helyére került a cselekményszerkesztés bevett elvei szerint.

Szerettem volna többet is megtudni erről a szomorú sorsú fiatalemberről. Mi volt a pontos valódi neve, hol lakott, mivel foglalkozott, s halványan reménykedtem, hogy talán fényképet is fel tu-

dok kutatni róla. Reméltem, hátha Molnárral együtt lefényképezték a filmgyári látogatás alkalmával, de a filmforgatásról sajnos egyáltalán nem maradt fenn fotó. Akkoriban nem csípőből ment a fényképezés, mint manapság. (Előkerült viszont a mára elveszett némafilmkópia néhány képkockája színezett képeslapként – Szepes Mária hagyatékából.)

Bizonyíték helyett marad tehát a józan feltevés. Nemecek valóban élt, és valóban a víz alá nyomták. De legalább nem halt bele, mint a regényben. Legalább felnőhetett, élhetett felnőttként, amíg a rettegett tüdőbaj, a morbus hungaricus vagy a spanyolnátha engedte. Utódai pedig talán ma is köztünk élnek, oly elevenen, mint a regénybeli kis hős a lelkünkben.

HONNAN KERÜLT A NEMECSEK NÉV A REGÉNYBE?

A mondás szerint a szerencse is csak azoknak kedvez, akik felkészülten várják. Esetemben ez annyit tett, hogy továbbra is élénk érdeklődéssel figyeltem a Pál utcai fiúk témakörében felbukkanó újabb anyagokat. Így találtam rá a YouTube-on a IX. kerületi tévé 9. Tv – *Ferencvárosi séták – Molnár Ferenc – A Pál utcai fiúk és Ferencváros kapcsolata* hosszú címet viselő, 2013. májusi riportjára, amelyben Gönczi Ambrus, a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője 4:29-nél a következőket mondja: „Itt, a Hőgyes Endre utca 3. szám alatt élt a regény szerint a Nemecek család, akkor ezt az utcát Rákos utcának hívták... Természetesen a Nemecek család nem az a Nemecek család volt, amely a regényben szerepel, Nemecek Ernő nevű kisfiú nem élt ebben a házban. A családfő nem szabómester volt, mint ahogy a regényben szerepel, hanem tímár volt, de az biztos, hogy az ennek a háznak a helyén álló egyszintes ház az egy Nemecek család használatában volt.”

Nyilvánvaló volt, hogy Gönczi Ambrus olyasmit tud, amit én nem, kíváncsi lettem tehát a forrásaira. E-postafordultával meg is kaptam tőle egy, a kerületi elöljáróságon megőrzött adójegyzék (a helyi iparüzési adó korabeli megfelelője) fotóját. A képen olvasható adatokból az derül ki, hogy a Rákos u. 3. sz. alatt valóban dolgozott – ez ugyanis műhelyének címe volt, lakni a Gróf Haller u. 10. szám alatt lakott – egy Nemecek (cz-vel) Sándor nevű tímármester, akinek a személyére vonatkozólag, mint Gönczi Ambrus megírta, több évből is maradtak fenn adónyilvántartási adatok.

A köznapi józan ész számára ennyi elég is. Teljesen nyilvánvaló, hogy Molnár innen vette a nevet, és használta fel a rá több más esetben is jellemző apró változtatással (Bóka–Boka, Csónaky–Csónakos, Leszek–Leszik stb.).

A harmonikus összképet mindössze az zavarja, hogy az adóíven szerepel a tímármester születése is: Mezővas, 1908. Márpedig erre az évre *A Pál utcai fiúk* már rég elkészült, folytatásokban megjelent a Tanulók Lapjában (1905/1906-os tanév), és könyv alakban is kiadták (Franklin, 1907). Vagyis Nemecek Sándor még a világon se volt, amikor Molnár Ferenc gyerekfejjel arra csavarogva vagy ifjoncként sétálva, bizonyára nem is egy alkalommal látta a Rákos utcában a cégtáblán a Nemecek nevet. Az ellentmondás feloldása persze könnyűnek látszik: Nemecek Sándor valamelyik felmenőjének már ott lehetett a műhelye korábban is, a 19. század utolsó évtizedeiben is, Molnár az ő nevét láthatta. A feltevés azonban, bármily kézenfekvő, sajnos feltevés marad. További adatokra nem sikerült bukkannom, amelyek alátámasztanák a tímárműhely korábbi létezését. Csupán a józan észre támaszkodva mondhatjuk tehát, hogy az már mégiscsak igen különös véletlen lenne, ha egy Molnár által kitalált nevű iparos épp a regényben megjelölt házba költözött volna a regény megjelenését követően.

MOLNÁR FERENC SÍRJA

Adóról esett szó az imént. Mint mondják, az életben az adón kívül csak a halál biztos, beszéljünk most erről. A neten több helyen is olvasható, hogy „Molnár Ferenc egyszerű dísztelen sírban fekszik, a síron »Molnar« felirat egyedül”. Közös forrásuk talán egy, a Színház című kritikai és elméleti folyóirat 2002. áprilisi számában megjelent cikk.¹⁰

Megengedve, hogy az eltérések oka lehet az évek folyamán bekövetkezett változás a sír állapotában, Molnár Ferenc síremlékének feliratai a temető honlapjáról származó hiteles fotó szerint:

Molnár Ferenc sírja

FERENC
MOLNAR
1878–1952
„...te csak most
aludjál, Liliom...”

Az idézet szövege elég apró betűkkel íródott (vésődött), és nagyon alulra került, így könnyen eltakarhatják pl. odahelyezett virágok, a teljes név és az évszámok azonban minden körülmények között jól látszanak.

Az említett cikk pontos adatokat tartalmaz az 1947-ben öngyilkos lett Bartha Vanda sírjának helyéről. Ez azért érdekes, mert ő volt a „társ a száműzetésben”, Molnár Ferenc titkárnője és mindenese, alighanem a szeretője is a New York-i években. A hagyomány szerint Darvas Lili, Molnár utolsó felesége 1952-ben mellé temette a férjét. Vagyis Bartha Vanda sírjának helye egyben meghatározza az íróét is, ezért másolom ide :

Linden Hill United Methodist Cemetery
1-C szekció, 28. parcella, 19. sor
323 Woodward Ave, Ridgewood, NY 11385

Molnár sírjának a temető honlapja szerinti pontos koordinátái: É 40.710564 Ny 73.913119, vagy más formában: É 40° 42' 38.0" Ny 73° 54' 47.2"

És végül csendes töprengés. Bár az újratemetés fogalma sokak szemében lejáratódott a rendszerváltás utáni évek gyakorlata miatt, mégis el kellene gondolkodnunk: helyénvaló-e, hogy a magyar színműírás koronázatlan királya, akinek ismertségével és népszerűségével szerte a világon csak kevés honfitársunké vetekedhet, idegen földön, elfeledve nyugodjon? (Nem egyedi eset: hasonló a helyzet pl. Neumann Jánossal, és a sor sajnos folytatható...)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani sokak között az alábbiaknak, akiktől a cikk anyagának gyűjtéséhez a 2010-es években a legtöbb segítséget kaptam: Emőd Teréz (Petőfi Irodalmi Múzeum), Gönczi Ambrus (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény), Hollós Máté (Hollós Korvin Lajos író fia) és a Fűvészkert munkatársai.

JEGYZETEK

¹ Magyarország és a Nagyvilág, 1876-os évfolyam, 432.

² N. Kósa Judit, *Rejtély a Pál utcában*, Népszabadság, 2004. július 17.

³ Buza Péter, *Az édes grund és a Pál utca*, Népszabadság, 2003. május 21.

⁴ *Ezt hallgassa meg!*, Rádióélet, 1935. október 25.

⁵ Magyar Ifjúság, 1958. ápr. 3.

⁶ Képes melléklet, Pesti Napló, 1929. szeptember 29., 15.

⁷ GUNDEL Imre, *Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar életéből 1891–1931*, 145.

⁸ N. Kósa Judit, *Az ál-Nemecsek pere*, Népszabadság, 1998. március 13.

⁹ GALUSKA László Pál, *A Pál utcai fiúk értelmezésének kérdései a magyar gyermekirodalmi kutatásban*, Könyv és Nevelés, 2008, 3.

¹⁰ Christian HEPPINSTALL, *Molnár, Darvas és a Manhattan*, Színház, 2002. április, ford. SZÁNTÓ Judit.

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XV.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Hat palack bor, hat híres vendég) Volt egyszer egy kalandvágyó, mindenre kíváncsi, tehetséges magyar pincérfiú, aki a múlt század hatvanas éveiben nagy merészen, lelkes-naivan nekivágott a nagyvilágnak. Itáliából hosszú időre Ausztráliába röpítette sorsa, aztán vissza Európába, Angliába – 1996-ban tért haza a szülői házba, gyerekkori otthonába, Budapestre.

2022. február 28-án este tizenhét borospohár sorakozik nagyszobánk éttermi választékos-sággal megterített barokk ebédlőasztalán: feleséggel baráti borkóstolóra várjuk Meskál Tibort, aki tizenkilenc évig volt a Corinthia Hotel Budapest mindentudó mindenese: ügyeletes igazgató. (Szaknyelven: Senior Duty Manager.)

Poharunkban az első ital – hordóminta, nincs címke a palackon – szeretett közös barátunk, Áts Károly új bora: *Furmint, 2020*. Arra kértem Tibort: miután megkóstoltuk, arról meséljen, hogy számtalan világhírességű vendége közül kinek s miért kínálná a megízlelt pompás magyar borokat. Például ezt a különlegesen izgalmas, csikókorú Furmintot.

Megfontolt, komoly ember az ügyeletes igazgató úr, nem kapkodja el a választ.

– Mindig a bortól, színétől, illatától, zamatától függ, hogy milyen lesz a borral boldogan barátkozók aznap esti hangulata. Amikor ízlelgetik a bort, mi jut eszükbe, mire gondolnak: kocsamára, eleganciára, szerelemre...?

Egy korty másfél éves mádi Áts Furmint: számomra jövő illatú pillanat.

– Ebben a borban összesűrűsödik vígság és szomorúság – mondja Tibor. Bár fiatal, de talán épp ezért tavaszi hangulatot áraszt. A remény bora. Virágos, gyümölcsös, a nőiség megtestesítője. Szeretném vele megkínálni a csodás magyar színésznőt, Udvaros Dorottyt. Többször fellépett a Corinthiában, szanzonekat énekelt, úgy emlékszem, a könnyed fehérborokat szerette. Ez a Furmint tavaszi bor, mint a színésznő tavasz-mámorú egyénisége.

Húsz évvel ezelőtt a Gellért Szállóban Áts Károly *akkor* új borával, az Áts Cuvée-vel kínálta meg Udvaros Dorottyt. Ma Tibor barátommal az elbűvölően tehetséges színésznőre gondolunk, távollétében koccintunk az egészségére, és kortyoljuk tokaj-hegyaljai Károly barátom *most* új borát.

(Beszéltem Áts Károllyal: rendeltem egy kartont ebből az ifjan csodás Furmintból. A következő hat évben minden születésnapomon kinyitok majd egy palackot. Lesz hat jó évem: együtt öregsünk ezzel a lélekmelengető borral.)

Nyitom a második palackot: *Borbély Tamás Kéknyelű Selection, 2015*. Hatvan évvel ezelőtt a Kéknyelű olcsó, *asztali* bor volt, Tibor úgy emlékszik, hogy a külföldieknek nagyon könnyen lehetett eladni. Minden felkínált palackot romantikus meseszóval körítettek: Balaton, Badacsony, dimbes-dombos szőlőhegy, kilátás a magyar tengerre, a költő Kisfaludy Sándor, a szépasszony Szegedy Róza, ke-sergő szerelem, boldog szerelem...

A mai Kéknyelű már nem a régi Kéknyelű: hét hónapig nevelkedett új tölgyfa hordóban a badacsonyi borvidék ősi, *Hungaricum* fajtája. Borbély Tamás két dűlőben szüretelt szőlő terméséből válogatta ki az egészséges fürtöket, a termés „legjavát”.

Mint mindig, ha kóstolunk, most is pörög poharunkban a bor. Tibor úgy ítéli, hogy a színe szemkápráztatóan különleges, felszínén, peremén kékes árnyalat, mintha égbélglória koronázná a bort.

Egymásra nézünk, egy pillanatban, egyszerre jut eszünkbe: *A kék angyal*.

Réges-régen, valamikor a múlt század hatvanas éveiben Tibor a földgömb túlsó oldalán, Melbourne-ben, az ötcsillagos Dél Keresztje Hotelben volt fiatal szobapincér. Németül, olaszul jól beszélt, de az angol nyelvet még *törte*. A szobapincér fel-szolgálja a megrendelt, zsúrkocsira már feltálat reggelit, ebédet, nem szükséges hosszan társalog-nia a vendéggel. Mert jó szakember, ezért lehetett Tibor szerény angol nyelvtudással is Melbourne-ben, egy ötcsillagos hotelben szobapincér.

Az idő tájt a Dél Keresztje Hotel vendége volt a világhírű német-amerikai filmsztár, Marlene Dietrich. Reggel tíz órakor Tibor – erősen vert a szíve – kopogtatott a művésznő lakosztályának ajtaján. Barátságos, Tibor számára ma is felejthetetlen „bűgő” hang válaszolt. Ám a szobában nem a művésznő fogadta, csak a karosszékében üldögélő komor titkár, aki aláírta a számlát. Tibor húzta az időt, rakosgatott a zsúrasztalon, remélte, hogy találkozhat a művésznővel. Nagyon szeretett volna autogramot kapni, minden bátorságát összeszedte, és elrebegette kérését a tisztelt titkár úrnak. A titkár angolul beki-

abált valamit a fürdőszobában pepecselő művésznőnek, aki nem válaszolt, de amikor Tibor elhaladt a fürdőszoba ajtaja mellett, kinyílt résnyire az ajtó, kinyúlt rajta Marlene Dietrich vállig meztelen karja, és aláírta a boldogan odanyújtott papírlapot.

Aznap délelőtt Tibor minden munkatársa helyett minden munkát átvállalt azon az emeleten. Amikor a portástól megtudta, hogy a művésznő kocsija a kapu elé érkezett, lesben állt a folyosón, és személyesen köszöntö meg az autogramot az akkor már teljes pompájában – tökéletes *make-up*, friss hajkorona, késő délelőtti elegancia – felvonuló, levonuló művésznőnek.

Hétéves badacsonyi Kéknyelű sejtelmes kék peremfényel – Marlene Dietrichre, a *kék angyalra* emlékezve üritettük fenéig poharunkat.

Három a magyar igazság, mádi és badacsonyi után a harmadik magyar fehérbor Györgykovács Imre művészi alkotása: *Somlói Hárslevelű*, 2014.

A múlt század ötvenes éveiben „Debrői Hárslevelű” címkével árulták a boltokban a Kéknyelűhöz hasonlóan tömegborrá silányított magyar borcsodát.

Százhatvan évvel ezelőtt Gyürky Antal bortudós úgy ítélte, hogy a Hárslevelű „leve savanykás, valamint bora is, de erős”. A borral nincs, csak a szőlő nevével van a tudósnak gondja: „A levelei nem hasonlítanak a hársfa leveleihez, az elnevezés tehát elég hibás.” Szerencsére bort iszunk, nem szőlőlevelet eszünk. Hugh Johnson amerikai borszakíró szerint 2003-ban a Hárslevelű jellemző szőlőfajta „Debrőn, illetve ez a második számú tokaji fajta. Enyhe, zamatos borok ősziarack aromával.” 2004-ben Mészáros Gabriella nemzetközi borakadémikus a hársfavirág, a hársmez mellett szegfűszeg és gesztenye illatot említ, és hangsúlyozza: „A fahordós érlelést meghálálja. Kevés maradékcukor kifejezetten széppé teheti, bár száraz iskolázásban is kitűnő. Erre kiváló példa a Somlón termelő Györgykovács Imre.”

Györgykovács Imre somlai pincéjében nincs is más, csak fahordó. Szomorú tény, de a borásznak ma már Hárslevelű szőleje sincs.

Ambrus Lajos író, szőlő- és borszerelmes 2005-ben elfogultan dicsérte „a szemnek is szép, méhviaszkos, mézízű, mezei virág illatú, száraz Hárslevelűt”. Elragadtatottan most ilyen a *szemnek is szép, méhviaszkos, mézízű, mezei virág illatú, száraz Hárslevelűt*, fahordóban érlelt, nyolcéves borcsodát kortyolunk.

Tibor úgy érzi: ez a Hárslevelű „kedélyes bor”, jókedvre hangoló ital. A bor szülőatyja, Györgykovács Imre érzékeny, teremő, alkotó művész, ezért ezt a Hárslevelűt szívesen ajánlaná a borászhoz hasonlóan érzékeny, finom lelkű művésznek.

A Corinthia Hotel vendégei közül rövid töprengés után a világhírű José Carreras neve jut eszébe. A tenorista többször koncertezett Budapesten, s mindig a Corinthia – és Tibor – vendége volt. A múlt század kilencvenes éveiben, amikor a hajdani szobapincér már hazatért harminc évig tartó világtárlásából, mint nagyrangú főnök ellenőrizte, irányította a szállodaszemélyzet napi munkáját. A híres vendégek érkezését mindig megelőzi az aprólékosan összeállított, részletes kívánságlista, Tibor felügyelte, hogy a hírességek lakosztályukban mindig mindent hiánytalanul megtaláljanak, amire szükségük van.

– José Carreras kedves, finom, halk szavú művész – mesél kortyolgatás közben –, nem voltak sztáralőrjei, idegesítően különködő szokásai, követelése. De koncert előtt nagyon szigorúan megszabta az étkezések milyenségét, mennyiségét, időpontját. És fordított életrendet alakított ki magának. Különleges sötétítőfüggönyöket szereltünk be, hogy reggeltől estig éjszakai sötétség legyen a szobákban. Carreras nappal aludt, alkonyatkor ébredt fel. Amikor közeledett az esti koncert időpontja, számára akkor volt napfelkelte. Ez a Hárslevelű az esti órában *fényhozó*, reggelillatú bor, boldogan kínálnám meg vele a nappali alvás után este felébredő Carrerast, a borművész borával az énekművészt. Szerintem a tenorista az első korty után jókedvűen csettintene.

Még nem tudom, ki lesz ma este a Tibor által megidézett negyedik híres vendégünk. Nyitom a következő, immár vörösboros palackot: *Jekl Villányi Kadarka*, 2017.

Három éve, napfényes, őszi délelőttön sétáltunk a villányi fő utcán és betértünk a Jekl Borbárba. Felfedeztük a villányi *Kadarka Rozét*.

Megkóstoltuk. Feleségem szerint ha ilyen jó a Kadarka Rozé, még jobb lehet az igazi Kadarka. Megkóstoltuk azt is. Néma vallomás: vásároltunk két palackot. Nagy évjárat a 2017-es, a szakértők szerint szinte minden magyar borvidéken a szőlő számára *tökéletes* volt abban az évben az időjárás.

Palackon a borász üzenete: „Ez a speciálisan korlátozott terméshozamú fűszeres Kadarka különlegesen szép tulajdonságait mutatja meg a virtuozításra érzékeny fogyasztónak.” Elbűvölt mindkettőnket a bor, boldogan vettük tudomásul: *virtuozításra érzékeny fogyasztók* vagyunk.

Jekl Bélát is elbűvölte a *fűszeres* Kadarka, birtokán 1999-ben kezdte visszatelepíteni ezt a fajtát: „a magyar gasztronómia legfontosabb képviselője, a paprikás ételek kiváló kísérője... nagy évjáratokban prémium vörösbor tudunk készíteni belőle...”

Prémium minőségű bort töltök Tibor poharába, aki – hanglejtése alapján érzem így – nem rajong

a Kadarkáért. Az első, pillanatnyi csendre késztető korty után megállapítja: igaz, hogy a rácsok hozták be hazánkba ezt a szőlőfajtát, de a Kadarka ma már „magyar állampolgár”. Egyetértünk. Úgy gondolja, hogy a villányi Kadarka „dallamosabb” bor a szekszárdinál. Nem értünk egyet: számomra a szekszárdi Kadarka *hazai* muzsikaszó.

A minden cafrangos feleslegtől megtisztított, színhúsból készült, tejfölben megforgatott nokedlivel körített marhapörköltözhöz (felejtjük el az uborkasalátát!) a villányi és a szekszárdi Kadarka is remek kíséret, ez a 2017-es Jekl fűszeres Kadarka különösen.

Fűszeres Kadarka! Itália paprikás paradicsom illata, Kalifornia napfényes fűszerízei jutnak Tibor eszébe, és világhíres amerikai-olasz vendége, akit ötven éve Sydneyben, a Boulevard Hotelben szolgált ki egy héten át minden nap reggeltől estig.

Frank Sinatra a szálloda legfelső emeletén lakott – egyedül. Csapata az alatta lévő emeletet is teljes egészében lefoglalta, az egyik liftet csak az énekes használhatta, akire számtalan testőr (*body guard*) vigyázott. Okkal: a maffiózók élete soha nincs biztonságban.

Tucat szobapincér közül választották ki a testőrök Tibort, a személyzetből rajta kívül nem volt másnak bejárása a világsztár lakosztályába. Tibor elmerül a múltba, ürül előtte a pohár: sajnos a Frank Sinatra dedikálta hanglemez elkallódott az évtizedek forgatagában, talán Ausztráliában, talán Angliában – magyar földre már nem érkezett meg.

A félig olasz, félig amerikai (*vagy tán egészen az?*) énekesnek Tibor szerint biztosan nagyon ízlett volna Sydneyben ez a fűszeres Kadarka: sok napfény, paprika-, paradicsomillat – Itália, Villány, Kalifornia.

Évtizedekkel később Paul Anka Budapesten ünnepelte ötvenéves énekesi jubileumát. Tibor kísérté föl az elnöki lakosztályba, s az ajtóból már fordult volna vissza, de az énekes maga mellé ültette, s arról faggatta: melyek a legnépszerűbb dalai Magyarországon. Tibor sorolta: *Diana, You are my destiny...* (Nekem 1964-ben Erzsébet volt a *végzetem...*) Másnap egy magnókazettával ajándékozta meg Tibor a világsztárt, rajta az énekes hajdan híres, régi nótái. Paul Anka két tiszteletjeggyel hálálta meg a becses ajándékot, és bizalmasan elárulta, ő írta Frank Sinatra számára az *I did it my way* című dalt. Tibor úgy emlékszik: nagyon boldogan feszített a koncerten az énekes libanoni származású, Kanadában élő felesége és gyermekei mellett. Most így utólag – *post festum!* – arra gondol: Paul Ankának is ízlene ez a villányi fűszeres Kadarka.

Felsőhajt, szívesen kínálna ma is világhírű énekeseknek „dallamos” magyar Kadarkát.

A sorban következő vörösbor szekszárdi: *Heimann és Fia Bati Kereszt Kékfrankos, 2019.*

Mielőtt megkóstolná a bort, a borászról mesél Tibor. Magyarországon utoljára 1999-ben volt teljes napfogyatkozás. A kalandos életű badacsonyi borász, Szeremley Huba meghívta barátait „napfogyatkozás-bámulásra”. Hegyoldalban hömpölygő tárogatómuzsika, tábortűz, sámántánc, étel-ital bőven, de fedett szálláshely csak a szerencséseknek. Tibor és felesége elárvultan, tanácstalanul álldogáltak az éjszakában, Heimann Zoltán mentette meg őket: befogadta Tibort kétszemélyes hálószájába és feleségének is kiügyeskedtek a nagy autóban elviselhető hálólhelyet. Az asszony fáradtan hamar elaludt, a két férfi hajnalig nem tudta abbahagyni a gondülőz fecsegést és a gondtalanul boldog borkortyolgatást. Kékfrankost ittak akkor is, Tibor még őrzi a Zoltán aláírásával hitelesített palackot.

A szekszárdi költő, Kis Pál István szerint a Kékfrankos „Bársonyos illatú ármány, nyelven az íze szívárvány”. Jellemző a szívárványra, hogy fonatában a színek szétválaszthatatlanok: ebben a borban keveregnek-kavarognak, egymásba olvadnak az ízek, illatok. A bársonyos illatú ármánytól a bölcs ember távol tartja magát, a bársonyos illatával kábító borral barátkozik.

Bati Kereszt Kékfrankos, 2019 – nevében szakrális ital, bársonyos illata messze űzi az ármányos indulatokat. Tibor az évjáratot dicséri; nem a borét, hanem a magáét. Ebben az évben, élete csúcán kapta meg a Gundel-díjat és Máltán a szállodalánc tulajdonosától az életműdíjat: *Corinthian of the Year Award*.

Borban csúcs a Bati Kereszt Kékfrankos: fanyar, veretes ital, rejt magában parányi ármányt is: nehezen kiismerhető, sokarcú, minden korty meglepítés.

Hasonlít hozzá a népszerű amerikai színész, a világhíresség Donald Sutherland: nehezen kiismerhető, sokarcú, minden szerepében meglepetés. Amikor – hosszas egyeztetés után – megérkezett a Corinthiába, Tibor kísérté fel az alelnöki lakosztályba. (Nem egyedül: az amerikai színészért rajongó főrendészt nem tudta lebeszélni arról, hogy vele tartson.)

Megérkeztek az alelnöki lakosztályba, a színész nézelődött, csóválta a fejét, aztán megszólalt.

– Ebben a szobában valaki dohányzott. Tudna olyan szobát adni, amelyiknek jó a levegője?

A Senior Duty Manager feladata, kötelessége a magas rangú vendég kéréseit (olykor követeléseit) haladéktalanul teljesíteni. Tibor átvezette a

színészt a kétszáznegyven négyzetméter alapterületű pompás elnöki lakosztályba. (A főrendész szaladt a szobakulcsért?) Sutherland elégedetten körbepillantott.

– Jó a levegő, itt már fogok tudni aludni.

(Feleségem nem mondja, de arra gondol: Sutherland esetleg tudta, hogy van az alelnöki lakosztálynál előkelőbb lakhatási lehetőség a hotelben?)

Kellemesen teltek a színész napjai Budapesten, elutazás előtt a különleges (*exkluzív!*) vendégek számára fenntartott szalonban olvasgatott. Ott kereste fel a szálloda igazgatójának társaságában Tibor a színészt. Megkérte, írjon néhány sort a vendégkönyvbe. Az asztal alacsony volt, a vendégkönyv hatalmas, Donald Sutherland hórihorgas. Feltalálta magát a színész, az asztal elé térdelt és úgy írta be a könyvbe a szálloda történetének legszebb bejegyzését: „Letérdelek ez előtt a könyv előtt úgy, mint amint letérdelek a szálloda remek szolgáltatásai előtt.”

A Bati Kereszt Kékfrankosról Tibornak Donald Sutherland jutott eszébe, nekem a színésztől halhatatlan alakítása, Giacomo Casanova. Tibor a színészt szekszárdi Kékfrankossal kínálná, én Casanovát szekszárdi Kadarkával: Heimann és Fia, Porkoláb-völgy, 2020.

Casanova neve, élete, története a köztudatban tévedésekből összetákolt, silány közhelygyűjtemény. Fellini filmjében Casanova az életélvezet magányos lángelméje. Nem ért meg senkit, senki nem érti meg őt. Kalandok zűrzavara az élete: nyersanyag halhatatlan írói életművéhez.

Porkoláb-völgy Kadarka, 2020 – ez nem Donald Sutherland, a színész, ez Giacomo Casanova, a világhíressé lett velencei kalandor itala: nőhódító ital, indulatok dübörögnek benne. Szerelem: fűszeresen kábít – ráérünk holnap reggel kijózanodni.

Miközben kortyolom a Kadarkát – szalad az idő, már március 8. van –, magamban mormolom a szót: *porkoláb*. Szép, régi magyar szó, ma úgy mondjuk: börtönőr. A velencei Ólombörtönben, a 18. században még porkolábok őrizték a fogoly Casanovát. Álmodom-múltidő: Szekszárdon 2020-ban szüretelt Kadarkát iszom 1756-ban Casanova és a gyáva Asquino gróf társaságában, aki „jobban szerette az életet, mint a szabadságot”, és nem követte Casanovát, aki nem kívánt haláláig börtönben raboskodni, ezért elhatározta: megszökik az éjszaka dermesztően hideg, nappal tűzforró Ólombörtönből.

Casanova tudta: a porkolábok árulására, megvesztegethetőségére mindig lehet számítani. Múltba röpítő, szívderítő gondolat: Casanova szekszárdi

Porkoláb-völgy Kadarkával ámította-kábította a velencei börtönőröket, ezért sikerült megszöknie.

Porkoláb-völgy Kadarka, 2020 – a szabadulás bora. Amíg ma este kortyolom, elfelejtem Vörösmarty Mihály régen írt, ma lélekbe markoló sikoltását:

*Háború van most a nagyvilágban
Isten sírja reszket a szent honban.*

Üres a palack. Filmet nézek: az álommá varázsolt Casanova Federico Fellini álomból varázsolt filmjében...

2022. február 28-án közeledik az éjféli, itt az ideje kibontani a hatodik bort: *St. Andrea Merengő, Egri Bikavér Superior, 2017*. Tiborral a Bikavérrel beszélgetünk, még nem a poharunkban csillogó borról. Egri és szekszárdi borászok lassan már kétszáz éve azon vitáznak: kié az elsőség, melyik városban ittak a borkedvelők először Bikavért?

A Corinthiában évek óta rendeznek „Bikavér-párbajt”. Egymással szemben fölállított asztalok mögött sorakoznak az egri és a szekszárdi borászok: borukat kínálják a Bikavérre kíváncsi borbarátoknak. *Döntsön a nép!* Döntött: remek bor az egri, remek bor a szekszárdi Bikavér – bűn lenne bármelyikről lemondani. Egerben egri, Szekszárdon szekszárdi Bikavért érdemes inni.

Az első korty: merengünk, merülünk. Tibor nagy aranyéremmel díjazza Lőrincz György 2017-es Bikavérét, szerinte a legjobb francia borokkal szemben versenyképes, nem egy híres Château vörösboránál különb. Francia művésznek kínálna szívesen, lássa a *francia*, hogy mi, magyarok Zrínyi Miklóssal hisszük, valljuk, hogy *egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók*. Borban sem! Nem gond, ha a Merengő Bikavérrel megkínált francia művész nem tudja, ki volt Zrínyi Miklós, a nemzete nagyságára büszke magyar költő, az a fontos, hogy essen le az álla: *Ilyen bort is tudnak csinálni a magyarok?!*

Tibor mesél. Figyelek: egy pillanatig sem üresek a poharak.

– A francia filmszínész, Gérard Depardieu az elmúlt évtizedben gyakran járt hazánkban: kedveli a magyar borokat, filmet forgatott, színpadon lépett fel, előfordult, hogy csak fogorvosát kereste fel Budapesten. Mindig a Corinthiában szállt meg. Laza ember, a külsőségek nem érdeklik. Trikóban, lógós gatyában járt, nem vették körül testőrök, aki megszólította, azzal barátságosan elbeszélgetett. Egy dologban nem ismert tréfát! Ételére, italára nagyon figyelt, roppant igényes volt. Amikor munka után hazatért, bekísértem a konyhába. Depardieu részletekbe bonyolódva megbeszélte aznap esti vacsorá-

ját a séffel, a hűtőkamrában kiválasztotta a megfelelő húst, és elmagyarázta, hogyan vágják ki, szeleteljék fel, készítsék elő. Maga sütötte meg – „szája ízének megfelelően” – a hatalmas steaket. Esténként eltűnt benne két-három palack bor. Borszertő, borhoz értő ember, de véleményt soha nem mondott a felszolgált borokról. Másik palackot akkor kért, ha elégedetlen volt a bor hőmérsékletével.

Dépardieu a hotelben, de nem a hotelhez tartozó Bock Bisztróban fejezte be az estét: ott nagyobb volt a választék a kiváló magyar borokból. Lőrincz

György csodálatos, öt éves egri Bikavérét ma is boldogan ajánlaná Tibor a francia filmsztárnak: ilyen vörösbor Franciaországban is csak a kiváltságosok ihatnak.

Éjfél ut az óra. Két évtizede kaptam ajándékba a ma este utoljára terítékre kerülő palackot: *Royal Tokaji Aszúesszencia*, 1995.

Ezt a keserédes, édeskeserű, életelixír tokaji aszúesszenciát nem ajánljuk fel senkinek: némán, áhítattal magunk kóstoljuk.

Elfogynak a szavak.

SIPÓS SÁNDOR, *Diszító ősztől*, 2000, komputergrafika, giclée nyomat, 40x40 cm

DOBOS ISTVÁN

A felelősség pátosza – a pátosz felelőssége

A retorika útvesztői Mészöly kései esszéiben

A nemzeti önismeret irodalmához eltéveszthetetlenül összetett értelmezői távlatot kialakítva kapcsolódik Mészöly *A negyedik út* gondolat kísérleteiben.¹ Elsődleges célja a nemzettudat áthangolása s jövőbeli modelljének megalkotása, amelytől elválaszthatatlan a régi, önáltató hiedelmek leépítése, a magyarság valós állapotának felmérésére s a helyzethez illő célok kijelölése.

Mészöly higgadt, tárgyilagos elemzést szorgalmaz, ugyanakkor megemelt hangon bírálja a sorskérdések irodalmának áldozati beszédmódját. A nyelvi fellépés retorikájából nem iktatható ki a textuális effektus, amelynek következtében a felelősség részben kikerül a szubjektivitás, a beszélő szándékának kötelékéből. A baljóslatú chiasmus-tanulmányom címébe foglalva a nyelv működésének jól ismert csalárdságára utal, amikor állítás és kifejezésmód között feszültség érzékelhető. Mészöly szokatlanul élesen utasítja el a tovább élő képviseleti beszéd mód elavult szemléletét és fogalmi rendszerét, ugyanakkor többes szám első személyben hirdeti az egyéni és a közösségi azonoságtudat természetes egyensúlyát. A képviseleti beszéd mód retorikai hagyományát folytatva alapkövetelményeket fogalmaz meg a szemléleti megújulás sürgető igényével.

Nyelvi megnyilatkozásaiba beíródik a jelölés performativitása és az értelem kognitív működése közötti különbség. Korszerűtlennek ítéli a nemzeti összetartozás megerősítésére hivatott alapító szövegek előíró modalitását, miközben jogot formál arra, hogy kinyilatkoztatott értékek követésére szólítsa fel közösségét. A tragikus nemzeti önszemlélet megváltoztatása érdekében nem riad vissza a közvetlen szellemi iránymutatástól sem. Az emelkedett hang a pátosznak teret adó beszéd mód sajátja, amely elsősorban a tárgy komolyságából fakad.

A Tudat és nemzettudat című esszéből vett rövid szemelvényben jól érzékelhető, mennyire fontos ebben a szövegtérben a hanghordozás, a hang hordozása. A megszólalás teatralitása, az előadás színrevitele, a szónoki fellépés dramatizálása. Tacitustól vett veretes jelmondat adja meg az elmélkedés alaphangját: „Zaj, seb, vér: nyilvánvaló; okát nem tudja senki; egyebekben a véletlen uralkodik.” A szenvedés és szenvedély, tehát eredeti, kettős értelmében a pátosz jelen van a testi-lelki megpróbáltatásoknak kiszolgáltatott ember történelmi helyzetének felvázolásában. A nyitány fájdalmas történetet vetít előre, ezért a tragikus hangütés, a megszólalás nyelvi eseménye is felkavaró. A kiinduló kérdés súlyához mérten emelkedett a beszélő hanghordozása: „milyen identitás-egyensúly lehetne kívánatos *egyén és patrióta*, tudat és nemzettudat között”? „A kérdést nem tekintethetjük magyar különlegességnek, minden nemzetté kovácsolódott nép számára létezési előfeltétel, hogy megütközzön vele.” A téma megjelölésének hangnemét ünnepélyessé teszi a mondatfelépítés teatralitása s a latinnal ékesített választékos szókészlet. A jövőre irányuló szellemi készülődés lelkesítő felelőssége szó és tett egységét írja elő, a közvetlen felszólítás ezt valósítja meg: „Felszámolni, és maga helyére tenni azt a melengetett hitünket, hogy a balsors *kiválasztott* népe vagyunk.” A nyelvi megnyilatkozás válsághelyzetben akkor sikeres, ha eszméltető hatású, s tettekre sarkall. A pátosz fokozza a beszédcselekvés meggyőzőerejét, s érzékelteti a hamis nemzettudat áthangolására irányuló erőfeszítések rendkívüli jelentőségét.

Mészöly elszánt fogadkozásai arra figyelmeztetnek, hogy a megszólalónak is szüksége lehet megerősítésre, s ennek egyik forrása az önszuggesztió. A felvilágosítói szerepbe helyezkedő író önmagának erősen sugallt képzeleti emellett heurisztikus értékűek, amennyiben hozzásegítenek a hamis nemzettudat kérdésességének felismeréséhez.

A kései esszék önértelmező modalitását mindvégig a felelősség pátosza hatja át. Mészöly megítélése szerint a nemzettudat és a nemzetpolitika tartósan egymást fertőzi. Romboló kölcsönhatásukat „a tragikus fenség pátoszával” elképzelt nemzethalál hamis kárpótlást kiváltó szerepe tanúsítja. Mészöly úgy véli, hogy „ez a »megemelt« hazugság... hozzátartozik a hibás kompenzációs mechanizmushoz”. A sorskérdések irodalmának apokaliptikus hangnemét ugyanakkor nem önma-

gában tartja kérdésesnek, hanem politikai időszerűtlensége miatt utasítja el a nyolcvanas években. A „jövő készülődését” érzékeli, s aggodalommal állapítja meg, hogy a megkövesedett történelmi áldozatszerrep bénítóan hat, tehetetlenségre kárhoztatja, s így megfosztja a közösséget a korszerű politikai kezdeményezésektől. Itt a következtetlen érvelés mellett állítás és kifejezés érzékelhető feszültsége vonja magára a figyelmet. Bizonyos mértékig visszaíródik a mértékvesztett pátosz retorikája Mészöly beszédmódjába, miközben a nemzethalál-látomások kényszeres ismétlésének veszélyeire figyelmeztet: „de profundis szólva: létezése milyen számvetésével haljon meg az infámiába kényszerített egyén, létezésének milyen számvetésével éljen tovább egy nép, egy nemzet, mely szükségképpen (amiben mindig ott lappang a »szükség« irracionálisa is) infámiából kovácsol történelmet – avagy önerő híján az infámia adott feltételeihez alkalmazkodik”? Mészöly a nemzeti emlékezet pátoszformuláit² értelmezi át, a tragikus történelmi önszemlélet toposzait vizsgálja.

A korszerűtlen nemzettudat bírálata hangja is „megemelt”, s ez azt jelzi, hogy maga is valamit kompenzál. Elkerülhetetlen egyszerűsítéssel: a kritika pátosza a mélyebben fekvő történelmi okok feltárásának elmaradásáért nyújt kárpótlást. Mészöly józan, mértéktartó, kiegyensúlyozott nemzeti azonosságtudat megteremtését tűzi ki távlatos célként, az elavult elképzelések felülvizsgálatát azonban *sürgető politikai feladat*ként fogalmazza meg. Meg volt győződve arról, hogy a nemzeti azonosságtudatot tartósan megerősítő gondolkodási reflexektől kemény elhatározással, rövid időn belül meg lehet szabadulni. Bibótól eltérően a hamis nemzettudat kialakulásának és tartós továbbélésének történelmi eredőit csak érintőlegesen vizsgálta, a hangsúlyt a kíváncsú önismeret alapkövetelményeinek szenvedélyes megfogalmazására helyezte az államszocializmus egyre mélyülő válságát érzékelve.

Mészöly a nemzettudat zavarainak elhárítása érdekében ismételten kinyilvánítja, hogy távolságot kell venni az emelkedett hanghordozástól. „Prófeciáink pátosza-indulata már riasztóan idegen.” Az író karteziánus stílusértelmezése szerint az esszé-nyelv az értelemre hat, a szépirodalomé pedig hangulatot ébreszt, s nem gondolkodásra hangol. A tételt kifejtő szöveg másként cselekszik, mint amit állít: „mintha a nemzettudat zavara *tudatzavarba* is kezdene átcsúszni. A tartalmasnak és távlatosnak érezhető célok hiányában? Egyéni és nemzeti vonatkozásban? Mindenesetre döntő a stílusváltkozás a lelki »hogyan« illetően. [...] Ami relatív átlagszinten jellemző: a köznapi, a kisszerűen elégedett közöny és egykedvűség, más változatában a brutális-önző kedélytelenség, az ironikus vállrándítás. Vagy – és ez kezd legújabbban általános lenni – az alacsony égboltú szerzés-rakkolás.” A figuratív nyelv itt – a szerző olvasatától eltérően – elsősorban hangulatot ébreszt, s nem az értelemre hat. A „kisszerűen elégedett közöny” sejtetően rövidlátó, magának való magatartásra utal, de az egyedi kifejezés jelentése aligha ragadható meg egyértelműen. A gondolatalakzatok összetettségére a távoli jelentéseket egybefogó egyéni szóalkotások egyre fokozódó sűrűsége figyelmeztet, mint a „brutális-önző kedélytelenség”, a „férfi anyatest” vagy a „támaszt nyújtó közérzet”.

Az esszéíró alaphangulatáról – saját regiszteréhez folyamodva, „létezési hangoltságáról” – elmondható, hogy szinte minden beszédhelyzetben emelkedett, még fanyar humora is a pátosz légkörében, szellemi értékek, magasrendű célok, közös nemzeti ügyek ünnepélyes megfogalmazása közben érvényesül. Jellemző példája ennek a „tetemre hívó bukfenc” oximoronja. A tetemrehívás emelkedett, drámai hatású kifejezés, erkölcsi tartalommal, értékkel telített – míg a bukfenc esetlen és köznapi szó, a test furcsa, groteszk művelete, amely a lehető legtávolabb esik a szellemitől. Nem véletlen, hogy az oximoron Mészöly kedvelt retorikai alakzata, ugyanis az egymásnak ellentmondó fogalmak összekapcsolása nála mozgósítja a pátoszt: emelkedett tónussal keveri a köznapit. Mészöly stílusa fanyar ízű elegyet alkot, „elégedetten vagyok otthon az abszurdításban”, „igazságtalan és értékes reménytelenség”, s ennek köszönhetően előadasmódja akkor sem bensőséges, ha személyesen átélt fájdalmas élmények feldolgozására vállalkozik.

Noha Mészöly axiomatikusan fogalmaz, javaslatai jobbra magyarázatra szorulnak. Régi fogalmakat mozdit ki eredeti helyzetükből, jelentésüket rétegekre bontja, s új szereppel ruhazza fel őket. Mészöly elképzelt magyar történelme nyugtalanító hatású. A szó nemes értelmében van abban valami irritáló, hogy az *elmúlt jövő* lehetőségeit latolgatja szabad elmélkedéseiben. Mészöly tisztában van a jövőre irányuló múltfeltárás fő módszertani nehézségével: a magyar történelemben már bekövetkezett, ami elé vissza akarunk menni időben. Elmélkedéseinek megemelt tétje így összegezhető: hogyan maradjunk történetiek „történetietlen” esélylatolgatásainkkal?

Mészöly mintha tudatosan ingerelné a kényelmes észjárást rendhagyó gondolat kísérléteivel: „vajon más előzmények esetén annyira abszurd elképzelés lett volna, hogy a térség népei és politikájuk egy kollektív veszélyhelyzetben (fasizmus) *világpolitikai felelősséggel* alakítsanak ki közös frontot, még ha csupán egy összehangolt passzív ellenállás formájában is?” E feltevés képtelensége oly nyilvánvaló a közép-európai kisállamok közös történelmének s függőségi viszonyainak ismeretében, hogy arra kell gondolni, Mészöly itt a bekövetkezett múlt felnyitásával elképzelt jövőképet körvonalazott. Ami valójában bekövetkezett, az nemzeti katasztrófa volt. Mészöly a történelmi számonkérés és a számvetés elvi felcserélhetetlenségét hangsúlyozza, de érdemben csak a kollektív bűnösség nemzettudatra gyakorolt torzító hatását s jelenig ható következményeit mérlegeli: „Volt azonban más, amivel szembe kellett nézni: a fasizmus, a részvétel, a lelkiismereti konfliktus. Sajnos, a *külső* intenciójú számonkérés lebonyolítása jobbára nélkülözte a történelmi higgadságot, az elfogulatlanság fölényét. Így a *belső* számvetést-számonkérést, az önkritikus belátást és elviselést sem tudtuk olyan rangra emelni, hogy a nemzettudat valóban felszabadító tisztulásként és tisztázásként tehesse magáévá. Utólag mérhetjük csak fel, hogy mekkora szükség lett volna önmagunk *kíméletlen becsülésére* is – éppen a nemzeti öntudat senkitől sem függő, *autonóm* szigorával. (Aminek felülmúlhatatlanul szép és önmegőrző formájára találtak rá az Ószövetség engesztelhetetlenül ostromozó prófétái.) Ugyanis minden számonkérésnek, elítélésnek csak addig van értelme, míg azt a tudatot (nemzettudatot) ki nem kezdi, talajtalanná nem próbálja tenni, melynek a »kitakarítására« vállalkozik. A takarítás piszkot töröl le, de nem repesztí a bűnt. A szükséges célhoz használt külső eszközök nálunk nagyon is kétélűek voltak.”

A nemzeti közösség egyetemleges megbélyegzése a háborúban elkövetett borzalmak miatt valóban rombolta a terápia esélyeit. A „lebénító általánosítás” minden szellemi-erkölcsi értéket elvitatva megkérdőjelezte az önbecsülés alapjait. Mészöly helyesen hangsúlyozza a felelősségre vonás és a lelkiismeret-vizsgálat felcserélhetetlenségét, de nem beszél az általánosítás másik végletéről, a kollektív ártatlanság képzetéről, amely ugyancsak hatálytalanítja a személyes felelősség tisztázását. A megelőlegezhető keserű tanulságból így talán születhetett volna valami jó is az eljövendőre nézve.

Mészöly nem a sorskérdések hagyományos diskurzusának szótárát használja. A nemzettudat torzulásainak feltárására vállalkozik, terápiás céllal, Bibó nyomdokain haladva. Bibó a nemzethaláltól való félelmet, a közép-kelet-európai tömegpsziché jellegzetes betegségét nem tartotta alaptalannak. A kettős monarchia keretein belül élő népek egyre élénkebb politikai autonómiatörekvései felerősítették a herderi jóslat beteljesedésétől való állandó szorongást, a politikai hisztériát a magyar közgondolkodásban. Bibó elsősorban a félelem eredőit kutatta, s a „nemzetté alakulás kínos és nehéz” voltából származtatta.³ Ez a magyarázat Mészölytől sem volt idegen. Ő az elszenvedett sérelmek konzerválására és kompenzálására helyezte a hangsúlyt, amelyet a nemzeti tudat torzulásának tekintett. Nem használja a hisztéria fogalmát, ellenben a „nemzeti tudat” az egyik mesterszava. Bibó így érvelt: a nemzeti keret Kelet-Európában „valami olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni, és állandóan féltetni kellett, nemcsak a dinasztikus állami keretek hatalmi eszközeitől, hanem a saját népesség egy részének a közönyétől s a nemzeti tudat ingadozó voltától is”.⁴ A nemzeti tudat tehát nemcsak a nemzeteszmé felívelésének romantikus korszakához kapcsolható fogalom, hanem a mindenkori nemzeti azonosságtudatot jelenti. Az utóbbinak a nemzettudat felel meg az író szóhasználatában.

E fogalommal kapcsolatban fenntartásait hangoztatja Mészöly monográfiája: „A nemzettudat diskurzusaival hagyományosan az a legfőbb probléma, hogy azt egységesnek feltételezik, hogy a szót normatív fogalomként használják, hogy a fogalom puszta használata eleve a kollektivitás elsődlegességét sugallja, s gyakran együtt jár nemzetkarakterológiai hiedelmekkel.”⁵ Mindezt nem vitatva, magam arra helyezném a nyomatékot, hogy Mészöly, miközben használja a nemzettudat fogalmát, határozottan elutasítja az áthagyományozott diszkurzív szabályrendet, kíméletlenül bírálja előíró válfajait s a hozzájuk kapcsolódó alkattani tévhiteket. Őva int attól, hogy a nemzeti közösség tagjai egymást politikai hitvallásuk alapján minősítsék. A fent jelzett érintkezési pontokból is látszik, hogy Bibó és Mészöly gondolkodásának viszonya meglehetősen összetett.

A szabadságjogok tisztelete jegyében magasztalja Bibó prédikatori igéit, miközben felülbírálja Németh László szellemi iránymutatását: a negyedik út, a „meg nem becstelenített” demokrácia vezet ki a kollektív csapdából Mészöly elgondolása szerint. Értelmező helyzetének összetettségére

vall, hogy az eltorzult magyar alkat kapcsán – Bibóval szemben – nem hivatkozott egyetértően a *Kisebbségben* kultúrtörténeti okfejtéseire,⁶ ugyanakkor Németh László programalkotó elhivatottsága érzelhető hatást gyakorolt esszéírói szerepvállalására.

Mindketten drámainak ítélték a magyarság helyzetét, s a válságból kivezető út keresésére vállalkoztak. Mészöly is szemléletváltást sürgetett, cselekvésre ösztönzött. Nagy ívű elképzeléseinek felmutatásával nemzetstratégia kialakítását tűzte ki célként az irodalmi megszólalás lehetőségeit meghaladva, akárcsak Németh László. Mészöly a negyedik út képzetének ihletőjéhez hasonlóan az értelmiségi magatartás megújítását képviselte, s a közgondolkodás korszerűsítését tekintette hivatásának. A szokatlan és különös személyes törekvés, amely Németh egyszemélyes folyóirat-alapításában megmutatkozott, Mészölyre nem volt jellemző, ahogy az erős ideológiai elhivatottság, az elszánt irodalomszervezői törekvés vagy a saját szellemi tábor megteremtésének igénye sem. Mészöly úgy látta, hogy a magyarság a nemzettudat torzulásának tüneteként elvesztette történelmi érzékét. Németh László a *Tanú* reformesszéire visszatekintve a magyarság százados pusztulásának következményeit ecseteli kísérteties hasonlósággal: „előbb a helyzetérzetét, majd a tudatot is elvesztette, mellyel egy nép új történelmi körülményei közé jutva, irányt és teendőt talál”.⁷ A nemzetstratégia tartalmi kérdéseit illetően kétségtelenül Bibó gyakorolt meghatározó hatást Mészöly gondolkodására, s nem Németh László. Történelmi éleslátásra vall a harmadik út gondolatának bírálata: „nehéz dió, mert mákony is. Szerintem ez a »mákony« tétetett Németh Lászlóval némiképp egyenlőségjelet az adott szupremációk lehetőségei közé. Holott világos, hogy egy demokratikus alappal, háttérrel rendelkező nyugati függőség (még ha netán erőszakos [?] szellemi, lelki, jogrendi stb. befolyásolásra szánna is el magát) – mégiscsak sokszorosan jobb történelmi sansz, mint az olyané, mely fejlődése és mentalitása okán soha ilyen háttérrel, alappal nem rendelkezett, ilyen iskolára még nem fogta magát.” A nyugati és a keleti társadalomszerveződés, a demokrácia és a diktatúra különbségének lényegét ragadja meg Mészöly, máig ható érvénnyel. A nemzettudat alakítója felelősen választotta a nyugati értékközösséget. A szabadság eszméje mellett kötelezte el magát, s ezáltal hitelesítette a tanító célzatú értekező beszéd küldetését.

Mészöly az értékelmutatásnak, a minőség képviseletének nemzetstratégiai jelentőséget tulajdonít, s ez némileg emlékeztet Németh László Trianon utáni iránymutatására, amely szerint a kisebbség joga a létezéshez abból ered, hogy különb: „Mi távlatilag sem a politikai súly szempontjából lehetünk adu, példa, modell, katalizátor (hangsúlyozom a politikai súlyt), hanem annál inkább a térség létezési adottságainak finomításában és demokratizálásában. Ezt értse meg egy pici nép, ha törpévé öregedett az idők folyamán; s kéne már, hogy szert tegyen a törpe bölcsességére a tagbaszakadtabb, a szerencsésebb geográfiával rendelkező társak között.”

Lefegyverző szellemi függetlenség vagy elképesztő naivitás? Nemegyszer tolul fel a nehezen eldönthető kérdés Mészöly szövegeit olvasva. Vajon miről tanúskodik, hogy Veres Péterrel folytatott magánlevelezését két évtizeddel később közzé teszi? Szellemi kívülállását önmeghatározó trópusainak keresettségével nyomatékosítja. Azt, hogy vele ellentétben Veres Péter kommunista, így érzékelteti: „sorsadta distancia”. Ugyanakkor körmönfont okfejtéssel pozitív hermeneutikai következtetést von le a kettejüket elválasztó távolságra reflektálva: „csak a különböző megközelítési módok tudják olyan frissességgel ösztönözni egymást, amire igazán rá lehet mondani, hogy természetes. Hiszen az egyformaság a természet mintájában sincs benne.” Mészöly tudatában volt annak, hogy elgondolásai az adott körülmények között megvalósíthatatlanok: „Engedd meg, hogy ezzel kapcsolatban egy rögtönzött utópia-forgácsot ragasszak a nagy utópiák legvégéhez – apokrif függelék-ként...” Mészöly a párttal szemben álló társadalom mint együttműködő ellenzék gondolatát ajánlotta Veres Péter figyelmébe 1964-ben, amikor Kádár hírhedt irányelve, az „aki nincs ellenünk, az velünk van” volt meghatározó érvényű: „eszményi értelemben nem lehetnének a lehetőségek is nagyobbak? Ha... Ha a párt elsősorban visszhanggyűjtő, -feldolgozó és -alkalmazó szervnek tudná tekinteni magát” – tűnődik jóhiszeműen Mészöly. A történelem fintora, hogy korántsem ilyen építő jelleggel, az állambiztonság ügynökhálózata szakosodott efféle visszhanggyűjtő tevékenységre ebben az időszakban. A keleti befolyási övezethez tartozás '56 után megerősített s a hatvanas években véglegesnek látszó történelmi sorcsapását szem előtt tartva lehet méltányosan mérlegelni Mészöly naiv reformjavaslatait a visszatekintés mai távlatából. Mészöly a Csengey–Balassa nyílt levélváltáshoz (1987) kapcsolódva adja közre nem kiadásra szánt levelezését Veres Péterrel. Az alkalom megválasztásának hatástörténeti szempontból van jelentősége. Csengey emelkedett hangütésű

nyílt levelének modora mintha Mészöly kései esszéinek pátoszát idézné. A beszélő nem csupán a megszólítotthoz fordul, hanem végtelen felelősségérzettől áthatva egyenesen a nemzetéhez, utat engedve elragadtatottsága kifejezésének, Dosztojevszkijt parafrázálja: „Megszorított nyomorúságban élünk, gondolkodó székeink egérlyukká szűkült odvakban állnak, és ha kimozdulunk, falakhoz simulva, a kabáton is keresztüldudorodó baltával a szívünkben járunk.”⁸ Csengey hiányolja az „esztétalét filozófiájából” a valóságos életproblémák iránti elemző figyelmet, a „kétségbeesés méltóságát”. Balassa válaszában elhárítja a pátosz és a felelősség összekapcsolásának örökletes költelmét: „Játék nélkül nincs tragédia, ami maga is – színház. A játék is lehet a legkomolyabb praxis (önismeret, szabadság és okosság), ezért meg kéne kérdőjelezni azt a magyar hagyományt, amely szerint a játék valahogy nem fér össze az erényességgel, a méltósággal és a felelős komolysággal.”⁹ Mészöly hozzászólásának retorikájában mindkét szellemi magatartásminta felismerhető, anélkül, hogy feladná ismételten deklarált önállóságát: „kívül maradni, de szenvedélyesen a körön belül. S örökké »hűtlenségre« készen.”

Nádas elmarasztalja Mészölyt a nemzettudat fogalmának megalapozatlan használatáért, azt sejtetve, hogy az esszéíró a maga szótárába a társadalompszichológiában legalábbis műkedvelőnek számító Polcz Elaine-től kölcsönözte volna azt reflektálatlanul, jóllehet a fentiekből is látható, hogy a nemzettudat nagy múltra visszatekintő kifejezés a magyar történeti gondolkodásban. Nádas nagyon szigorúan értékeli *A negyedik út* esszéinek gondolati teljesítményét. A szövegekben kijelölhető értelmezői helyzetet alapvetően lélektani indítékokra vezeti vissza, s ez karakterológiai érveléssel is együtt jár, amely meglehetősen távol esik a tárgyyszerű magyarázattól: „Az ellentétes felfogásokat meg akarja érteni, egymással ki akarja békíteni. Úgy forgatni a szót, hogy a saját antiautoriter, antiromantikus, szuperszemélyes, éntelen, antinacionalista, patrióta tartása kerüljön óvatos fölénybe. Ami azonban nincs egészen rendben.”¹⁰ Mészöly mintha taktikai megfontolásból egyensúlyozna – legalábbis Nádas ezt sugallja: „A terjedelmes tanulmányban nem a reálisan létező nemzetszemléleti változatokat írja le, ha ezt tenné, akkor megsértené azokat, akiket a kíváncsú közönség érdeklődik meg szeretne győzni, hanem [...] a kíváncsúsággal foglalkozik.”¹¹ Nádas személyes emlékezetére alapozza a fogalomkölcsönzést, szövegek összehasonlításával nem bíbelődik, úgy ítéli meg, hogy Mészöly önkényesen használta a lélektan gyakorlatából átemelt nemzettudat fogalmát a történelem tanulmányozásában: „Úgy beszél, mintha a nemzetnek tényleg lenne tudata. S olyan lenne a tudata, mint egy egyénnek.”¹² Nádas fogalomtörténeti okfejtését némileg gyengíti, hogy a nemzettudat fenti kritikájának háttérében Bibó hangját lehet hallani. Egyéni alkat és közösségi alkat összefüggéseiről értekezve Bibó vont párhuzamot kétféle tudat között: „Lelke, tudata, félelme, cselekedete csak az egyénnek van. A közösség tudata, a közösség félelme, a közösség reagálása, a közösség alkata csak az, ahogyan ezek az egyéni adottságok összetevődnek, akár egyszerűen összegeződve, akár valamilyen szabályozás szerint szerveződve. Az ilyen módon létrejött közösségi folyamatok néha meglepő sorokban párhuzamosak egyéni lélektani folyamatokkal. Az, hogy egy ember megijed, ijedtében nem mer valamilyen feladatba belevágni, viszont handabandázni kezd, s más irányban feleslegesen támadóvá válik, ez pontosan így és ebben a sorban megtörténhetik egész közösségekkel is.”¹³ Nádas Polcz Elaine lélektanának ösztönzését igyekszik bizonyítani, miközben a nemzettudat fogalomhasználatának bírálata mögött Bibó írása tűnik elő, ennél fogva a fiatalabb pályatárs recepciótörténeti okfejtése veszít meggyőzőerejéből.

A különmemű diskurzus-szférák szemantikai kereszteződése¹⁴ máskülönben lehet termékeny is. A diskurzusban való alkalmazás leleményességétől, hatékonyságától, s nem eredeti jelentésének tekintélyétől függ a szó értelmező teljesítőképesége. A szemantikai kereszteződés jellemző esete a Bibótól kölcsönzött „sérelemkonzerválás” magyarázata, s összekapcsolása a nemzettudat zavaraiival: azért terhes mentális örökség a sérelemkonzerválás, mert gátolja a tárgyyszerű múltfeltárást, s rontja a „történelmi érzéket”. Mészöly a közép-európai kisállamok viszonylatában rávilágít arra, hogy „egy sérelem – ami mindig a legérzékenyebben teszi próbára a történelmi érzéket – milyen nehezen tud veszíteni motiválóerejéből”.

A sűrítést és a tömörítést végletekig fokozó axiomatikus fogalmazás terhére róható, hogy időnként megakad az olvasó figyelme Mészöly történelmi helyzetértékelésén: „A nemzettudat legfrissebb állapotát röviden így jellemezhetnénk: kritikus feszültség a nemzeti jelleg, örökség és öntudat – és az elért jóléti norma önálló értékke manipulálódó elégedettsége között.” Barátok visszaemlékezéseiből tudható, hogy Mészöly roppant szerény igényű fogyasztó volt, aki férfias próbának vette,

ha napokig nem jutott élelemhez, talán ezzel a virtussal is összefügghet, hogy „jólétet” érzékelt a nyolcvanas évek elején. Az összehasonlító számadatok ezzel szemben azt mutatják, hogy a magyar gazdaság növekedési üteme 1961–1989 között plusz 4 és mínusz 2 százalék között mozgott. A gazdaság fogalmának értelmezéséhez talán elegendő még annyi adalék, hogy 1995-ben az egy főre jutó GDP az EU-28-ban 20 100 euró, Magyarországon 6800 euró volt, a szomszédos Ausztriában 27 600. A gazdag országokban, mint Svájc, ez a szám 46 300, Luxemburgban pedig 56 000. A társadalom egészének Mészöly által becsült jóléti szintjét nem tudnám összhangba hozni személyes tapasztalataimmal, de euforikus közhangulatra sem emlékszem, annál inkább a „legutolsó” hét szűk esztendő rituális bejelentéseire, s a társadalom önkéntes áldozatvállalásának jutalmaként a jóléti államokhoz történő felzárkózás előrejelzésére. Abban az időszakban, amikor Mészöly úgy érzékelte, hogy Magyarországon soha nem látott gazdaság köszöntött be, az egy főre jutó magyar GDP, lényegében egyenlősítő állami újraelosztás mellett, 6300 dollár volt.¹⁵ Mészöly kedvező összképének kialakításában az játszhatott elsődleges szerepet, hogy a politikailag szabályozott gazdasági redisztribúció következtében nem voltak kiugró vagyoni különbségek, az általános és kötelező foglalkoztatottság mellett pedig a nyolcvanas években megjelenhettek kiegészítő jövedelmet hozó gazdasági munkaközösségek. Mészöly leplezetlen gyanakvással szemlélte a vállalkozói tevékenységet. A jólét iránti vágygal szemben tanúsított általános megvetése arra enged következtetni, hogy Mészöly gondolkodása nem maradt mentes a szocialista puritanizmus eszméjétől. Más hatások is érhatték. Az akkori gazdasági reformtörekvéseket képviselők tarka ellenzéki együttesének nem nyilvános kritikái, repülő egyetemeken elhangzott előadásai arra figyelmeztettek, hogy a gondoskodó állam adakozása csökkentheti a szabadpiaci gazdálkodás közeli bevezetése esetén az ország versenyképességét, mivel kényelmessé teszi, alkalmazotti szerepre kárkoztatja az embereket, ahelyett, hogy kockázatvállaló gazdasági tevékenységre sarkallná őket. Ebből a távlatból is értelmezhető Mészöly aggodalma „a jóléti normával manipulálódó tudat” zavaraival kapcsolatban. Mindazonáltal eléggé meghökkenítő, hogy Mészöly nem érzékeli az anyagi javak és az életminőség, a művelődés vagy a test gondozása közötti összefüggést. A jólét Mészöly szótárában talmi érték, amelynek vonzása az anyagi javak megszerzésének erkölcsromboló változatait hívja életre: „a »jóléti elégedettség« is *menekülési formája* lett az identitás- és nemzettudat-zavaroknak [...] kisszerűen, lefokozott önbecsüléssel és nemesebb tartalmak nélkül [...] *torzult meghaladása* annak a sikertelenségnek, amit a nemzettudat érzelmileg változatlanul jelenteni kénytelen.” Mészöly megítélése szerint az anyagi elégedettség érzése nálunk a nemzettudat zavarának tünete, voltaképpen olcsó kárpótást kínál az emberek történelmi gyökerű identitászavaráért. A rideg elutasítás és az egyenlőségi eszményért hevülő pátosz egymást kiegészítve végítélet-látomásként tárja eléink az „*eszmékkel-axiómákkal* nem megterhelt pragmatizmus” fenyegető térnyerését: „amit kimarkol, az nem vitatható eredmény. Mint kapcsolódó tünetcsoport tartozik ide a második, a harmadik gazdaság problémája is, a fusizás, az önérdék motiválta munkaerőkölcs-lezüllés; vagy az államvagyon szabad közvagyonként kezelése a mindennapos gyakorlatban, a legkülönbözőbb forint-értékben és társadalmi szinten. (Utóbbi szinte már úgy, mint az »előlegezett kommunizmus« sportszerűen is üzött, cinikus-vagány karikírozása, mint kifizetődő hecc, »a magunkból lopunk, elvtársak«; avagy: mint blaszfemizálása egy ideológiailag bázissá tett *eszmének*.)” Az „*eszmékkel-axiómákkal* nem megterhelt pragmatizmus” zavarba ejtően többértelmű fordulat. A pragmatizmus eleve csökkent értékű életgyakorlat lenne, mert nincs eszmékkel megterhelve? Az eszme eleve terhet jelent, vagy ez csak a vonakodva ajánlott eszmékre jellemző? Esetleg ironikus alakzatként, áthallással, a „tárgyi tudással meg nem terhelt éleslátás” akkori értelmiségi köznyelvének tréfás fordulatával együtt olvasandó? Mészöly élcelődésével szemben történelmi tény, hogy második, harmadik gazdaság azért alakult ki a Kádár-rendszerben, mert az elsőből legfeljebb a tisztas szegénység szintjén lehetett tengődni. Akiknek lehetőségük volt rá, önként azért vállaltak többletmunkát, mert jobb életminőségre vágytak. Ezt a felelősségteljes törekvést szarkazmussal pellengérre állítani egyszerűen történelmi érzéketlenségre vall. A szöveg elsősorban nem a benne foglalt ideológia, de ingadozó, bizonytalan nyelvhasználata miatt fejt ki ellenállást. Az elszabadult gondolatmenet képzavarba fut: „a »kimarkol-filozófia« befogható pozitív ösztönzőnek is – ha nem sorvaszt el más ösztönzőket. A dualizmus Magyarországot, például, ez tette – persze, meghatározott osztálykeretek között – viszonylag jólétivé; viszont felkészületlenül hagyta a bekövetkezőkkel szemben. Egy ilyen filozófia arra már nem tud felkészíteni, vagy egészen pontosan: torzulttá akkor lesz, mikor a nemzettudat is belekeveredik

a maga zavarai. Egy gyarapodó francia vagy angol számára (vagy ha nem is »gyarapszik« éppen) a mi egész problémázásunk rémületesen idegenül csengene: nem lévén identitászavara. A legárukodóbban éli és vállalja a franciaságát, angolságát (kultúráját, történelmét, örökségét stb.) – mindez mégsem lesz nála komplexussá. A »sorsa« hozta úgy, hogy kibillenthetetlenül az, aki. Sőt, nemcsak önmagával képes azonosnak lenni, de ez az azonosság – némiképp jogos történelmi tapasztalatra támaszkodva – részéről nagyobb zökkenő nélkül össze is téveszthető valamiféle egyetemes evidencia-rendszerrel: a világ is valamennyire angol vagy francia. Ami korántsem igaz; de mint támaszt nyújtó közérzet mélységesen különbözik a miénktől. S persze, más sokakétól is.” Zavarba ejtő egyén és közösség, tudat és nemzettudat aszimmetrikus viszonyának elképzelése, s elvi lehetőségként a személyiség külön világának korlátozása tisztázatlan erkölcsi megfontolásból, meghatározatlan közösségi célokra, értékekre és érdekekre hivatkozva.

Képes kifejezéseinek nem minden kontextusát hallja Mészöly. A figyelemnek ez a korlátossága talán éppen a felelősség pátozának terhére róható. Az esszéíró arra int, hogy ne odázzuk el a felelősségre vonást a történelmi vétkekért. Felszólítása metszően éles. A tetemrehívás kíváncsi idejének meghatározása azonban kétséges fogalmiságba torkollik a pátoz retorikájának köszönhetően: „ahogy azt a társadalmi lét higiéniája megköveteli”. A totalitárius ideológiák nyelvi emlékezetét aktivizálja a szerencsétlen szóválasztás s a hozzá kapcsolódó fertőtlenítés idiómája, amennyiben magától értetődőnek veszi a társadalmi fertőzés elkerülését biztosító tisztasági előírásokat.

Mészöly „tudatos naivsággal” akar elszakadni az ideologikusnak tételezett nyelvtől. Ez a jelzős szerkezet is oximoron. A naivság megkülönböztető jegye ugyanis a tudatosság hiánya. Mészöly beszélőjéről azonban nem mondható el, hogy tapasztalatlansága miatt ártatlanul hiszékeny, könnyen befolyásolható személy, akinek nincs önálló véleménye. Mészöly a gyermeki, természetes, ártatlan, friss szemlélet jelentéskörében használja a „naiv” kifejezést: „néhány zöld gondolatot szeretnék emlékezetbe idézni, melyekről a divatos terebélyesedő skolasztikus vitákban egyre inkább megfeledkezünk. Azzal a tudatos naivsággal, ami iránt a gondolkodás ideológiai tolvajnyelvének szüntelen fertőzése miatt már-már kezdjük elveszíteni az érzékünket. És itt a tolvajnyelv szó szerint értendő: az igazság és a tények lopatnak meg a mindennapos és törvényesített nyelvi, szóhasználatbéli tolvajkodás során.” Az ideologikus nyelv ezek szerint fertőzi a gondolkozást, és elrabolja az igazságot. Vajon hogyan hajtja végre ezt a tettet, hogyan cselekszik a nyelv? Mészöly nyelvtisztító törekvése nem kapcsolódik a kérdésre adható válasz keresése jegyében se a destrukció, se a dekonstrukció nyelvkritikájához. A gondolkozást fertőző nyelv megtisztításának kísérletét nála nem készíti elő etimológiai elemzés vagy más közelítésű nyelvkritika. Hogy távoli viszonyítási lehetőségként a nyelvinség egyik meghatározó tapasztalatára emlékeztessenek, Mészöly nem akar mögé kerülni bizonyos fogalmak destrukciója révén rejtett értelmekhez vagy eredeti tapasztalatokhoz, hogy ez által nyisson új utakat az értelmezés előtt.

Mészölyt nem foglalkoztatják a nyelvben rejlő alapszerkezetek, nem állítja a szavakat a feje tetejére, hogy az élő, illetve az abból kiemelt s elidegenedett fogalomszavak kapcsolatát mélyebben tanulmányozza. Mészölynek nem az a célja, hogy a beszélgetés eleveenségében felébredje a szavak elveszett értelmét. Nem párbeszédre hív vagy vitát kezdeményez, hanem „zöld” elképzelések kinyilvánításával ösztönöz együttgondolkodásra, rendre elmozdítva a természet és a kultúra között húzódo határokat. Jelesül az a cél lebegett előtte, hogy visszavezesse az ember alapvető jogait antropológiai eredetükhöz. Olyan fogalmak jelentésének a megvilágításával szemléltethető ez a törekvése, mint a szólás szabadsága: „Az ember nyilvánosnak születik. És bár a szólás jogától megfosztható, a beszéd hallgatás autonómiájától még akkor sem, ha a hallgatást egyetértéssé akarják manipulálni, ködösíteni. Röviden: a szólás nyilvánossága létezésünk etikai szintjének, az emberi beszéd tiszteletének és méltóságának a kérdése. Így a hatalmi szisztémák gyakorlatának ethosát és normáit is minősíti.” Az ember létezési formájának elidegeníthetetlen sajátja a szólás szabadsága – így lehetne összegezni Mészöly apodiktikus okfejtését. Ha az ember nyilvánosnak születik, a szólás szabadsága csak természetes jogának megerősítése, kihirdetése.

Az őszinteség és a jóhiszeműség szándéka a pátoz retorikájának következményeivel egyveti fel a felelősség kérdését, s korántsem magától értetődő, hogy ez *kire* vagy éppenséggel *mire* vonatkozik. Az egyik jellemző esetben ugyanis maga a nyelvi környezet hozza működésbe a beszélő ellenőrzése alól fel- és elszabadult pátoz öntörvényű retorikáját. A következő szövegrészlet ennek szemléltetésére szolgál. Az eszméltető hatás kiváltására törekvő retorikus kérdés így hangzik:

„miképp állunk mi a magunk tavasz-reformjával, peresztrojkájával? Tudunk-e felzárkózni a dolgok és események elkerülhetetlen ritmusához – vagy továbbra is kísérletezni kívánunk az évszakováltás halogatásával?” Válasz: „A közvélemény ma időszerűbbnek, sürgetőbbnek érzi a jogi-alkotmányjogi problémák elemzését, a korszerű reform-radikalizmus minden területre kiterjedő megfogalmazását – mint az e kérdések és háttérdilemmák fölötti eszmei eszmélődést. Nem szorul magyarázatra, miért. Az aligátor az előszobában. Mégsem gondolom, hogy az eszmei eszmélődés másodrangú lett. Csupán másképp kezeli a kést, mellyel a sebhez nyúl.” E rövid részletben kétszer fordul elő ugyanaz a szószaporítás: az „eszmei eszmélődés”, a tautológia megjelenésének jellemző példája, egy fogalom, az „eszmei” olyan újabb közléssel bővül (eszmélődés), amelynek jelentése szinte azonos, legalábbis a jelentő hasonlósága alapján mintha azonos volna, ugyanakkor az eszmélődés, a valami felett való gondolkodás tárgya nem csak eszmei lehet. A kategóriaugrás kitöltetlen helyeket hagy a szövegben: a reformhalogatás megfelelője, az „eszmei eszmélődés”, amelynek veszélyes következményét az aligátor helyettesíti, vele szemben pedig vélhetőleg a megfelelően kezelt sebészkes jelenti az „eszmei” cselekvést. Hiányzik azonban legalább egy kapcsoló elem az aligátor és a sebészkes között. A szóképek torlódása zsúfolt gondolatalkzatok jelenlétére figyelmeztet: „A bálnán utazni kénytelenedő madár helyzete speciálisan martinuzzis, bocskais, Bethlen Gábor-os. Talonban kell tartania a kalkulációt, hogy adott esetben milyen elérhető szárazföldesély adódhat s mit bírnak a szárnyai.” A következő szöveghely önkényes szóhasználatával összességében a szótári jelentéssel ellentétes értelemben azt akarja sugalmazni, hogy Európa sokféle nép olvasztóedénye: „Nem vitrin Európa, melynek egyvalaki őrzi a kulcsát. Se messianizmussal, se fegyverrel nem igényelhető ez a kulcs. Telhetetlen, de éber emésztő: véscsengős hidrolízise, fermentumai tették naggyá.” Az összeolvadást érzékeltető szavak, mint a hidrolízis, az emésztő, a fermentum egytől egyig alkotórészek szétválasztására, felbontására utalnak. Talán a mozgalmi retorika szándékos kifordítása, képzavarainak újraírása jegyében olvasható az alábbi nyelvjáték: „Az alapproblémát – sajnos – ép logikával és ítélőképességgel változatlanul ugyanannak kell éreznem. Ami nem jelenti azt, hogy nincs módosulás. De ennek a módosulásnak a moccanása saját keserű levében forog. Gondosan félig fűtött mozdonyon imitáljuk a gőzadást; a reform-retorika egyre jobban tornyosuló gőzfelhője viszont kevés, hogy a kerek meginduljanak.” A szónok szabad utat engedve felindultsága kifejezésének a szótévesztés veszélyének teszi ki magát: „az alapzatot is az járja át működése ethoszában, ami majd ráépül: a minőségi-szellemi produktivitás célvilága. S hogy ne fordított legyen az egymásra hatás. Ugyanis az ember és anyag viszonyába ágyazott munka ma már szükségképpen nem lehet ártatlan, csak fertőző. Így a termelés és termelékenység vonatkozásában is szükség van a mindig manipulált célok, szuggerált célszerűségek folyamatos fertőtlenítésére, amit az egyén csak személyesen végezhet el (ez az ő belső útjának mindennapos elvégzendője). Egy ilyen nemzeti létezési program pedig már intézményeinek a szellemével is spontán igény nézhető ezt a fertőtlenítést.” Az anyagi kísértéstől való viszolygás hasonló hatást kiváltó retorikában ölt testet.

A jövőért érzett felelősségtudatnak kérlelhetetlen erkölcsi szigor adja a fedezetét Mészöly kései esszéiben. Az akkori történelmi helyzetben, az író kemény, kendőzetlen szókimondása bátorságra vallott, s ez elvitathatatlan érték. Az sem hallgatható el azonban, hogy az értelmezés távlatától alapvetően megváltozott, s ennek köszönhetően a kinyilatkoztatásszerű fogalmazásmód vesztett eszméltetőerejéből, mivel korlátozza az olvasó részvételét a jelentésalkotásban: vagy elfogadásra, vagy elutasításra készíti.

Mészöly a nemzeti önvizsgálat értelmét és kíváncsi módját a pátosz minden túlzásával és esendőségével együtt összetéveszthetetlenül egyedi látásmóddal fogalmazza meg. A nyolcvanas évek második felében felerősödik a magyar történelmi emlékezet vakfoltjainak s a nemzeti önszemlélet zavarainak vizsgálatában a gunyoros hang, az örkényi groteszk imitációja, jobbára aforisztikus, töredékes jegyzetek formájában. Pátosz és ironia keveredik végső önértékelő fogadkozásaiban: erős akarattal, küzdelmesen levonni utólag a történelmi tanulságot. Az írásfordulat közeledését sejtető hangnemből már nem tudott kiteljesedni. Mészöly engedmény nélküli, őszinte önvizsgálatra sarkall, ez adja szellemi örökségének mindenkor időszerűségét. Eszméltető kérdésfelvetéseinek java része továbbra is a válaszadás felelősségének különös terhét rója ránk.

JEGYZETEK

¹ MÉSZÖLY Miklós, *A negyedik út*, Életünk Könyvek, 1990.

² A „pátoszformula” Aby Warburg kifejezése, *Mnemosyne Atlasz* című, befejezetlen, posztumusz művében pátozszformulák – többek között az ekstázis, a melankólia, az áldozathozatal – képi reprezentációit, vándorló gesztusait, arckifejezéseit, mozdulatait gyűjtötte össze.

³ BIBÓ István, *Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának deformálódása* = Uő, *Válogatott tanulmányok, I, 1935–1944*, Magvető, Budapest, 1986, 331.

⁴ Uo., 332.

⁵ SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós*, Jelenkor, 2020, 647.

⁶ BIBÓ István, *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* = Uő, *Válogatott tanulmányok, II, 1945–1949*, Magvető, Budapest, 1986, 582.

⁷ NÉMETH László, *A Tanú* = Uő, *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról*, 1965. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMETH/nemeth00001_kv.html

⁸ CSERGEY Dénes, *A kétségbeesés méltósága. Levél Balassa Péternek*, Életünk, 1987/6, 481.

⁹ BALASSA Péter, *Se pajzzsal, se dárdával. Válaszlevél Csengey Dénesnek*, Életünk, 1987/6, 497.

¹⁰ *Mészöly Miklós 95.*, Nádas Péter hozzászólása, <https://litera.hu/magazin/osszeallitas/meszoly-miklos-95.html>

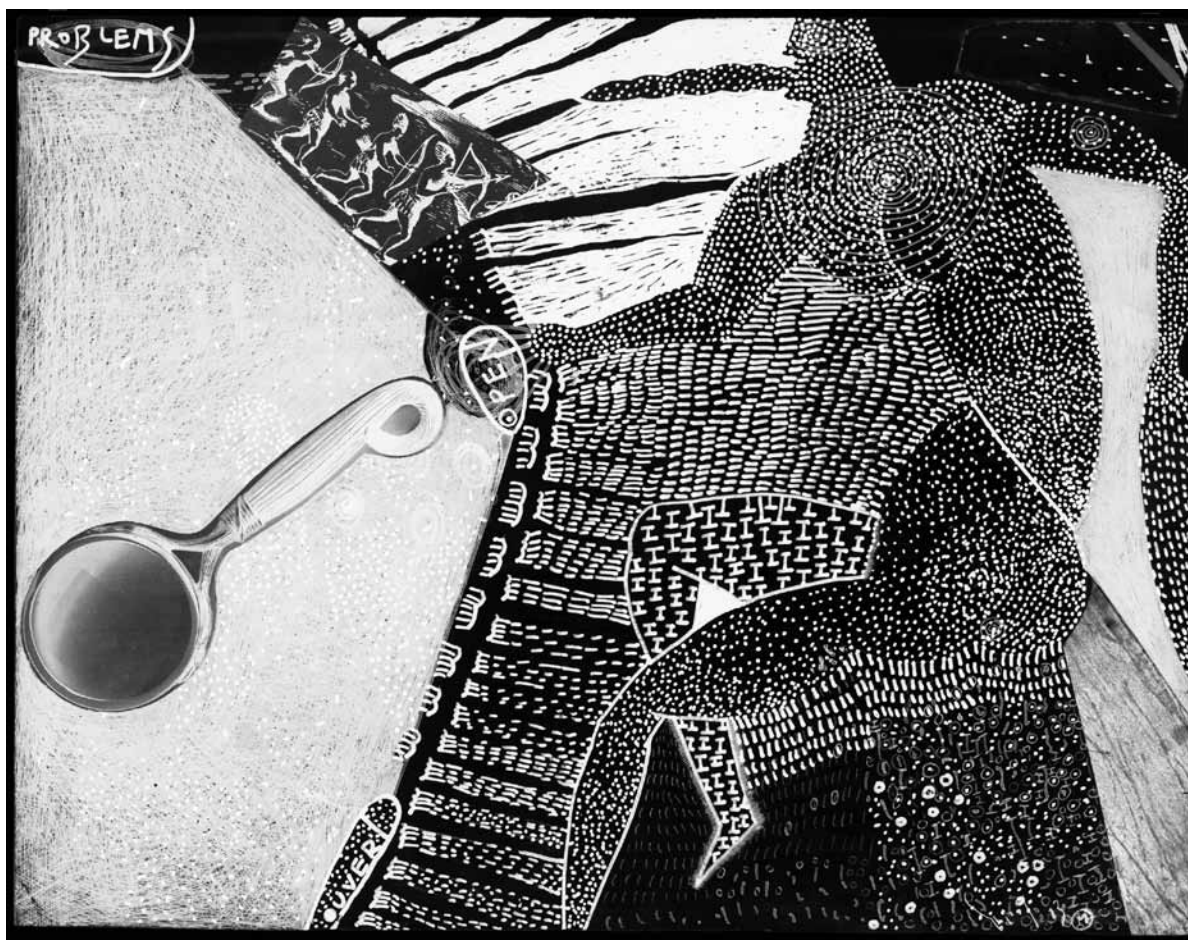
¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ BIBÓ István, *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* = Uő, *Válogatott tanulmányok, II, i. m.*, 612.

¹⁴ PAUL RICOEUR, *Az élő metafora*, Osiris, Budapest, 2006, 433.

¹⁵ Forrás: KSH, Maddison Historical Statistics, PWT, Eurostat, IMF Economic Outlook Database.

SIPOS SÁNDOR, *Vízbe hullott nagyítóüveg*, 1998, rajz, komputergrafika, giclée nyomat, 30x40 cm

BÁNKÖVI DOROTTYA

Aki belőled

BÁNKÖVI DOROTTYA (1994) Budapest

Szétszakít a fény. Szeretőm ma nincsen.
Zsarnokok, hiú, lihegő imádók.
Útraváltak már, akiket gyötörtem,
és akik engem.

*Annyi év után szabadult boszorkány
égni nem fog. Itt, aki álljt parancsolt,
vérben és mégis patyolatfehéren
jött le az égből.*

Tengerár mosott ki belőlem. Ázott
fák a tűzben, füst, ami kint maradt csak.
Nincs Zeusz, ezért utadat nem állják,
isteni gyermek.

*Úgy, akár három kataklizma régen,
asszony és fiú, leuralva nincsen,
nem számárháton, szeleken ügetnek,
őrzik a békét.*

Nárcisznál

Nagy holdudvara van, birtoka, kincsei,
bronztalpas lovagok, tündehajú főveny,
téglák, címeresek, zord falakon pihék:
porló csillaga fényei.

Most nincs semmi közös, mindenem így övé,
még karcsú derekam édeni húsbilincs
fonja át, s gyönyörű selymei. Kerti tó
partján döglik aranyhala.

Ígért ő nyarakat, lám, csak a tél maradt.
Hízeltgette eleget, így puha szél sodort.
Bírná hinteni még magvait. Ártana,
nem fél, tébolya élteti.

Oh, a szárnyas idő, hirtelen, hát ugye,
szólt vén Berzsenyi is, volt, de ma nincs hová,
visszhang már, aki fél, nem lehet otthona,
bent a trófea is fakó.

Felébredtem

Előszезon volt. Hűs levegő csapott
arcomba. Izzadt éjszaka ülte meg
a várat. Inger változásra.
Orgona nyílt ki a déli fronton.

Terpeszkedett még, mint heverőn hagyott
vadállat egy szép gondolat. Elmehetsz –
búgták a sípok nyugtatón. Így
lesznek a kényszerek érthetőek.

Utószезon van. Most csak az ébredő
nap fénye int. Az alkonyat őriző,
szűk köntösében fázom. És most
kellene lépni. De régi lábnyom,

– talán anyámé – folyton utam előtt.
Felébredek ma. Lám: arany és ezüst
kalitka ágyam. Tolvajom volt
ő, akitől gyereket fogantam.

Felébredek ma. Nem keveredhet el
több fény belőlem. Mondana bármit még
egy évszak újra? Ő ennyi volt:
fóbia, átutazó kisisten,

őszanya erdeiben: kivert eb.

A Nőasztala

Terítve van már a nőasztala,
lassan eltűnik az ujjnyom a porban,
szilárd még bennem (ma is telihold van),
mint platánok csontkemény sorfala.

Borszínű fények, gyenge pánikroham,
rám telepszik, akár az éjszaka,
néz és kártyát vet. A pszichopata
ő, a bolond a kirakott lapokban.

Ma még nem lepleződhet le. De látom,
zsarnok és kegyetlen, mint a gyermek,
akinek apja nem volt, csak egy lábnyom,

amibe ő rendre belelépett.
Fülledt csend. Valaki a déli szárnyon
felordít: szedd le a terítéket!

NOVOTNY TIHAMÉR

Eljutni a tiszta, sugárzó képig

Kollázs Sipos Sándor művészetéről

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

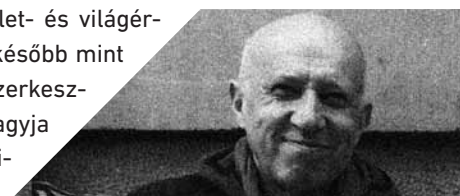
Sipos Sándor a nyolcvanas évek eleje óta kiállító művész, elsősorban a romániai Erdélyben – tagadhatatlanul fájó ezt így kimondani, de azt még nehezebb lenne leírnom, hogy Romániában, pedig ez a tényszerű való –, majd 1986-tól Ausztriában, s 1989-től a kanadai Montrealban, ahová emigrált, s aztán a világ szinte minden jelentősebb országában. Azonban a Ceaușescu-féle kommunista diktatúrától történő tudatos „szecessziója” óta – saját bevallása szerint – már vagy harmincszor (mondhatni évente szakmai utakat szervezve) átrepülte az óceánt, hogy hazalátogasson Erdélybe, s hogy számos csoportos, valamint egyéni kiállításon vehessen részt Kolozsvártól Bukarestig. „Az én emigrációm leginkább menekülés volt” – nyilatkozta egy beszélgetésben, amelynek legfőbb okát a nyolcvanas évek depresszív helyzetében, azaz a besúgórendszer félelemkeltő és nyomasztó működésében, tehát az általános bizalmatlanság légkörében, illetve a lebénító kilátástalanságban és az elszegényedésben kell keresnünk.¹ Indulása tehát a *radikális eklektika*, az *új szenzibilitás* időszakára tehető, amelynek stílusjegyei Erdélybe is eljutottak, beszívórogtak, és a diktatúra halálos szorításában a fiatal művészek egy sajátosan dekadens, az atavisztikus érzésekre, valamint a nemzeti tradíciókra, a folklórelemekre, valamint a giccsre is reflektálva egy sajátos formai-tartalmi áramlatot hoztak létre.

Ugyanakkor, ugyanebben az interjúban bővebben is nyilatkozik erről az időszakról: „Emlékszem például egy esetre, amikor Szőcs Géza [1953–2020] az éjszaka közepén, hosszú ballonkabátban felbukkant a Tordai úti albérletünkben, amitől minden jelenlévőben megfagyott a vér. Majd azt lestük az ablakból, hogy ki figyel minket a kint álló Daciából. Amikor elment, a friss hóban hátrafelé indult el, hogy a nyomozók a fordított nyomok alapján azt gondolhassák, éppen jött, és nem azt, hogy távozott. Az is lélekdermesztő volt, amikor végül kiutasították az országból, vagy amikor egy másik ismerősömet eltávolították a képzőművészeti egyetemről. Ehhez a nyomasztó állapothoz jött még hozzá az, hogy alapvető élelmiszerekért is órákig sorban kellett állni, és gyakran elfogyott a kenyér, a tej, mire sorra kerültem. Abban az időszakban teljesen kilátástalan volt a helyzet, a társadalmi változásra esély sem mutatkozott.”²

Farkaslaka mellett Marosvásárhely is fontos szerepet töltött be az életében. Erről többek között azt meséli, hogy még gyerekkorában Marosvásárhelyre költözött a család Székelykeresztúrról. A korai szocializációja tehát ezekhez a településekhez kötődik. A magyaron kívül románul is jól megtanult a barátai révén, könnyen váltott egyik nyelvről a másikra. A francia nyelvvel is Vásárhelyen kezdett megismerkedni: Bethlen Anikó grófnő magántanárként tanította őt középiskolás korában.³

Sipos Sándor tehát a marosvásárhelyi Zene- és Képzőművészeti Líceumban kezdte tanulmányait, többek között a legendás, újító szellemű, naprakész, a kritikát, a kételkedést önmagán is alkalmazó Nagy Pál növendékeként, majd a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola (Vizuális Művészeti Akadémia) szobrász szakán szerzett diplomát 1984-ben. A kétnyelvű Montrealba telepődése után életének két újabb periódusában különféle mesterkurzusokat (grafika és illusztráció, szociológia, kortárs videoművészet, művészettörténet) hallgatott a Québeci Egyetemen (Université du Québec à Montreal).

„Rajzait, illusztrációit rendszeresen közlik az ottani lapok. Munkáira az új eklektikus gondolkodás, a vizuális információk és eljárások szabad asszociációkban való rögtönzéses alkalmazása jellemző. A primitívek is visszautaló figurativitása egyfajta szertartásosságnak, emberi gesztusokban szimbolizált és a képzőművészeti nyelv ösztönerejű használatával hitelesített élet- és világerzésnek a közvetítője” – írja róla annak a lexikonszócikknak a szerzője,⁴ aki később mint a *100 év [1919–2018] erdélyi magyar képzőművészet* című reprezentatív kötet szerkesztője érthetetlen módon (sajnos sok más kiváló alkotóval egyetemben) kihagyja őt a monumentális körképből.⁵ Tehát jó, ha tudjuk, hogy Sipos Sándor multimedia-művész tagja a Kanadai Magyar Művészek Társaságának, az erdélyi

SIPÓS SÁNDOR (1957) Montreal

Barabás Miklós Céhnek és a magyarországi Colosseum Csoportnak, valamint a Ma (születő) Mű(vek) Társaságnak (röviden a MAMŰ-nek). Sajátos jegyeket hordozó festett, rajzolt és kollázsolt, számítógépes programokat is gyakran használó figuráinak, témáinak megjelenése, stílusa rokonítható: Maurits Ferenc, Ferenczi Károly, Benes József (1930–2017), BMZ (Baji Miklós Zoltán), KRIZBO (Krizbai Gergely), Rácmolnár Sándor, Katz András, Király Gábor és Gaál József szemléletével.

Egyik korai méltatója, Mezei Ottó (1925–2004) művészettörténész kitűnő ráérzéssel és a tőle megszokott őszinteséggel, valamint tárgyilagossággal adja meg azt az alaphangot, amely azóta is érvényes alkotónk törekvéseire: „Sipos Sándor munkái általában ellenállnak bármiféle verbális, egyértelmű értelmezésnek, Umberto Eco hatvanas–hetvenes évekbeli divatos szóhasználatával élve, »nyitott műveknek« nevezhetők. Mindazonáltal »nyitott« jellegük több olyan támpontot kínál, amelynek révén közelebb férközhetünk e technikailag, formai elemeit tekintve, és – egyfajta értelmezhetőség kockázatát vállalva – a racionális-irracionális (»hétköznapi-szagrális«) merev ellentét feloldó heterogén együtteshez.”⁶

Szintén Mezei Ottó írja róla, hogy „munkái egy [nyughatatlan, zaklatott] világérzés spontán megnyilatkozásai”.⁷ Együtt vannak jelen bennük a régi és legújabb kultúrák stíluselemei, tudományos, irodalmi és pszichológiai ismeretei, a jelelméletek tapasztalatai. Művei őszinte improvizatív válaszok korunk problémáira, szociális jelenségeire. Olyan vegyes eszközrendszert használ érzései kifejezéséhez, amely ellentmond a klasszikus művészetfelfogásnak (fotó, stílárius motívum, figurális pecsénymotívum, aranyszínű háttér, érzékeny kézjegy, kezdetleges vonalvezetés). Tehát nála minden szimbolikus értelmet nyer. Munkái „egy szimbolizált élet- és világérzés vizuális megnyilatkozásai”.⁸ Szemlélete Nagy Pál nyitottságát tükrözi, alkalmazza.

Sipos Sándornak 2011 áprilisában (húsvétkor) nyílt kiállítása „25 év” címmel a Székely Nemzeti Múzeum Gyárfás Jenő Képtárában Sepsiszentgyörgyön. A tárlatot Ütő Gusztáv képző- és cselekményművész nyitotta meg, aki évfolyamtársa volt Siposnak a Marosvásárhelyi Művészeti Líceumban, és egyetemi társa a Ion Andreescu Főiskolán. Beszédéből megtudhattuk, hogy alkotónk előbb 2009-ben Farkaslakán állított ki mint „visszatért” [„farkaslaki kanadai”] művész, de 1994-ben a *Médium 3 – Lovászárók Művészeti Fesztiválon* is szerepeltek már munkái. Lényegében ez a forrás számára, ide köti őt rokonsága, innen származik. Ütő érzékeny szövege ezeken kívül még a következőkre hívta fel a figyelmet: nem az akadémiai, a helyes anatómiai ábrázolás érdekli őt (holott a rajzolás minden csínját-bínját elsajátította), hanem „a lélek kisugárzása a földi porhüvelyéből”. „Gyakori nála az észak-amerikai indián törzsek naiv emberábrázolásának megjelenítése.” Grafikusan fest és elegyíti az eszközöket, valamint keveri a műfajokat (grafika, rajz, nyomat, vegyes technika, festmény, kollázs, assemblage, fotó, talált tárgyak használatának eltolása a szürrealis hatások felé). A cél a sugárzó erő célba juttatása, a kísérletezés nyitottsága, új vizuális megoldásokra törekvés. Ütő Sipos sugárzó egyéniségére és titokzatosságára is felhívja a figyelmet, akinek spontaneitása és megfejtetlensége maga is a sugárzó titokzatosságok körébe tartozik.⁹

A tárlat írásban is megjelent szövegében (*Sipos Sándor víziói*, Kalejdoszkóp, 2011/5–6.) többek között így fogalmaz Ütő Gusztáv: „Szimbólumrendszerében helyet kap a globalizálásra törekvő baloldaliság nyomasztó kísértete: a sarló és a kalapács réme. A meghajlott, állati megkucorodásba görbült antropomorf alakzatok – bogarak, lepkék, oroszlánok, macskák és képzeletbeli szereplők sokasága mint gyilkos álmok visszatérő motívumai, szintén rémkép jellegűek, a szürrealizmus határán. A csillogó anyaghasználat mint az említett szemfényvesztő globalizálási kísérlet ámitó felülete rögeszmeként vonul végig a képek egynéhányán.”¹⁰ Majd hozzáteszi: „Őt nem a műfajok tisztasága érdekli, hanem az üzenet továbbítása, a sugárzó erő célba juttatása. És, ismétlem, mindezt az erdélyi szellemiség jegyében teszi. Az idegenbe szakadt hazánkfia honvágygal keveredő világnézeti víziói rétegződnek a Farkaslakán, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Segesváron megtapasztalt stációk emlékeivel, Montrealban.”¹¹

Egy 2013-ban készült rádióbeszélgetés legépett, inkább a szóhúségre, mint a stilisztikára ügyelő kéziratából azt is megtudhatjuk, hogy Sipos Sándor egyik legfőbb témáját a még ma is élő egyes kanadai indián törzsek tradicionális világából, mozgalmából, barátságából, kulturális és széles értelemben vett, múzeumokban is őrzött etnográfiai anyagaiból meríti. Összefoglalva idézem az empátiás művész néhány, a problémával kapcsolatos keresetlen, őszinte, okos gondolatát: „Egy újabb dolog, ami foglalkoztat, az ősművészet, az indián művészet. Főleg a Haida indián, a nyugati part művészete, a Haida Gwaii archipelago (szigetvilág), ahol a legjobban megmaradt, konzerválódott. Töké-

letes kultúra. Hirtelen az egyiptomi kultúrához tudnám hasonlítani tökéletességében. A totemoszlopok, ahogy lecsiszolják. Vannak ilyen őshonos fenyők, amelyek nagyon vastag törzsűek, és ebből alakították ki a totemoszlopaikat. Mikrokozmosz jellege van. Tökéletes önmagában. Én úgy látom, valahol éppen ezért, mint az egyiptomi, csak 5-6 elemmel dolgozó nyelv, mely több ezer éven át hermetikusan tökéletessé fejlődik. [...] Valahol megérintett ez a kultúra, a tökéletessége, mert ott is valahol perifériára került, rezervátumokba kerültek az Indiánok. Rádöbbsentem, hogy ez egy tökéletes kultúra volt önmagában, de mennyire átszínezte az európai ember, és egy több ezer éves kultúrát negatívan megbélyegezve próbált félresodorni, félretenni. [...] Két kultúra összecsapott, és annyira ellentétes kultúra az európai, a fogyasztói társadalom az animizmus világgal. [...] Az indián számára a fának, a madárnak, egyszóval mindennek lelke volt, az egy szent dolog. Tehát a természet egyensúlyát nem lehetett megbontani, annyira szimbiózisban, összhangban éltek a természettel és az állatokkal. [...] Minden mindentől függő, minden függ mindentől, nincs olyan, hogy valamit kikerítek, és azt elkülöníthetem anélkül, hogy az egészet ne sérteném meg, vagy ne befolyásolnám. [...] Innen jött az »*Idle No More*« mozgalom [...] Mrs. Spence indián chief [főnök] elkezdett egy éhségsztrájkot. [...] Sikerült Harper figyelmét felhívni arra, hogy mi is történik, hogy szennyeződnek a tavak, és hogy az indiánok ezt nem akarják, és hogy valamit ezen változtatni kell.”¹² Az egyik oldalon az értékmegőrzés, a másikon a rombolás, a mellérendelés versus a halál kultúrája – szögezhetnének le tanulságképp, és ez az évszázados, mára egyre inkább felgyorsuló alapdilemma bizony átsüt Sipos Sándor „indiános” témájú, samanisztikus, álomlátó, álomfejtő, igazságtevő igényű, lappangó testi-lelki-szellemi dimenziókat összenyitó, titokzatosan sugárzó szürrealisztikus képein.

„Köztudott, hogy az álmok és kinyilatkoztatások ritkán világosak és egyértelműek, mégis hihetetlen energiakibocsátás jellemzi őket” – írja John K. Grande a *Sipos Sándor metavizuális művészete* című elemzésében, amely először 2015-ben jelent meg angol nyelven, majd a Képirás internetes folyóiratban magyar fordításban 2021-ben.¹³ Tanulmányában a Mezei Ottó által megnyitott gondolatkapukat nagyszerűen nyitja, építi tovább a figyelmes szerző, többek között ezeket a sorokat vetve papírra: „[Sipos] firkált és karcolt képeinek Dubuffet-szerű primitivizmusa ezen a tudatalattiból eredő »színtérképen« csakis szépnek mondható. A *The Snake and the Moon* [A kígyó és a hold] című munkája egyszerűen és tisztán vizuális antropológia, a szellem ébredésének érzékeltetésével. Más, hierarchikusan felépülő vagy szimbolikus munkái – például a *DayGlo* sorozatból a *Tribal Feeling* [Törzsi érzés] – a különféle kultúrák forráskódjainak és jeleinek világszerte egyetemes mivoltára világítanak rá. Röviden összefoglalva: alkotásai – a kulturális jeleknek és szimbólumoknak az időn átívelő folytonossága révén – egyfajta társadalmi és egyéni identifikációs szintet közvetítenek. Ez a kultúrák közti, kultúrán belüli és történelemfölkötő ihletettség az öntudatlan képzettársítások lenyűgöző érzésével ötvözötten jellemzi Sipos Sándor alkotási folyamatát. [...] Miközben a jelek és szimbólumok egyetemesek, egyéni mitológiát is kifejeznek, és akárcsak Danténál, egyfajta önarcképpé válnak: saját életéről vallanak, és a korról, amelyben él/ünk. Ennek ellenére a művész folytonosan keresi a magasabb rendű jelentést, minőséget egy olyan világban, ahol a vizualitás szűkszavúan tömörített és adatvezérelt karakterű. [...] Ezek az epigrammaszerű művek egyszerre fejezik ki a kibernetikus tapasztalat párhuzamos rendszereivel és a földi, fizikai megnyilvánulások világával szembeni távolságtartást, ugyanakkor elfogadásukat is. [...] Miközben a street-art, a graffiti, a grafika és a plakátművészet, valamint a klasszikus festészet eszközeit is felhasználja, festményei, multimédiás munkái és videoművei egy magasabb, »szent dimenziót« is képviselnek.”¹⁴

De kanyarodjunk még vissza egy-két gondolat erejéig Sipos egyik „leit-motívumához”, az archaikus ember témájához. Egyik villámpostai levelében 2020 májusában a következőket írta nekem éppen a Kortárs folyóiratban megjelent tanulmányom róla szóló apró fejezete kapcsán, mintegy kiegészítés- és/vagy magyarázatképp:¹⁵

„Montreali (kanadai) ittlétem ideje közel fél életemre, 30 évre telik. Ez alatt az idő alatt úgy érzem, sikerült olyan témakört megközelíteni, mint az ősművészet (indián művészet), melynek mi Európában egy romantikussá tett változatát láhattuk filmekben (lásd Hollywood jóvoltából!). Azóta kiderült vagy inkább lelepleződött, hogy Hollywood éppen olyan propagandafilmeket készített, mint a szovjetek annak idején, csak talán sokkal rafináltabban. Először az »*Idle No More*« [Nincs más alapjárat/lehetőség] mozgalom indított olyan alkotások elkészítésére, amelyek talán nem születhettek volna meg Európában. Én ezt a mozgalmat úgy éltem meg, mint világképek (kozmogóniák) homlokegyenest szemben álló (nem kompatibilis) összeütközését. Magyarázatként jegyzem meg, hogy az úgynevezett nyugati

(keresztény) világkép és [vele szemben] az ősi, több ezer éves pogány világkép – amit a köznyelv, a közgondolkodás istenellenes koncepciónak tekintett, holott tudomásom szerint egy természetkímélő világkép és vallás volt – a 21. században [is tovább élt, mert] a megmaradt, a teljesen ki nem irtott ősnépek [ellenálltak] és ellenállnak a szabad és határtalan, liberális és globalizáló kapitalizmusnak. Ahogy a Sitting Bull [Ülő Bika] törzsfőnök mondta: »You can't eat money« [Nem ehetsz pénzt]. És ezt még sokkal a koronavírus-krízis előtt. Visszatérve az előbbi gondolatsorhoz, a »keresztény« hódító, amikor partot ért Észak-Amerikában, a piramidális gondolkodásképletet hozta magával. Tehát hogy mindent alá kell rendelni az embernek, és nem értette meg a már évezredek óta működő nomadizálók természetkímélő körkörös világképét, ami ellentéte a piramidális (hierarchikus) keresztény kultúrának. Egy egymást követő, ciklikus folyamatra épülő kultúra, melyben a folyamat és a kímélet (víz, növények, állatok, emberek) váltakozása, körforgása fontosabb, mint a piramidális, hierarchikus egymás fölé- és alárendelési viszony. Erre a jelenségre, eszmélésre reflektáltam képek sorozatával, melyeknek az [összefoglaló] címei is tükrözik ezt a fajta antropológiai eszmélésemet. Például: *Inculturation / Acculturation; Acculturation / Inculturation, Tribal Feeling (Törzsi érzés)* stb. Egy rövid esszéit is írtam erre reflektálva (csatolva). Kérem megértéset, mert egy idő után kavarnak bennem a nyelvek és kultúrák. Itt naponta a francia és angol nyelvet használom.” (Magyaráztképp emlétsük meg, hogy az *akkulturáció* kifejezés jelentése: egy új kultúrába történő beilleszkedés a régi elvesztése árán; míg az *inkulturáció* az evangélium beépítése a népek kultúrájába. Ebből is látszik, kiérzik, hogy Sipos mekkora horderejű problémahalmazba nyúlt a kérdés vizualizálása során.)

Bonczidai Éva tökéletesen ráérez az Előretolt Helyőrség 2021. június 21-i számában Sipos Sándor *magzatpóz* munkáinak lényegére: „Érzékelhető a természet rendje, mely alázatra int, és az emberi gőg, mely tékozol. Archaikus tudást hoz felszínre, a törzsi kultúra léleklátó bölcsességeit állítja szembe korunk démonaival. Magzatpóz – valamiféle ősi béke. Magzatpóz – a szenvedő nyugalmat rívó testtartása. Az indiánok jelenléte nem csupán egzotikum, hanem egy sajátos sors felmutatása is. Az erőé, mely tiszteletet, a legyőztetést, mely részvétet ébreszt. A régi egész keresésének útjai sejlenek fel egy részekre bomló világban.”¹⁶

Gulyás Gábor filozófus, esztéta azt írja a Várad folyóiratban megjelent, az évezredek fejbrázolásának történetét felvázoló tanulmányában (*Elmosott arcok – Sipos Sándor kiállításához*, 2019/2), hogy: „olyan kisugárzásuk van a művész rendhagyó emberalakjainak, amilyen valaha az ikonoknak volt, az arcot úgy jeleníti meg, mint ami fentről, a magasságokból érkezik. [...] Ezért van az, hogy Sipos legradikálisabb művészeti gesztusával végső soron eltörli az arcot, pontosabban a különbségeket generáló személyiségjegyeket törli el, azokat satírozza ki, azokat teszi láthatatlanná, ezáltal azonban éppen a láthatatlant tudja megragadni és láthatóvá tenni.”¹⁷

JEGYZETEK

¹ GYÖRGYEI SZABÓ Magdolna beszélgetése Sipos Sándorral, 2021.12.01. <https://kultura.hu/az-en-emigraciom-leginkabb-menekules-volt/>

² Uo.

³ Uo. (Tartalmi kivonat.)

⁴ <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/sipos-sandor-6214/>

⁵ Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2019.

⁶ *Tájékoztató Sipos Sándor bemutatásához*, 1994. augusztus, kézirat (a művész szíves közlése).

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ <https://www.dailymotion.com/keptar> (hivatkozás a megnyitóról készült videó tartalmi összetevőire).

¹⁰ <https://kepiras.com/2021/02/john-k-grande-sipos-sandor-metavizualis-muveszete/>

¹¹ Uo.

¹² Szuszámí Zsuzsa és Sipos Sándor beszélgetése, Kolozsvári Rádió, 2013. május, kézirat (a művész szíves közlése).

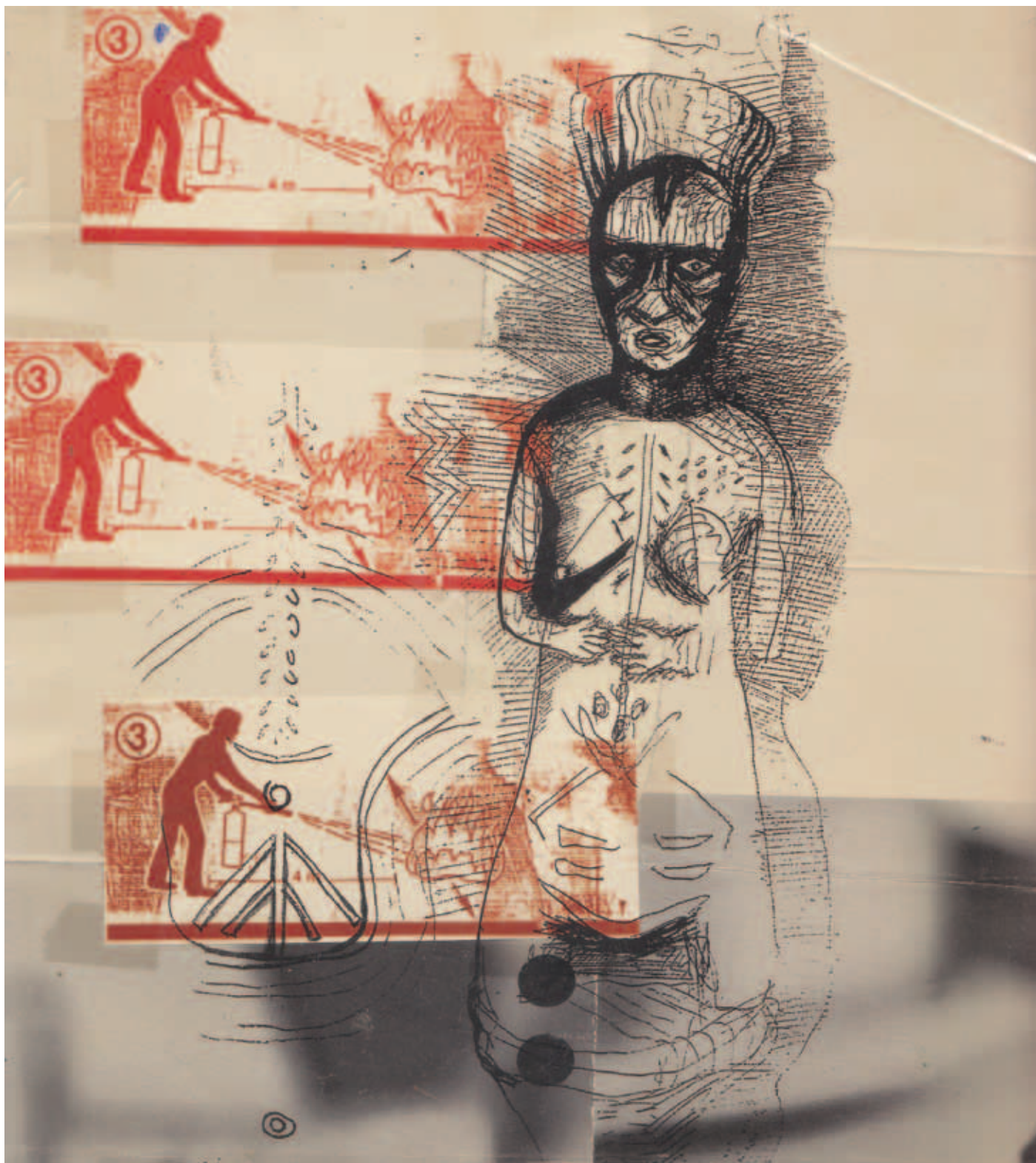
¹³ <https://kepiras.com/2021/02/john-k-grande-sipos-sandor-metavizualis-muveszete/>

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Ovidius helyett (Átváltozások)*, MAMŰ Galéria, 2020. február 21 – március 13. <https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2020/05/ovidius-helyett.html>

¹⁶ <https://helyorseg.ma/rovat/kepzmuveszet/bonczidai-eva-magzatpoz-n-sipos-sandor-muveirol>

¹⁷ https://epa.oszk.hu/00100/00181/00158/pdf/EPA00181_varad_2019_07_042-055.pdf

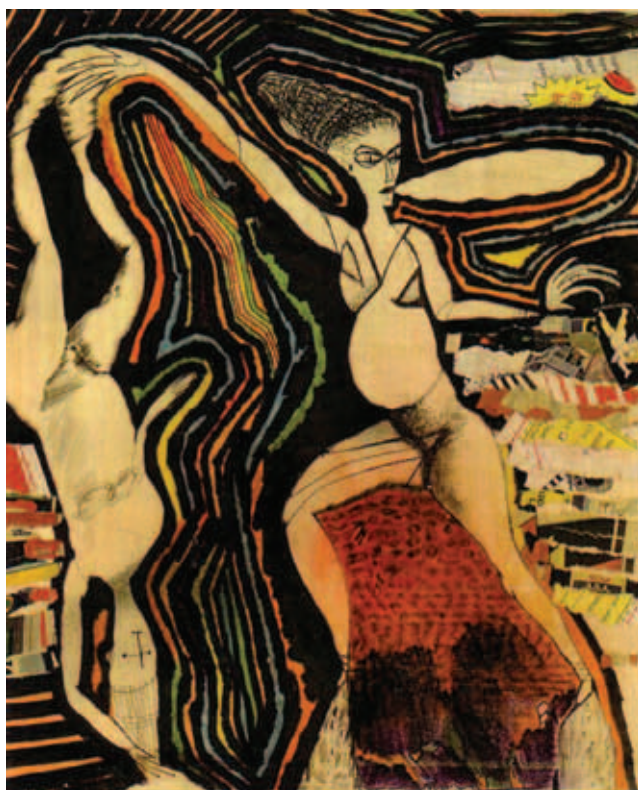
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2000, rajz, montázs, giclée nyomat, 30x22 cm

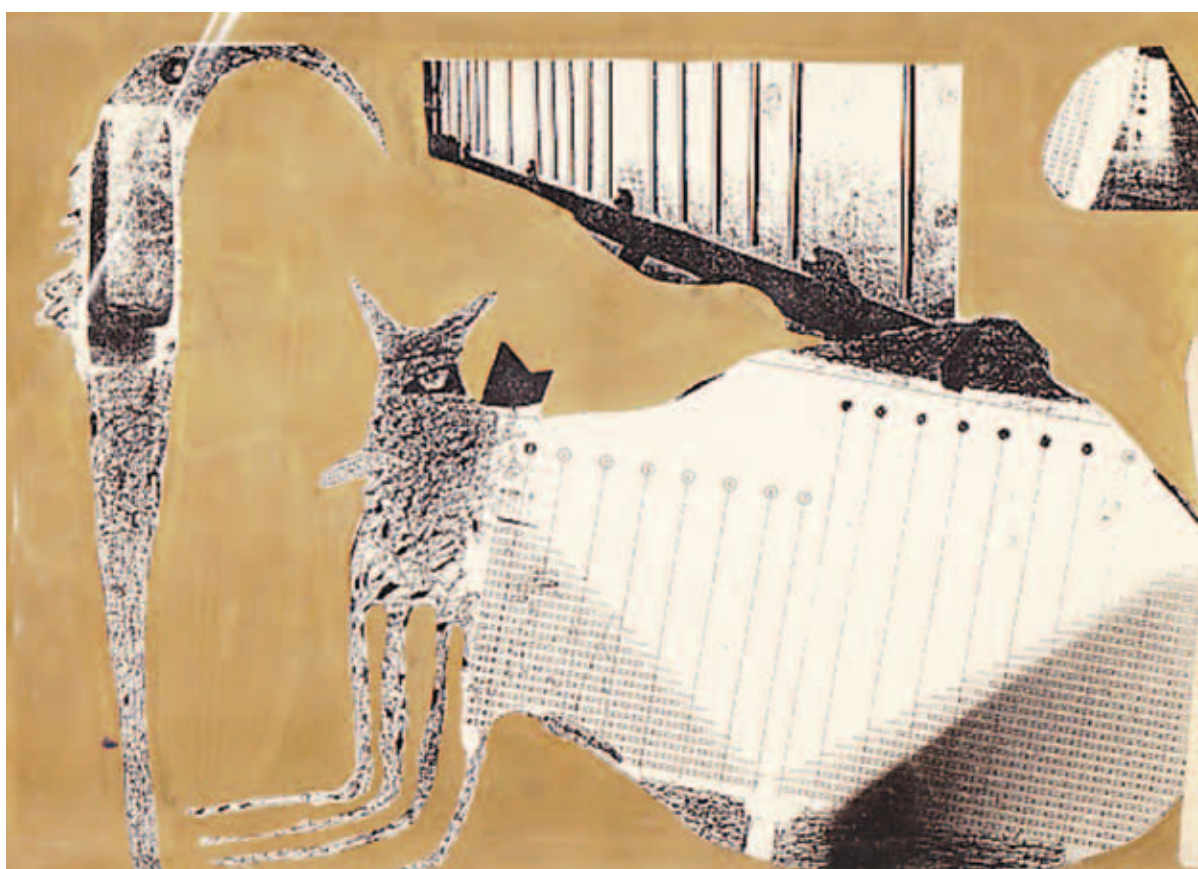
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1984, rajz, papír, 50x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Abszurd színház, 1985, rajz, színes tinták, arany festék papíron, 50x70 cm

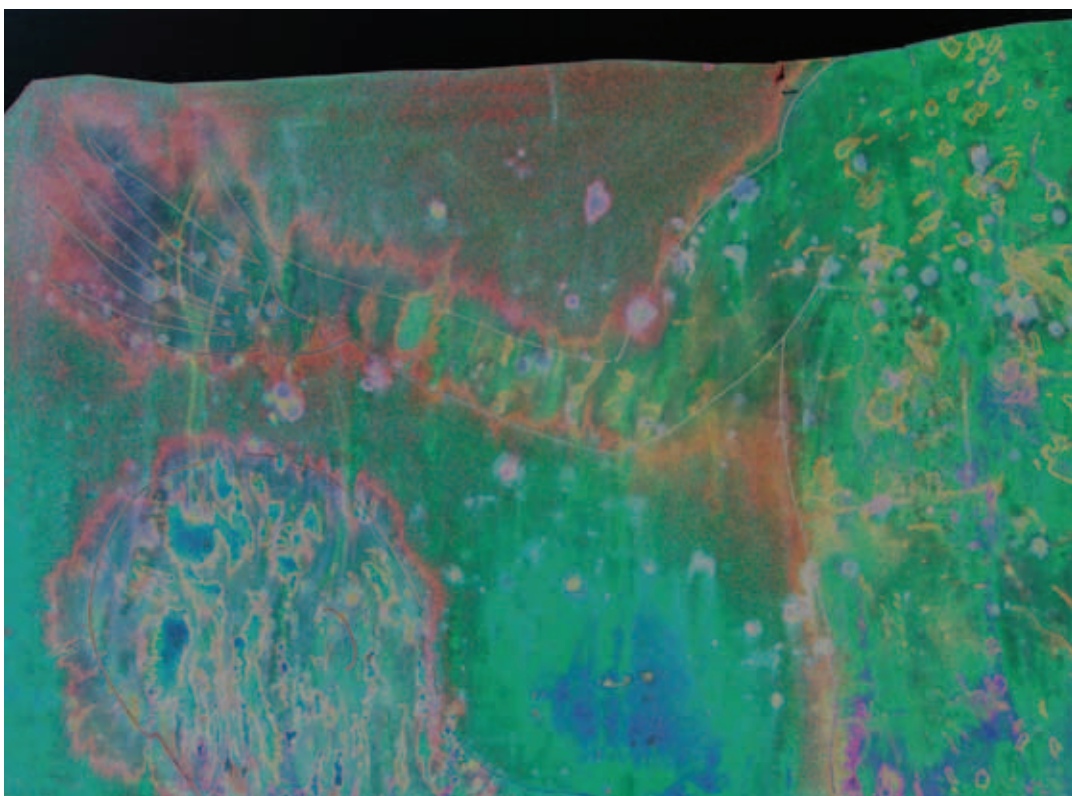
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1987, rajz, kollázs, 30x22 cm; Cím nélkül, 1989, rajz, kollázs, 45x35 cm

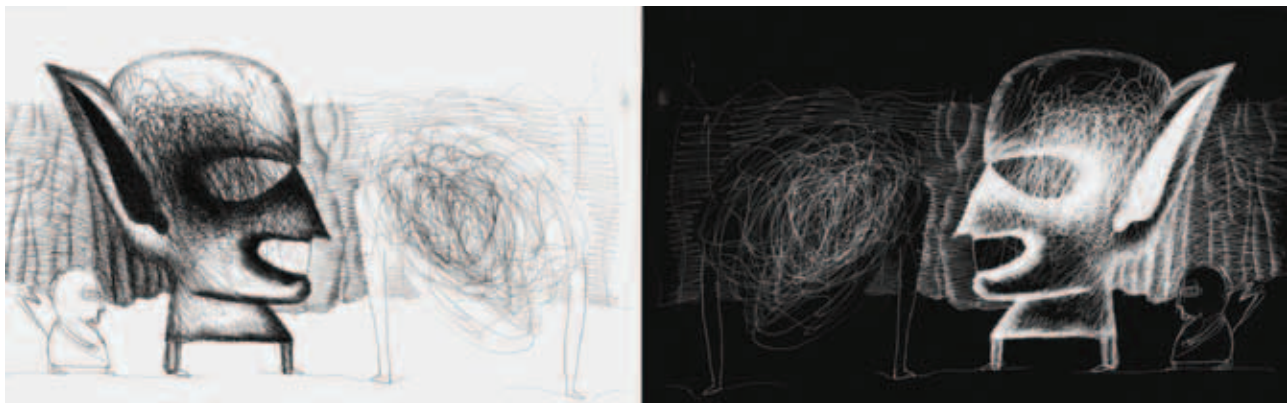
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1987, rajz, kollázs, 22x30 cm

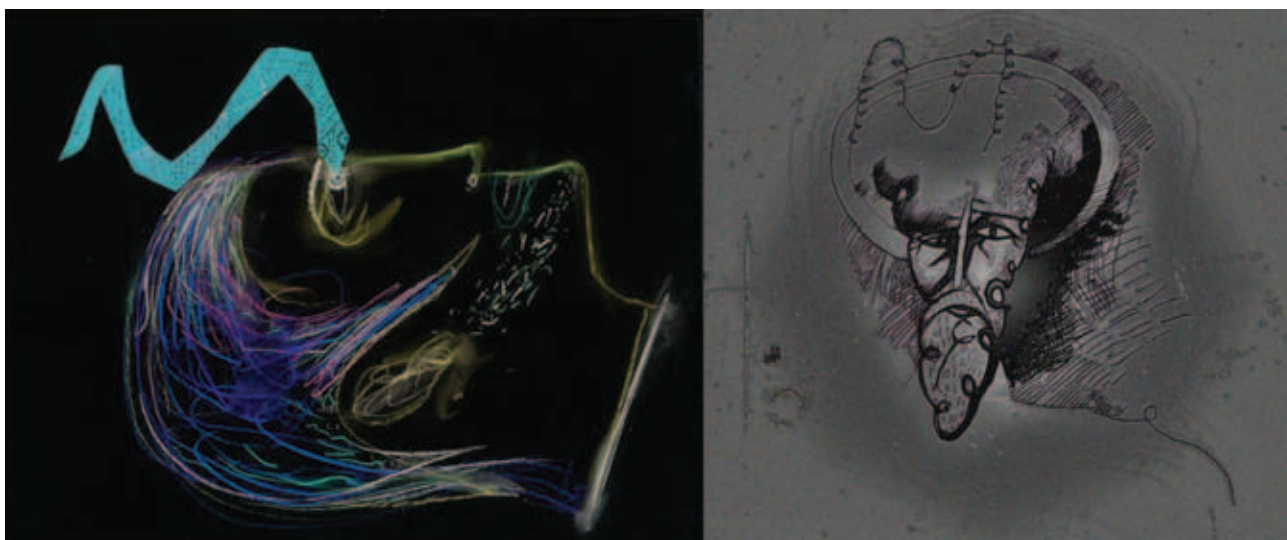
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1998, rajz, komputergrafika, giclée nyomat, 40x55 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1999, festék, papír, 50x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1998, rajz, giclée nyomtatás, 35x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 1999, rajz, giclée nyomtatás, 40x65 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2000, rajz, giclée nyomtatás, 35x70 cm

SIPOS SÁNDOR, Táltos, 2002, akril. vászon, 80x80 cm; Testvérek, 2002, akril, vászon, 80x80 cm

SIPOS SÁNDOR, Habemus papam (Van pápánk), 2002, rajz, papír, 40x35 cm

SIPOS SÁNDOR, Képvrs, 1997–2000, vegyes technika, 110x305 cm

SIPOS SÁNDOR, Remembering M. McLuhan, 2012, vegyes technika, 110x305 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, Idle No More, 2012, digitális nyomtat, 30x66 cm

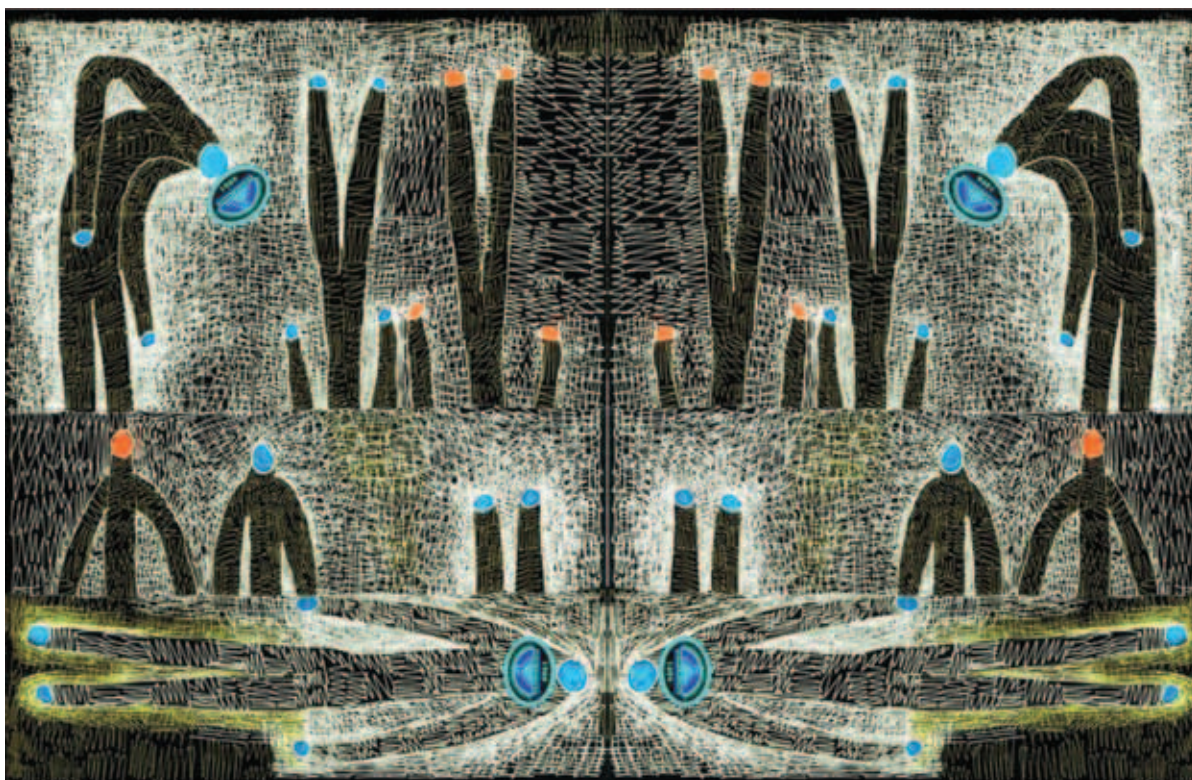
SIPOS SÁNDOR, Kövek az égben, kövek a földön (Katyi Ádám betűtípusával „9 pixel”), 2011, digitális nyomtat, 30x22 cm

SIPOS SÁNDOR, Primat, 2011, akril, váson, 100x70 cm

SIPOS SÁNDOR, *Primat*, 2006, akril, vászon, 65x70 cm; *Primat*, 2011, akril, vászon, 75x120 cm

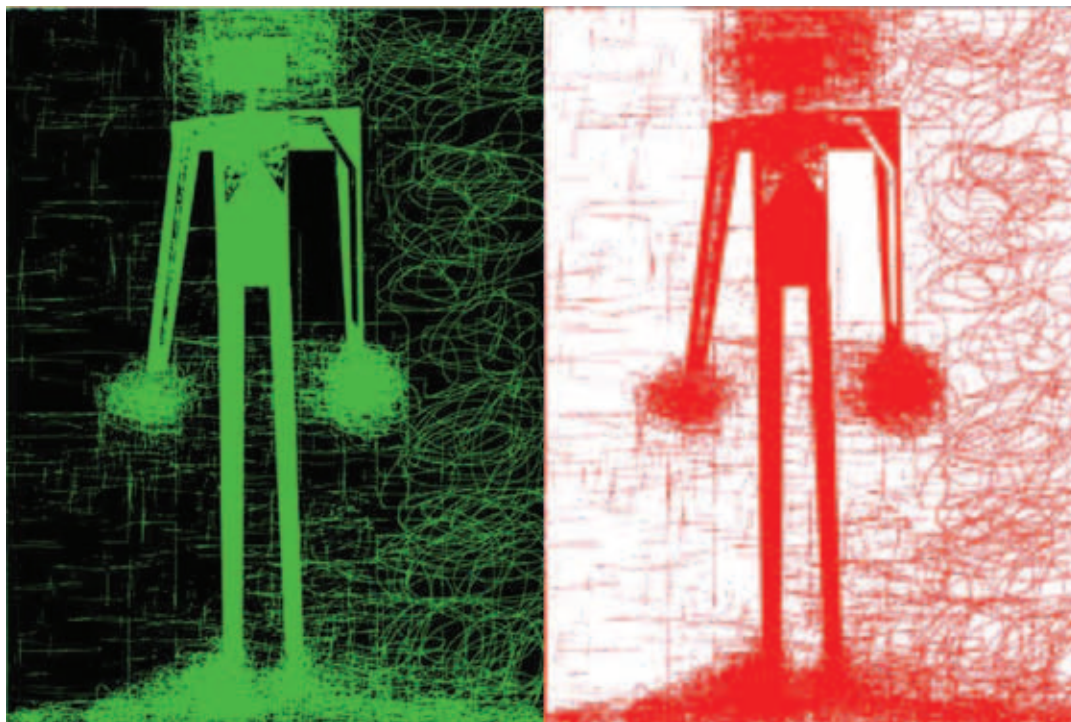
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2021, rajz, giclée nyomat, 45x60 cm;
Cím nélkül, 2018, rajz, színes tinták, giclée nyomat, 40x60 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2013, rajz, komputergrafika, giclée nyomat, 29x22 cm ►

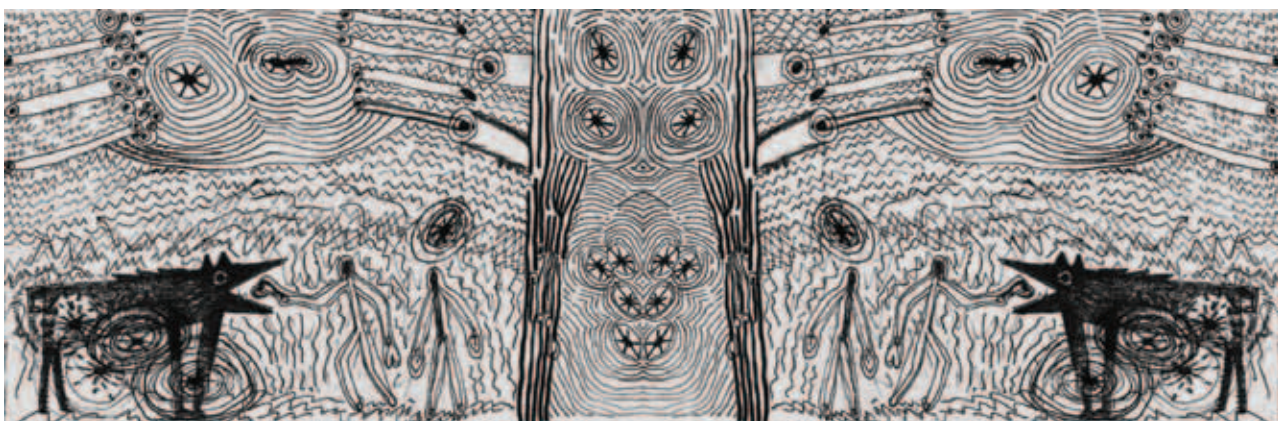
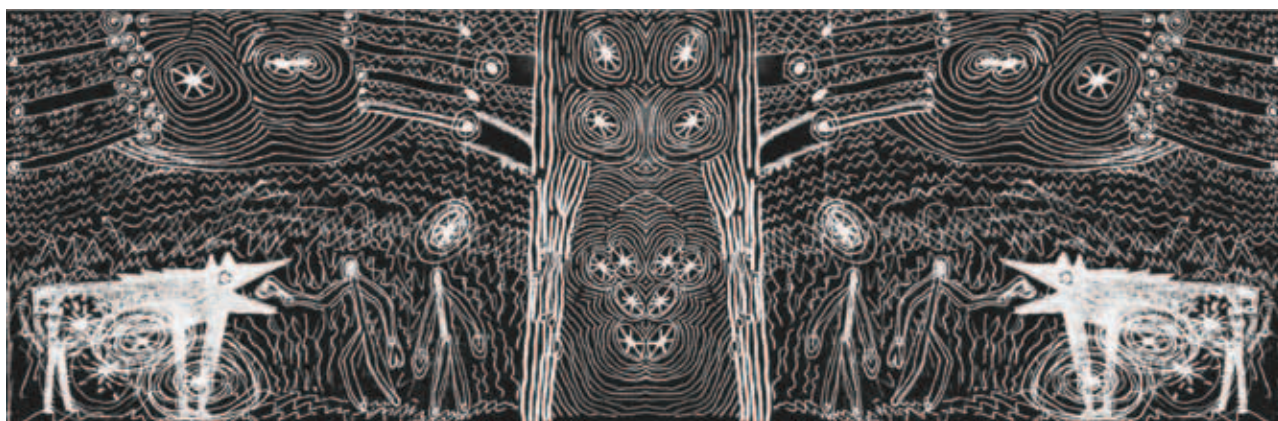
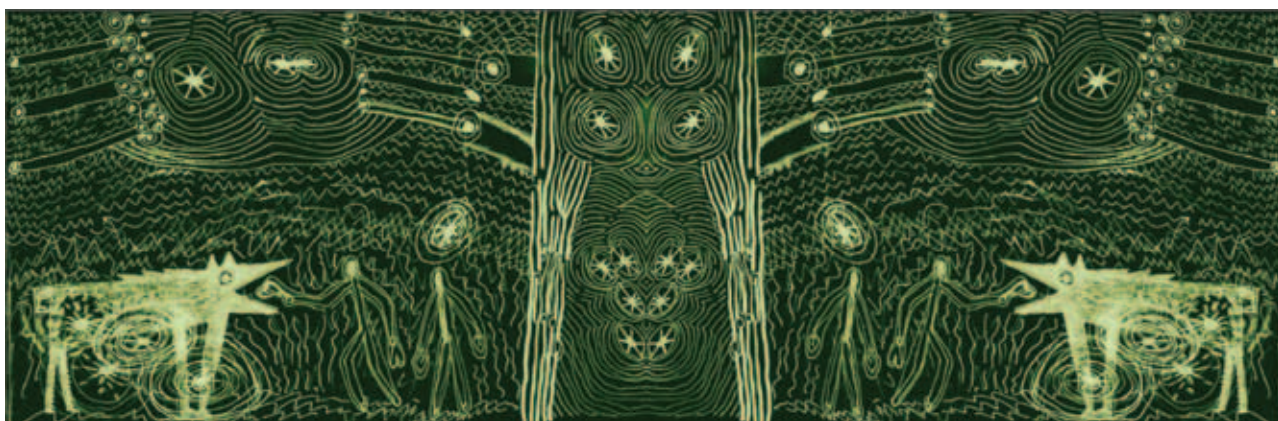
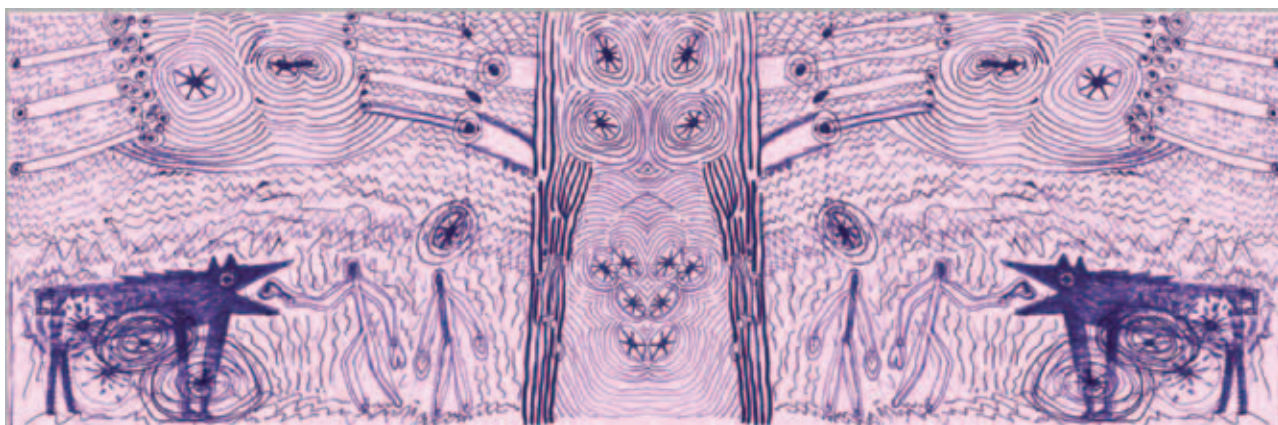
SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2018, rajz, komputergrafika, giclée nyomat, 30x22 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2019, komputer-rajz, giclée nyomat, 45x55 cm

SIPOS SÁNDOR, Cím nélkül, 2021, rajz, giclée nyomat, 50x60 cm

SIPOS SÁNDOR, Szörnyetáplálók 1–4., 2018, rajz, giclée nyomtatás, 35x70 cm

BOGA BÁLINT

Immár 66 év...

BOGA BÁLINT (1938) Budapest

Immár 66 év telt el 1956-os felkelésünk és szabadságharcunk óta. Két hónap híján 19 éves voltam ekkor, első éves egyetemista. Második fellebbezésre vettek csak fel az egyetemre, mivel apám bíró volt a háború előtti rendszerben. Ennek megszenvedett örömeiben éltem, amikor kitört a forradalom, mindegyik napjára jól emlékszem. Október 23-án ott voltam a Parlament előtti téren, amikor Nagy Imrét követelte a tömeg, majd október 29. volt emlékezetes számomra, amikor bejártam a főváros fő harci helyeit, a Sztálin-szobor csizmáitól a körúton Molotov-koktéllal felrobbantott szovjet tankok maradványain át a Kilián laktanyáig. Aztán november 4-én hajnalban a rádióban Nagy Imre segélykiáltása.

Az 1955/56-os tanévben voltam negyedik gimnazista, és vártam az 1956-os évet, annak féltelmével, hogy nem fognak felvenni az egyetemre. Megéltük, mi gimnazisták is, hogy a kemény kommunizmus valamit enyhült Sztálin 1953-as halála, nálunk Nagy Imre fellépése után, de még álltak a kőfalak. Valami több kellene, mert a diktatórikus vonal még erős. Érződött az értelmiség több szabadság iránti vágya (Petőfi Kör, Magyar Írók Szövetsége). Bizonyára ebből a rejtett aurából szüremkedett át a világ iránt kinyíló tudatomba a változás tőlünk, magyaroktól kiinduló képzeletének gondolata. 1955 szilveszterén egy verset írtam, amelyben a következő évben óhajtott történelmi eseményként a magyar nép világrengető megmozdulását fogalmaztam meg. A bekövetkező események ismeretében ez a gondolat szinte váteszi megérzésként fogható fel. Természetesen a vers a szilveszteri alkalomról és saját várható életfordulóm esélyeiről is szól, afféle iskolás stílusban.

A vers eredeti kéziratát dokumentumaim közt most találtam meg. Gimnazistaként több verset írtam, a gimnáziumi irodalmi szakkörünknek ekkor Eörsi István író volt a vezetője (Árpád Gimnázium, Budapest). Versformája: dupla adoniszi sorok. Ábrányi Emilnek a magyar nyelvről írt, adoniszi sorokból álló versének időmértékes ritmusa volt rám hatással.

ÚJÉVRE

1955. XII. 31.

Szép dithirambbal kéne köszöntni
Tégedet, Újév, íme nem azzal
Üdvözöl, éltet Téged e költő.
Nincs a kezemben egy kupa bor sem.
Ülve az asztalnál, könyökölve,
Álmodozom csak, homlokom égő
Síma falára gondok íródnak.
Óra ha múlik, itt vagy, o, Titkos.
Senki se tudja, hogy mi bujik meg
Méhed ölében? Szörnyeteget szülsz?
Zordszavu harcost? Béke leányát?
Még a professzor bölcs esze sem tud
Mondani semmit megszületésig,
Hogy fiu vagy lány lessz a picinyből.
Mindenesetre, hogyha akár jó,
Hogyha akár rossz, rút jön a Földre,
Ó, te, MAGYAR, Nagy Hős ivadéka
Mélyedet ásd ki, jó aranyérced
Tedd a világnak arca elé, hogy
Lássa erőnket, lássa szívünket.
Rakj hegyet égig, fúrj a pokolba,
Szülj monumentálist s leheletnyit.

Szólj, hogy az atmoszféra remegjen,
Ázsia, New York s Afrika hallja.
Lábad a földhöz üsd, hogy a tenger
Csapjon a medréből ki az Auvergne
Lábaiig s Cornwall röge rengjen.
– Hallgal csak. Ének ráz fel a csendben.
(Hogyha nevezni ezt lehet annak.)
Részegek ordítanak kin' az utcán.
A szpiritusz megtette hatását.
Tán a barátom is beszszelt már,
Óh, de mulatság volna, ha látnám. –
Ámde a percek szállnak erősen
S mind közelebb vagy, büvteli Új Év.
Mit hozol, óh vajh, nékem öledben?
Elhozod – ezt lám sejtem – a kulcsot,
Életem és sorsom szive-kulcsát
És ki fogod majd nyitni előttem
A kaput és ott látni fogok fényt –
Fényt avagy árnyat. Bim-bam, az éjfél
Hirdeti fennen a toronyóra.
Éljen az Új Év, bármit is hoz majd!

CSEKE PÉTER (1945) Kolozsvár

CSEKE PÉTER

„Az igazság fölismeréséhez idő és elmélyedés kell”

József Attila vallomása az Erdélyi Helikon
1930-as ankétján

1.

Áprily elmenetele után Kuncz Aladár veszi át az Erdélyi Helikon szerkesztését 1929 augusztusában. Július 31-én arról tájékoztatja az egyetemes magyar irodalom lelkiismeretének tekintett Babits Mihályt, hogy kiszélesedő szellemi alapokra kívánja helyezni a folyóirat stratégiáját.¹ Tőle vár segítséget, hogy a lap az egész magyar irodalom műhelye lehessen. Az *Erdély az én hazám* szerzője abból a felismerésből indult ki, hogy a kisebbségi irodalom szócsövének – „már létfenntartó okból is” – egyetemes távlatokat kell keresnie.² Annyira várta Babits kéziratát, hogy mindössze hét-nyolc napot „adott” barátjának annak elkészítésére. Szeptember 2-án arra kéri, hogy legkésőbb öt napon belül adja postára a cikket. „Bízom benne – reménykedik –, hogy segítségemre leszel, mert tudom, hogy szíveden fekszik ez az ügy, amelynek, amíg megerősödik, addig van különösen szüksége arra, hogy támogasd.”³ Október 25-én újból rákérdez, hogy december elejére megkaphatja-e a kéziratot.⁴ Babits végül csak 1930 januárjára tudta megírni az *Európaiság és regionalizmus* című programadó tanulmányát,⁵ mert Osvát halála (1929. október 28.) után elsősorban a Nyugat szerkesztésének gondjai kötötték le.⁶

Kuncz az Erdélyi Helikon decemberi számában búcsúzott a Nyugat-szerkesztőtől. Az Osvát kezdeményezte tiszta irodalomeszmény továbbéltetésének reményével írta le: „A szükség ma nagyobb, mint bármikor, hogy az irodalmat a csődbe jutott világszemléletek és marakodó pártok befolyása alól kiszabadítsuk. És vigasztaló, hogy ez a felszabadító tendencia éppen az utódállamok magyar irodalmából indul ki, amelyben a kisebbségi sors megpróbáltatásain és tanulságain keresztül megtisztult a vizsálykodó magyar irodalom, s új, nagyszerű hivatást lát maga előtt.”⁷

E levelezéssel egy időben igyekezett felvenni a kapcsolatot „a világháború utáni idők neveltjeivel”, akikre már az Ellenzék irodalmi mellékletének szerkesztőjeként (1923–1929) is figyelte. Budapesti útjain pedig tudatosan igyekezett előkészíteni az irodalmi manifesztációnak szánt *Fiatál magyarok* ankétot.⁸ József Attilával is egy ilyen „szerző-toborzó út” során találkozhatott, írta – Illyés Gyulára hivatkozva – Kántor Lajos 1980-ban.⁹

Voltaképpen a magyar irodalom jövőjére kérdezett rá Kuncz, amikor vallomástételre kérte a harminc alatti fiatal írók nemzedékének tizenkét eminens tagját: a) miben látják a magyar irodalom jövőjét? b) miként kívánják kiépíteni az egyetemes magyar irodalmi kapcsolatokat? c) kikben látják irodalmi eszményeiket? A beérkezett válaszok ismeretében érvelése még nyomatékosabbá vált: „Sürgősen igyekezzünk közös alapot teremteni a szétszakadt irodalmi területek működésében, mert ha ezt elmulasztjuk, esetleg többé össze nem hozható divergenciák támadnak.”¹⁰

Olyan fiatal írókat tüntetett ki figyelmével, akikről a legtöbbet várta. Kolozsváron a Tizenegyek indulását megszervező Balázs Ferencről és Jancsó Béláról, a Pásztortűz-szerkesztő Dsida Jenőről; Budapesten Hevesi Andrásról, Ignó Páltól, Illyés Gyulától és József Attilától; Kassán Darkó Istvántól; Prágában Győry Dezsőtől; Újvidéken Csuka Zoltántól és Fekete Lajostól; a Bánságban Ormos Ivántól. Ha elolvassuk a szerkesztői bemutatásokat, kiderül, hogy ketten már egészen fiatalon az irodalomszervezésben tűntek ki (Balázs Ferenc, Jancsó Béla), heten lapszerkesztők voltak (Csuka

Készült a Kolozsváron tartott nemzetközi József Attila-konferencia (*Egy [közép-]európai... József Attila és a romániai kultúrák*, 2022. április 27–29.) szervezőinek felkérésére.

Zoltán, Darkó István, Dsida Jenő, Fekete Lajos, Győry Dezső, Hevesi András, Ormos Iván); külföldi tanulmányutakon járt, illetve külföldi egyetemeken tanult Balázs Ferenc, Győry Dezső, Hevesi András, Illyés Gyula, József Attila, Jancsó Béla, Ormos Iván. Ám ami a legdöntőbb: valamennyien megírták figyelemfelkeltő pályakezdő műveiket.

„Ezzel az egyetemes magyar irodalmi megnyilatkozással csak hangsúlyozni akarjuk azt – írja Kuncz az ankét témafelvezetőjében –, hogy a mai magyar irodalmi szellemnek nem elég csak a vele közvetlenül érintkező népek irodalmi életével s a nyugat-európai áramlatokkal bensőséges érintkezésben élnie, hanem feltétlenül szoros kapcsolatot kell az egyes utódállamokbeli magyar irodalmi területeknek egymás között és az anyaország irodalmával fenntartaniok. Így alakulhat ki egy bizonyos egyetemes magyar irodalmi szemlélet, amelyre a legfőbb célkitűzésekben: különösen a formák és a kritikai távlat kérdéseiben feltétlenül szükség van.”¹¹

2.

Miközben Kuncz kérdéseire töprengtek, vajon mit tudtak egymásról ezek a „szellemi szétdarabolt-ságban” élő fiatal írók? Viszonylag keveset. Ami biztos: Jancsó Béla és József Attila szegedi évei éppúgy alkalmat kínáltak a kapcsolatteremtésre, mint a Bartha Miklós Társaság és az Erdélyi Fialatok stratégiai együttműködése.

Hol találkozott József Attila Dsidával? Lisztóczy László irodalomtörténész egyik Dsida-tanulmányában egy 1930. június 16-án kelt József Attila-levél hangvételéből és záróformulájából – az „Ölel rendelkezésre álló barátod” – arra következtet, hogy ismeretségük korábbi keletű. „Második mondatában személyes találkozásukra is hivatkozott, amelynek a körülményeit máig nem sikerült tisztázni a kutatásnak, s Kántor Lajossal (és Láng Gusztávval) együtt csak gyaníthatjuk, hogy Dsida egy számon nem tartott magyarországi utazásán futottak össze. A Dsida család győri ágának egyik leszármazottja, Dsida Ottó a családtagok elbeszéléseire hivatkozva azt állította, hogy a költő több alkalommal is fölkereste Győrben élő rokonait. Teljes bizonyossággal azonban csak az Erdélyi Helikon íróinak 1934-es magyarországi előadó körútja és az 1937-es nászút alkalmából lezajlott debreceni látogatásról tett említést. Dsida Jenő hagyatékában is csak erről a két látogatásról találhatunk adatokat.”¹²

Arról, hogy Jancsó Béla 1928 májusában hallgatta Győry Dezsőt, az Ady-ünnepségek dokumentumaiból értesülünk.

Dsida, Győry Dezső, Darkó István, Fekete Lajos a budapesti Híd (1927–1928) hasábjairól ismertették egymás alkotásait.¹³

2.1. A *hiány értelmezése* című könyvében Kántor Lajos valószínűnek tartja, hogy Jancsó Béla közelebbről ismerte József Attilát.¹⁴ A Jancsó-levelezés feltárása¹⁵ révén több olyan irodalomtörténeti „nyomjelre” bukkantunk, amelyekből elsősorban „szellemi találkozásukra” következtethetünk.¹⁶ Gondoljunk csak arra, hogy 1924 őszétől mindketten a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem hallgatói voltak. József Attila a bölcsész-, Jancsó Béla az orvosi karon. József Attila nemcsak családtagjai és makói barátai rábeszélésére választotta Szegedet: ott élt Juhász Gyula, akit mesterének tekintett. Jancsó Béla először a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be (1921-ben), de kiábrándítóan hatott rá az oktatás konzervatív szelleme. Szegeden viszont otthonosan érezhette magát, hiszen 1924-ben már mind ott tanítottak azok a kolozsvári egyetemi tanárok, akik nem tették le a hűségeskűt a román államnak. Ha Kolozsváron az önálló erdélyi irodalomteremtés heroizmusa tartotta lázban, Szegeden a Trianonnal szétszakított erdélyi és magyarországi irodalmi kapcsolatok „újrakötésére” vállalkozott. Felkeresi a Nyugat elődei közé számító holnapos Juhász Gyulát,¹⁷ ismeretséget köt az Alföld világát régészként is feltáró Móra Ferencel,¹⁸ együttérzéssel hallgatja az „Adyért perelő” Szabó Dezső szegedi előadásait. Juhász Gyula költői pályájának negyedszázados jubileumán, amikor József Attila *A Kozmosz éneke* című szonettkoszorúját¹⁹ nyújtotta volt át ajándék gyanánt (1923 májusában), egyedül csak az erdélyiek képviselték az egyetemi ifjúságot, ők is mindössze négyen. Két esztendő múltán (1925 márciusában), amikor Szabó Dezső „a legnagyobb élő magyar költőnek” nevezte Juhász Gyulát, a Jancsó által újjászervezett Bethlen Gábor Kör már testületileg volt jelen a „hatalmas tömegben”.²⁰

Hogy József Attila köztük volt-e? Juhász Gyula emlékét idéző visszatekintésében Jancsó nem tér ki erre, Péter László viszont határozottan állítja, hogy személyesen is találkoztak. József Attila néhány fiatal költő véleményezését kérte tőle, amit a mester megtagadott.²¹ A visszaütés ténye nem változtatott azon, hogy Szabó Dezső „gondolatvilágának a lenyomata” József Attila gondolkodásában megmaradjon – olvashatjuk Gróh Gáspár friss keletű monográfiájában. Hogy a szegedi találkozás Szabó Dezsőben is nyomot hagyott, arra ugyancsak ő hívja fel a figyelmet. Féja Géza hivatkozva írja: „Asztalán ott volt József Attila neki dedikált kötete. Túl ezen: állítólag a *Segítség!* fiatal költőfigurájának megmintázásához József Attila alakját is fölhasználta.” Ha ezt tényként fogadjuk el, az azt is jelenti – olvashatjuk az idézett szövegrész folytatásában –, hogy verseit is nagyra becsülte: hőstét ugyanis mint az Ady utáni költészet legnagyobb tehetségét mutatja be.²²

Ha Jancsó Béla és József Attila személyes találkozásáról nem is tud az irodalomtörténet, a hagyatékában fennmaradt lapkivágatok alapján arra következtethetünk, hogy együttérzéssel követte a költő meghurcoltatását: az 1924 karácsonyára megjelent *Nem én kiáltok* című kötete egyes verseinek ügyészszégi kálváriáját, illetve a *Tiszta szívvel* kapcsán kirobbant botrányt.²³

2.2. Az 1926-os esztendő a Nyugat révén kínálja az újabb párhuzamot. Osvát Ernő abban az évben figyel fel Jancsó Béla tehetségére, s jelenteti meg Berzsenyiről és Kemény Zsigmondról írt esszéit. Mikó Imre feljegyzései szerint ez időben – Németh László és Illyés Gyula mellett – tőle várta a legtöbbet.²⁴ József Attila neve feltűnő módon hiányzik ebből a sorból. A magyarázat ugyancsak a *Tiszta szívvel* című verssel függ össze, amelyet Osvát „túl nyersnek” ítélt, és visszaütött. Azt azonban nem akadályozta meg, hogy a később Bécsben kéziratban terjedő költeményt Ignotus egy versesztétikai tanulmányában még ugyanazon évben „visszalopja” a Nyugat hasábjaira mint a kötött, rímes vers korszerű példázatát.²⁵ Ez pedig aligha kerülte el a Nyugat törekvéseit kiválóan ismerő Jancsó Béla figyelmét.

2.3. 1928. május 19. és 20. között zajlott le a Kárpát-medencei magyar ifjúság nagy visszhangú Ady-ünnepe. „Az az ezer fiatalember, aki a Híd című folyóirat kezdeményezésére a budapesti, pécsi, debreceni, szegedi, továbbá a bukaresti, kolozsvári, prágai, brünni és pozsonyi egyetemekről mint [diákalakulatokból álló] rendezőség összegyűlt, kétségtelenül a szellemi elitje három ország magyar ifjúságának” – tájékoztatta Jancsó Béla az Erdélyi Helikon olvasóit.²⁶ „Sohasem felejttem el azt a napot, amikor 1928 májusában, a haladó magyar ifjúság Ady-ünnepe alkalmából (melyen Szabó Dezső tartotta beszédeit, köztük az első dunaköföderációs beszédét) a Kerepesi temetőben, Ady sírjának a megkoszorúzásakor, Juhász Gyula beszélt. Törékeny, ideges alakja lázban égett. [...] Arról beszélt, hogy belső megújulás nélkül, melynek Ady volt első halhatatlan hirdetője, semmiféle külső változás nem hoz megoldást a magyarnak.”²⁷

Az ifjúság programját Győry Dezső olvasta fel, aki ekképpen összegezett: „Bennünk a magyar Génusz új mozdulatokra készülődik, és dadogó szavaink már keresik a varázsigét...[...] Így indul el a magyar fiatalság a megújulás felé.”²⁸

„Múltóbban ünnepelhetni nem is lehetett volna Adyt – fűzte hozzá az Erdélyi Helikonban Jancsó Béla –, mint hogy sírjánál forduljon a jövő felé az öntudatos magyar ifjúság.”²⁹

Hogy József Attila ott volt-e az ünnepségen? Jancsó Béla nem említi, a költő 1925 és 1932 közötti éveit feldolgozó Tasi József sem talált erre vonatkozó adatokat. Arról viszont részletesen ír, hogy 1928 szeptemberének második felében – a Vágó Márta-szerelem válságba jutását követően – miként talál magára a Híd fiataljainak körében.³⁰

2.4. Az 1927 áprilisától 1928 májusáig megjelent Híddal eddig érdemben nem foglalkozott az irodalomtörténet-írás. „Hídat akarunk átalteni a megtörött rög, az elapadt idők és elszakadt szívek mélységei felett” – írta beharangozójában a színvonalas irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat szerkesztője, Csanády György, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének (SZEFE) alapítója s a *Székely himnusz* közismert szövegírója.³¹ A folyóirat-kiadást kezdeményező SZEFE a csíki, gyergyói, háromszéki, udvarhelyi diákok egyesülete volt – Csanády, Csoma Jenő, Gergely Pál, Hajdu Dénes szervezésében.

Tasi József kutatásaiból tudjuk, hogy a Híd szerkesztői együtt laktak Gergely Pál Arany János utca 1. szám alatti (Budapest V.) főbérleti lakásában. Ide jött el József Attila 1928 kora őszen (való-

színűleg szeptember végén) Simon Andorral és Ladányi Imrével. A székely csoportosulás nemso-kára – József Attilával együtt – belépett a Bartha Miklós Társaságba (BMT).³² A költő hamarosan elő-adásokat vállalt, fellépett az Ady halálának 10. évfordulóján tartott ünnepségen, majd a Társaság röpiratának, az Új Magyar Földnek az 1929. február 18-i nagy visszhangú rendezvényén.³³ Csanády jó barátja, Tamási Áron volt a lap kolozsvári szerkesztője. Az ő közreműködésének köszönhető, hogy az erdélyiek közül megjelent a lapban szinte mindenki, aki számított – írja Spaller Árpád mű-velődéskutató 2021-ben –: Áprily, Bartalis, Dsida, Gulácsy Irén, Kacsó, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Tompa, Reményik stb. Kós Károly folytatásokban közölte a *Varjú nemzetség* című regényes krónikáját. „Őket rövidesen a felvidékiek (Győry Dezső, Darkó, Tamás Lajos stb.), majd a délvidékiek képviselői (Fekete Lajos stb.) követték. Szerepelt Erdélyi József, Gulyás Pál, Kosztolányi, Móricz, Ju-hász Gyula, Szabó Lőrinc, Oláh Gábor. Az utóbbiak Ady-tanulmányokkal, illetve versekkel. [...] A fo-lyóirat nem ragadt le pusztán az erdélyi irodalom bemutatásánál, hanem szélesebb kitekintést is megkísérelt a többi elszakított terület irodalma, kulturális élete felé. Így lett a Híd állandó munka-társa Felvidékről Mécs László, Darkó István, Rácz Pál, Győry Dezső. A Bácskából Fekete Lajos költő és írói köre. A párizsi magyarokkal Ajtay Miklós, az Amerikába emigráltakal pedig Reményi József ápolta a kapcsolatot. Ugyanakkor a lap megszólaltatta a budapesti szellemi élet legjavát. A szerzők között szerepelt Ravasz László, Jancsó Benedek, Kodály Zoltán, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Erdé-lyi József, Féja Géza, Németh Antal stb.”³⁴

2.5. Nemcsak a magányból való kitörés szerencsés kísérletét jelentette József Attila számára az a két esztendő, amit a Híd székely fiataljai között töltött – joggal tekinthető a nemzeti identitáskeresés termékeny korszakának is. A közös éneklésekben felderengő „kollektív éntudat”, a „székely pszi-ché” „tudatalatti valósága” meghatározó erejűnek bizonyult mind pályaképének kitágulásában, mind költői világának metamorfózisában. A költő lényegében akkor ébred rá „magyar voltára”, ak-kor tudatosodik benne – akárcsak párizsi éveit után Illyés Gyulában –, hogy ez együtt jár a társadalmi felelősség vállalásával is.

A *Nincsen apám, se anyám* 1929. február 7-én látott napvilágot. Augusztus derekán került Jancsó Béla kezébe, az Új Magyar Földből kért újabb példányokkal egyidejűleg. Minthogy az Erdélyi Helikon októberi számában mindkét kiadványról Szentimrei tollából jelent meg méltatás,³⁵ ez nyil-vánvalóvá teszi, hogy Szentimrei érdeklődését Jancsó Béla keltette fel a „csipkekönnyed költésze-tet” művelő „nagyon fiatal költő” harmadik kötete iránt.³⁶ (Az előző kötet meleg hangú Pásztortűz-beli bemutatását *A hiány értelmezésében* Kántor Lajos valamelyik „József Attilánál idősebb” irodal-márnak tulajdonítja; Áprily, esetleg Reményik „kerülhet szóba”, de leginkább Kuncz, mivel Dsida Jenő csak 1930-tól tűnik fel szerkesztőként a folyóirat címlapján.³⁷

Szentimrei rövid recenziójának lényege: „Néhány hangjából az az érzésem támad, hogy Erdély-ből kellett elszármaznia, s mind beljebb, beljebb falom magam a könyvében. Senkire se hasonlító, üde frissességű talentum, kamaszosan hányaveti s egy-egy rátapintó szép szavával tudatalatti mélységekbe villant be. Fiatalember, aki fiatalon megtalálta a maga hangját, s a fiatalság tiszta da-lát éneklí. Csakúgy perzsel a szerelme, s a lázadozásában van valami a fiatal kakasokéból. Nem osztályköltő. Az egész világ ellen szól a berzenkedése, amely őt kallódní engedí, mikor a szíve tele van kincsekkel. Csokonaira emlékeztet ez a gazdag kedély, s játékos hányavetiségében Tamási Áronra hasonlít, de más, mint az egyik, s más, mint a másik. Kézenfogva jár a természettel; egy vele, mint a földből fakadó fűszál. S formáiban valami új népdal születik, mely túl az elrontott, városivá mesterkedett népdalhangulatokon, őseire, a székely nótákra üt vissza.”³⁸

2.6. József Attila „barthás” korszakának (Tasi József) egyik jelentős – világréputációt – felfedezése: aki a magyarság szellemi vezetésére pályázik, annak a „magyar föld” nem lehet „terra incognita”. Is-mernie kell „ezer esztendő európai létünk” megszenvedett történelmi tapasztalatait és a nyugat-európai társadalomfejlődéstől eltérően alakult jelenbeli állapotát.³⁹ Ebben az összefüggésben ér-telmezhető az 1930. január 16-án Dsidának írt kulcsfontosságú levele is: „Ha sorsom fordulna im-már egy kissé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá. Azt hiszem, tífélétek nem ösmernek eléggé annyira, hogy egypár hónapig, amíg körülnézhetek egész Erdélyben, megélhetést is találjak. Igazán fáj a szívem, hogy Bécs és Párizst, bár újságot árulván, megjárhattam, de fajtám távolabbi rétjei felé út mégsem adatik.” Nem futó látogatásra ké-

szült, hanem több hónapi „körülnézésre”. Akkor már ismerte Szentimrei méltatását az Erdélyi Helikonból („Illyés Gyula, József Attila, Lakatos Péter Pál és Erdélyi József versei néha már túl is járnak az ígélet határán, és öröndetesen kész értékeket csillogtatnak meg”), akárcsak Jancsó Béla reflexióit az Erdélyi Fiatalok hasábjairól: „A Szekfű Gyula szerkesztette Magyar Szemlében *Elképzelt paraszt klasszicizmus* cím alatt cikk jelent meg. A pseudogermán kultúrájú cikkíró a műköltészetet elébe helyezi a népköltészetnek, a népi művészetet pusztán az »úri« művészetek másolásának tekintti. Abszurd állításait József Attila nagyszerű tudományos felkészültséggel töri össze a néplélektan, a művészi alkotás pszichológiája és a sajátos magyar viszonyok beállításával, egyben a megérdemelt élességgel veri vissza a cikk mellé írt jegyzetben is megmutatkozó (megóvni az ifjúságot a nevetséges szocializmustól) tendenciát, amely még tudománytalan éretlenségeknek is helyet ad, ha annak iránya a szükségszerű magyar evolúciót gáncsolja, és a magyar élet fennálló szörnyű társadalmi gátlásait védi. A kiváló fiatal költő akkora szerves tudásról tett a cikkében bizonyosságot, hogy továbbfejlődése elé kétszeres érdeklődéssel kell néznünk.”⁴⁰

Jancsó Béla abban az évben Kolozsvárra várta – Fábián Dániellel együtt – József Attilát, hogy a BMT programjának szellemében a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági mozgalmak célkitűzéseit (Buday Györggyel, Fábián Dániellel, Balogh Edgárral együtt) összehangolják. A *Ki a faluba* megjelenése (1930. május 20.) után Jancsó már József Attilát tekintette a BMT programalkotójának. Neki is szólt a szeptember 7-én megfogalmazott üzenet, jóllehet ebben még nincs nevesítve: „Remélem, hogy a most nem sikerült találkozást a télen (amikor Buday Gyurkának is lesz ideje) meg ejthetjük. Addig is, ha bármelyiketeknek alkalma van, gyertek le bármikor, ha rövid időre is; lakásról, kosztról gondoskodunk.”⁴¹

3.

Az Erdélyi Helikon ankétja olyan jövőtávlátba állította a Trianon utáni széthullásban megszólaló alkotók munkáit, amely elősegítette az egyetemes magyar irodalomszemlélet kialakulását, jóllehet annak idején a válaszok szerzői nem minden esetben adták tanújelét ilyen jellegű érdeklődésüknek. Kántor Lajos 1980-ban már az utókor értékszemléletével sommázott ekképpen: „Legtöbbjük olyan művet hozott létre, amely – legalábbis bizonyos periódusokban – az egyetemes magyar irodalom része, illetve a két világháború közötti romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom értékei közé tartozik (Balázs Ferenc, Jancsó Béla; Darkó István, Győry Dezső; Fekete Lajos). Néhányan, mint Győry Dezső, Csuka Zoltán, Dsida Jenő – a kisebbségi sors megfogalmazói vagy (műfordításai-ikkal) a híd-szerep beteljesítői is lettek. S ahol a teljes életmű önmagáért beszél: Illyés Gyula és József Attila későbbi munkásságán belül ezek a problémák ugyancsak középpontba kerültek...”⁴²

3.1. A sokfelé szakadt magyarság életében Kuncz az egységesítő törekvéseket akarta felerősíteni, hogy az egyetemes magyar irodalom esztétikai princípiumai érvényesülhessenek – az európaiság jegyében. A folyamat jól nyomon követhető az ankét vallomásaiból, amelyek azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen küzdelmet kellett folytatni az egyetemes magyar irodalmi kapcsolatok megteremtéséért.

Abból az alaphelyzetből indultak ki – a legnyomatékosabban ezt Darkó István és Csuka Zoltán fogalmazta meg –, hogy „a nemzetmentés szükségessége kényszerítette ki a kisebbségi irodalmak fellépését”; „[a]z idő és a kisebbségi sors közös célok elé állította az erdélyi, a szlovenszkoí, a délvidéki, sok tekintetben a magyarországi íróvárosakat”. „Arra van szükség – vonta le a következtetést Balázs Ferenc –, hogy tudomást szerezzünk egymás törekvéseiről, s egymásra legalább a nyomtatott szó közvetítésével hatással lehessünk.” De a kultúregység útja semmi esetre sem lehet a centralizáció – érvelt Jancsó Béla –, csakis a legöntudatosabb decentralizáció. Nem fogadható el a Budapesten szabadalmazott „egyetemesen magyar” lélektípus. Darkó István vallomásából is kiderül, hogy mérhetetlenül nehéz szellemi egységet teremteni a „centrális magyar irodalom és a maga erejéből, veritékkel, küzdelemmel megteremtett utódállamok magyar irodalma között”. Nehéz azért is – szögezte le Ormos Iván –, mert „az őszinte, értékelő, komoly kritika meghalt. Cimborakritika, reklámkritika, pártkritika van, s ilyen állapotok mellett egyrészt a közönség bizalma is megrendül az irodalom iránt, másrészt az író önfegyelmezettsége is ingadozásnak van kitéve.” Ezért mindenik

magyar nyelvterületen életbevágó az önmegtisztulás – hangsúlyozta Dsida Jenő. Erdélyben is, „mint fuldoklónak a friss levegőre”, olyan nagy szükség mutatkozik „egy emelkedett, alapos, ragyogóan sokoldalú kritikai szellem megteremtésére”. Az irodalomteremtés heroizmusának korszakában – főként a *Tizenegyek* (1923) frontáttörése után – Jancsó Béla azzal keltett feltűnést, hogy tolla nyomán a könyvkritika irodalomértelmezéssé kezdett nemesedni. Az Előre, a Vasárnapi Újság, az Újság, az Ellenzék hasábjain megteremtette az emelkedett kritikai szellem igényét – a baráti méltatással szemben. Meggyőződéssel vallotta ugyanis, hogy az erdélyi irodalmat „a nemzeti szellem és az erkölcsi törvény két karjának kell átölelnie”.⁴³

3.2. „A kisebbségi író kapocs az uralkodó többség irodalma és kultúrélete felé is, de egyúttal az a véna, amelyen át a másik ország és minden ország minden kisebbségének friss vére beléje és rajta keresztül a saját kisebbségébe áramlik.” Csuka Zoltán 1930 januárjában kifejtett nézeteivel Jancsó Béla hét év múlva találkozik újra. Az 1937 februárjában kirobbant *Nem lehet* vitából⁴⁴ tudja meg, hogy a helikoni ankét idején még Jugoszláviában élő költő, szerkesztő, műfordító 1933 augusztusában Erdélyre költözött, ahol még ugyanazon év októberében megindította a magyar nyelvterületeket szemlélő Láthatárt. Kossuth, Ady, Bartók és Németh László szellemében akart hivatni „a négy égtáj felé hullott magyarság szellemi életében, s ezzel párhuzamosan [...] az egy- más mellett élő népek kulturális életében is”.⁴⁵ Ő maga a vitából azt a következtetést vonja le, hogy „a mai kisebbségi életformán javítani kell, és pedig nemcsak a kisebbségi nemzetrészek érdekében, hanem a többségi népek érdekében is [...], mert Európa majd minden nemzete bizonyos részében kisebbségi vagy többségi, és így a kérdés megoldása egyetemes európai érdek”.⁴⁶

Jócsik Lajosnak köszönhető Jancsó újabb találkozása az *Új arcú magyarok* emblemikus költőjével. Az *Iskola a magyarságra* (*Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben*, Érsekújvár, 1939) és az *Idegen igában* (*Húsz év cseh uralom alatt*, Budapest, 1940) szerzője két versrészletet is idéz a „vox humana poétájától”. Előbb a „valóság előszelének” tekintett költői sejtést iktatja szövegébe (*Ha egyszer elfogyunk*), majd az új életforma-keresés hangját idézi (*Repülővel a Dunántúlon*).⁴⁷

3.3. A szétdaraboltsággal járó lelki különfejlődést az egyetemes magyar irodalom értékérvényesítése hivatott áthidalni – ez az alapmotívuma az esztétikai jellegű fejtegetéseknek. A magyarság lelki és szellemi kincseinek összefoglalásával és dokumentálásával a cél „lelki egyensúlyunk visszaszerzése” befelé és „európai értékünk kinyilvánítása” kifelé – érvel Darkó István –, ami csak is korszerű eszközökkel történhet. Olyan körülmények között, amikor „a két nagy szellemi világáramlat – „az individualizmus és kollektívizmus” – szembenállása „görcsbe szorítja” a lelket. Ettől a görcstől kellene megszabadítani az eljövendő fiatal alkotókat, hogy könnyedén merjék azt írni – fejtette ki Dsida –, ami „modern, haladó és korszerű”. Axiomatikus tömörséggel folytatta: „A szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.” Álláspontja némiképp megelőlegezi Benedek Marcellnek a *Vallani és vállalni* vitából levont következtetéseit. „A kritikus rossz szolgálatot tesz az irodalomnak, ha a szándéktól elragadtatva nem veszi észre a megvalósítás gyöngéit. Mert a »vállalás«, a »cselekedet« szépsége még nem jogosítja fel az írókat arra, hogy »művészi kötelességeit kényelmesebben fogja fel«.”⁴⁸ „Annál is inkább – tette hozzá a világirodalom nagyjait fordító neves esztéta –, mivel a jelen problémáinak is »megvannak (nagyon is megvannak) a maga örök emberi elemei; ebben a témakörben is lehet halhatatlan és az egész világhoz szóló művet alkotni«.”⁴⁹

Hogy Dsida felfogása mennyire közel állt Kuncz Aladárhoz, Babitséhoz és Jancsó Bélához, az az irodalom jövőjéről kifejtett véleményéből is kiderül: „Mindenekelőtt hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánus sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát.” Egyikük sem az európai kultúra utánzatára gondolt, hanem egy sajátosan magyar kultúra megteremtésére.

„Azt hiszem, az idegen nyelvű irodalomból többet merítettem, mint a magyarból – jelentette ki Illyés. – De ezektől is csak bátorságot, művészi lehetőséget tanultam.” Amikor Kuncz felkérését megkapta, bevallása szerint még nem ismerte az erdélyi irodalmat. Annál mélyebben Balassit, Berzsenyit, Petőfit, Kemény Zsigmondot, Adyt – akárcsak Jancsó Béla. A továbbiakban Babits, Füst Milán, Gellért, Tóth Árpád, Szép Ernő, Kassák következnek; a hozzá közel álló kortársak közül pedig Erdélyi Józsefet, Déry Tibort, Szabó Lőrincet, Berda Józsefet, Fodor Józsefet és József Attilát említi

szeretettel. Illyés egész nemzedéke lelkiállapotát fejezi ki, amikor azt írja, hogy tanúja volt „egy ország morális és fizikai szétbomlásának, a legnagyobb emberi ideák elbukásának”; látta, hogy „a romokon hogyan és kik akarnak egy új ideológiai közösséget, erkölcsöt, hitet, nemzetet építeni”. A jövőt illetően párizsi tapasztalatai alapján is szkeptikus, de nem reménytelen: „Ha van valami, ami iránt még bizalommal viseltetem: az csak olyasmi lehet, ami még erjedő állapotban van valahol messze, aminek még csak a kontúrait vélem látni.”

3.4. „Ki menti át Nyugat civilizációját mint eszközt egy születő új emberiség számára? Kiből indulhat ki a kiszáradt Európának új lelke? Ki teremtheti meg az egyensúlyt Nyugat öncélú és öngyilkos civilizációja és Kelet öncélú és sokszor emberellenes lelkisége között? A lélek és a test között az egész ember egységét ki állítja vissza? Ki fogja össze új emberhittel az emberiséget és új mindenségi hittel a Kozmoszt?” Ez foglalkoztatta ez időben Jancsó Bélát.

A *Kozmosz éneke* című mesterszonettel⁴⁹ 1923-ban mesterét, Juhász Gyulát köszöntő József Attila 1929 végén az értékek univerzumára figyelt: „engem az [...] értékekért hoztak a világra”. A félmondat azt a rövid periódust juttatja eszünkbe, amit a költő a Híd folyóirat székhely fiataljainak körében töltött 1928–1929-ben. Amikor Kuncz a magyar irodalom hivatásáról kérte véleményét, már vallomásra érett volt az állásfoglalása: „az igazság fölismeréséhez idő és elmélyedés kell”. „A napi gondok sokaságát kell megritkítani – folytatta –, hogy a művészetnek s az igazság megismerésének életértelmű örömét mindenki szívéig szíhassa, mint a levegőt. Amit írok, ezért írom. Költészetet a költészetért, igazságot az igazságért, értéket az értékért. Ennél több nincs, mást nem vállalhatok semmiféle szándék jegyében, és ezt is csak véges voltomhoz mérten teljesítem. Hozzáteszem: 1929-ben Magyarországon.”⁵⁰ Az 1937 februárjában írt ars poeticájából úgy tudjuk, hogy pályája alkonyán „A mindenséggel mérd magad” távlatából szemlélte a „való világot”.

„Élt, szeretett és meg fog halni” – ekképp indította egyébként helikoni vallomását. A költői részletezést 1936 végére „halasztotta”, s a *Kész a leltár* című létösszegző költeményében a jól ismert sorral fejezte be: „Éltem – és ebbe más is belehalt már.” Ha csak ez a tizennyolc verssor született volna meg az ankét utóhatásaként, az is az életmű nagy nyereségének számítana. De ez a konkrét élettényeken felülemelkedő hitvallás József Attila versesztétikai nézeteire is ráirányítja a figyelmünket: „Hiszek a tiszta észben, aminthogy mindenki hinne benne, ha véle élni nem volna fáradságos. A tiszta költészetben, mert ő teremtette meg azt a közösséget, amely a társadalom antagonizmusa fölött derűs erő, valóságos egész és mennyei egészség. A tiszta szellemben, amelynek szabadsága korlátlan...” Az 1928-ban publikált *Társadalmi lexikon* számára készített feljegyzésében így írt önmagáról: „Költői jellemzője: Tiszta és tökéletes forma.”⁵¹ Az Erdélyi Helikonból idézett szövegrész – és más hasonló megnyilatkozások – alapján Tverdota György arra a következtetésre jutott, hogy a poésie pure vonzása ugyanolyan változásokat eredményez József Attila költészetében, mint Mallarménál. „1928-ban és 1929-ben a politikai ihletnek félelmetes rivalása akadt költészetében: a poésie pure vonzása. A tiszta költészet elve azonban nemcsak a közéleti költészetet szorította háttérbe egy ideig, hanem poétikai vonatkozásban a szürrealizmusnak is ellenlábasa volt.”⁵²

Ebben a periódusban a művészi tudatosság hasonló jegyeit figyelhetjük meg József Attilánál és Dsidánál. „A művészetnek s az igazság megismerésének életértelmű örömét mindenki szívéig szíhassa, mint a levegőt” – óhajtotta József Attila. Alighanem ebből a belső sugallatból született meg 1935-ben a költő örök érvényű igazságokkal szembesítő, nagy gondolati ívű költeménye, a *Levegőt!* Magányos házitanító korszakában (1928–1929) Dsida „véghetetlen szellemi restség” közepette élt Abafáján, és azzal vigasztalta magát: „ha már nincs műveltség és művészet, legalább félműveltség és dilettantizmus sincs”. Aztán az olvadó hó, a zsendülő fű, a tavaszi meleg, az erdőjárás, a friss levegő újra meghozta íráskedvét, és huszonkettedik születésnapja (május 17.) után már így számolt be lelki egyensúlyáról Kacsó Sándornak: „úgy érzem, hogy az Isten tenyerén élek és akaratától függök”.⁵³ Akkor már tudta, hogy újra visszakerül a Pásztortűz szerkesztőségébe, ahol alkalma nyílik az igényei szerinti kritikai szellem érvényesítésére. Erre utal vallomásában, amikor azt írja, hogy arra „nagyobb szükségünk lenne, mint a fuldoklóknak a friss levegőre”. Nem kétséges, hogy a „levegő-motívum” ihletadó volt a *Huszonkettedik tavaszom közeledik* című Dsida-költemény megszületésében: „A hegyeken is olvad a hó, a zsendülő / fű szaga fűrösztli nyugodt mosolyomat. / S messziről suhogva, borzolt fehér tollakkal / huszonkettedik tavaszom közeledik.”⁵⁴

Jancsó Béla szerint a művészi tudatosság elválaszthatatlan az *ösztönösségtől*, pontosabban a kollektív tudatalatti megismerésétől. Az irodalom és a művészet feladatát az ősi magyar néplélek keresésében és annak ösztönös kifejezésében látta. „Tudatosan át kell kutatni a magyar néplélek egész területét ebből a szempontból – írja „program-ajánló” eszmefuttatásában –, és az eredményt át kell itatni tudományt, művészetet és a kultúra minden ágát. E téren a decentralizáció útja a legsajátosabb színek felé vezet...” Tamási, Nyirő és Kacsó Sándor művészi útkeresésében a székely néplélek releváns jegyeit – „az Egyetemes Élet székely szavát” – fedezte fel, írói pályájuk kibontakoztatásáért Erdélyben alighanem ő tette a legtöbbet. Bizonyosság rá a szövegei újrafelfedezésének számító *Érték, erkölcs, közösség*⁵⁵ című idei Kriterion-kötet. Ami alapul szolgálhat ahhoz, hogy Jancsó Béla majdani monográfusa József Attila „székely periódusának” értékszempontjait egybevesse Jancsó Bélának a székely irodalomról kifejtett nézeteivel.

3.5. Ez a mikrofilológiai kutatásokon alapuló gyűjtemény azt is dokumentálja, hogy Jancsó Bélát mennyire megrendítette József Attila mesterének, Juhász Gyulának halálhíre. Az Erdélyi Fiatalokban megjelent Juhász-tanulmányát⁵⁶ vélhetően akkor írta, amikor a szárszói tragédia híre eljutott Kolozsvárra.

Az 1930-ban indult folyóirat az erdélyi értelmiségnevelő műhely szerepét töltötte be. Nem közzölt például verseket, széppózái alkotásokat; feladatának tartotta viszont az irodalom és művészet örökbecsű értékeinek a megismertetését a középiskolák padjaiból frissen kikerült – önhibájukon kívül alulképzett – főiskolai és egyetemi hallgatók körében. Jancsó Béla tehetséggondozó felelősségvállalásának szép példája, hogy 1937 végén egy másodéves egyetemi hallgatót kért fel a József Attila-nekrológ megírására, akinek akkoriban gyakran jelentek meg versei a Brassói Lapokban, az Ellenzékben, a Független Újságban, a Pásztortűzben, és akiről azt is tudta, hogy behatóan ismeri József Attila életútját, költészetének „állomásait”. Ádám Zsigmond utalt a József Attila-i „hiszek-egyre” („Hiszek a tiszta költészetben”), írása végén pedig ekképpen összegzett: „Sok mindent látott változatos életében. Keresztülcsavarogta Szegedet, Pestet, Párizst, Bécs utcáit, a társadalmi rétegeket, volt rikkancs, hajóinas, kenyeres, borfiú, mezei napszámos, fahordó, bélyegárus, kifutó, kövezőinas, házitanító, bankhivatalnok, műfordító, vásárcsarnoki kisegítő, magyar–francia levelező, tanárjelölt s a Szép Szó egyik szerkesztője. Most költő csak. Kanyargós, külön ösvényen elindult Kosztolányi s Juhász Gyula felé.”⁵⁷

JEGYZETEK

¹ POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, második – javított és bővített – kiadás, Kriterion, Kolozsvár–Bukarest, 2001, 146.

² Kuncz Aladár levele Babits Mihályhoz. Cluj–Kolozsvár, 1929. július 31. *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh Levelesládája (1924–1944)*, I, közléteszi Marosi Ildikó, Kriterion, Bukarest, 1979, 178–179.

³ *Uo.*, 201–202.

⁴ *Uo.*, 217–218.

⁵ BABITS Mihály, *Európaiság és regionalizmus*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 2–6.

⁶ Babits 1929 decemberében vette át Mórizzal a Nyugatot.

⁷ Kuncz Aladár, *Osvát Ernő*, Erdélyi Helikon, 1929/12, 800–805.

⁸ *Fiatal magyarok. Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 21–35.

⁹ KÁNTOR Lajos, *A hiány értelmezése. József Attila Erdélyben*, Kriterion, Bukarest, 1980, 125.

¹⁰ *Uo.*, 217–218.

¹¹ *Fiatal magyarok*, i. m., 21.

¹² LISZTÓCZKY László, *A vadvirág és a liliom. József Attila és Dsida Jenő barátsága = Uő, A költő feltámadása. Tanulmányok Dsida Jenőről*, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2008, 50–66.

¹³ LÁSD SPALLER Árpád, *Szellemi átjáró. Erdély irodalma Magyarországon a HÍD című folyóiratban. Tanulmányok, elemzések, dokumentumok*, Erdélyi Szövetség, Budapest, 2011, 20–22.

¹⁴ KÁNTOR, i. m.

¹⁵ Lásd: *Jancsó Béla levelezése I. (1919–1930)*, gond. CSEKE Péter, Kriterion, Kolozsvár, 2014; *Jancsó Béla levelezése II. (1931–1934)*, 2016; *Jancsó Béla levelezése III. 1935–1940*, 2019.

¹⁶ Lásd: *Jancsó Béla levelezése I.*, 179., 193., 195., 201., 202., 242., 248., 260., 334., 340., 365., 367., 393.; *Jancsó Béla levelezése II.*, 16., 41., 56., 58., 167.

¹⁷ Juhász Gyulával kapcsolatos emlékeit lásd JANCÓSÓ Béla, *Érték, erkölcs, közösség. Esszék, tanulmányok, jegyzetek*, gond., bev. CSEKE Péter, Kriterion, 2021, 380–387.

- ¹⁸ Jancsó Béla ébresztette fel Móra érdeklődését az erdélyi irodalom iránt.
- ¹⁹ Vö. TVERDOTA György, *A Kosmosz éneke. József Attila szonettkoszorúja*, Jelenkor, 2020/10, 1118–1130.
- ²⁰ Lásd JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m.
- ²¹ PÉTER László, *Szabó Dezső Szegeden*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1963/1, 72–86. Lásd még József Attila 1925. május 3-án Márer Györgynek írt levelét: *József Attila válogatott levelezése*, gond. FEHÉR Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1976, 79.
- ²² GRÓH Gáspár, *Szabó Dezső. Kivezetés az irodalomból*, MMA, 2020, 156–157.
- ²³ Jancsó Béla szegedi éveiben olvasója volt mind az „inkriminált” verset leadó Szeged című lapnak, mind a József Attila elleni támadásokat elindító Szegedi Új Nemzedéknek.
- ²⁴ Mikó Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* = JANCÓSÓ Béla, *Irodalom és közélet. Cikk, esszé, tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 1973, 12.
- ²⁵ IGNOTUS, *Vers és verselés*, Nyugat, 1926/18.
- ²⁶ JANCÓSÓ Béla, *Szabó Dezső beszédei a magyar ifjúság Ady-ünnepén*, Erdélyi Helikon, 1928/2, 155–156. Ua.: JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m., 219–222.
- ²⁷ JANCÓSÓ Béla, *Juhász Gyula*, Erdélyi Fiatalok, 1937/II, 14–16. Ua.: JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m., 380–387.
- ²⁸ TASI József, *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*, Ecriture-Galéria, Budapest, 1995, 43–45.
- ²⁹ JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m.
- ³⁰ TASI, i. m., 43–45.
- ³¹ A folyóirat felelős szerkesztője és kiadója Hajdu Dénes volt, előállításának költségeit – családi örökségből – Gergely Pál fedezte.
- ³² Az 1925-ben alapított BMT elnöke Asztalos Miklós (1899–1986) volt. A Társaság Ady, Móricz és Szabó Dezső szellemében dolgozott.
- ³³ TASI, i. m., 43–45.
- ³⁴ SPALLER, i. m.
- ³⁵ SZENTIMREI Jenő, *Fiatal magyarok*, Erdélyi Helikon, 1929/10, 645–647.; Uő, *József Attila versei*, Erdélyi Helikon, 1929/10, 649.
- ³⁶ Kántor Lajos Kuncz Aladárra „tippelt”. Lásd KÁNTOR, i. m., 25.
- ³⁷ Uo., 24–25.
- ³⁸ SZENTIMREI, i. m., 649.
- ³⁹ JÓZSEF Attila, *Magyar Mű és Labanc Szemle*, Új Magyar Föld III., 1930. jan.–márc., 62–71.
- ⁴⁰ JANCÓSÓ Béla, *Új Magyar Föld III.* = Uő, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m., 585–586.
- ⁴¹ Jancsó Béla levele Fábián Dánielnek. Kolozsvár, 1930. szept. 7. *Jancsó Béla levelezése I. (1919–1930)*, 332–334.
- ⁴² Kántor, i. m., 53.
- ⁴³ JANCÓSÓ Béla, *Makkai Sándor püspök a kisebbségi kultúra világhivatásáról*, Újság, 1927. márc. 10.
- ⁴⁴ Lásd CSEKE Péter, *Nem lehet? – Lehet (1937–1987)* = Uő, *Borongós ég alatt. Sajtótörténeti tanulmányok (1980–2014)*, Nap, Budapest, 2015, 181–205.
- ⁴⁵ Vö. PÉTER László, *A Láthatár repertórium*, Élet és Irodalom, 1986/46.
- ⁴⁶ CSUKA Zoltán, *Hogyan lehet?*, Láthatár, 1937/3, 97–98. Ua.: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, vál. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, előszó CSEKE Péter, utószó, jegyz. MOLNÁR Gusztáv, Héttorony, 1989, 168–169.
- ⁴⁷ JÓCSIK Lajos, *Szemtől szembe a kisebbségi kérdéssel* = *Nem lehet*, i. m., 215–220.
- ⁴⁸ BENEDEK Marcell, *Cselekedet*, Erdélyi Helikon, 1930/8, 631–632. A vita tanulságainak értelmezését lásd KÁNTOR Lajos, *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930)*, Kriterion, Bukarest, 1984.
- ⁴⁹ Lásd Tverdota György értelmezését: „Ami az ember számára lényeges, azt továbbra is a belső világban kell keresni. Ha az impulzusok a külvilágból erednek is, a lényegesség szintjére a belsővé tételnek köszönhetően léphetnek. A szonettkoszorú ez az introspekció, a belső világ felé fordulás uralja.” Jelenkor, 2020/10, 1118–1130.
- ⁵⁰ JÓZSEF Attila *vallomása*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 33–34.
- ⁵¹ Vö. TVERDOTA György, *A József Attila-i tiszta költészet = Eszmélet. In memoriam József Attila*, vál., szerk., összeáll. N. HORVÁTH Béla, Nap, 2004, 72–73.
- ⁵² TVERDOTA, i. m., 71–75.
- ⁵³ Dsida Jenő levele Kacsó Sándornak. Dsida Jenő, *Séta egy csodálatos szigeten. Cikk, riportok, novellák és levelek*, Kriterion, Kolozsvár, 1992, 362–363.
- ⁵⁴ Lásd LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő élete és költészete* = Dsida Jenő *összegyűjtött versei*, Budapest, 2008. A kötet bevezető írása.
- ⁵⁵ JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m.
- ⁵⁶ JANCÓSÓ Béla: *Juhász Gyula*, i. m., 14–16. Ua.: JANCÓSÓ, *Érték, erkölcs, közösség*, i. m., 380–387.
- ⁵⁷ ÁDÁM Zsigmond, *József Attila (1905–1937)*, Erdélyi Fiatalok, 1937/4, 7.

MÁRKUS BÉLA

A „nemzeti megújhódás” szolgálatában

Klebensberg Kuno és az irodalom

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Ha lassan is, de a közvélekedésben kezd talán elfogadottá válni, hogy Klebensberg Kuno 1922. június 16-tól 1931. augusztus 24-ig tartó vallás- és közoktatási miniszteri tevékenysége példa nélkül való a 20. századi magyar politikatörténetben, oktatási reformjai, a népiskolától a polgári iskolákig, továbbá az egyetemek létrehozásáig, nem utolsósorban a külföldi magyar intézetek felállításáig terjedő programjai az olyan elődeivel teszik egyenrangúvá, mint Eötvös József vagy Trefort Ágoston. Hogy életművének, munkásságának megítélése akár csak egy negyedszázad alatt is mennyit változott, azt jól érzékelteti az a különbség, amely két, hivatalosnak tekinthető összefoglalás között mutatkozott meg. Az egyik a *Magyar Életrajzi Lexikon* szócikke (főszerk. KENYERES Ágnes, Akadémiai, Budapest, 1967, 934.), amely úgy értékeli a miniszter tevékenységét – beleértve az 1930. szeptember 8. és 28. között ideiglenes népjóléti és munkaügyi miniszterként ellátott feladatát is –, hogy „mindez nacionalista kultúrpolitikájának sovinizta célját, a szomszédos népekkel szemben elérendő »kulturfölny» megteremtését szolgálta”. A rendszerváltoztatásnak kellett elérkeznie, hogy egyrészt hosszú évtizedek után végre megjelenjen egy válogatott kötet Klebensberg írásából, másrészt a szerkesztő és az előszóíró Glatz Ferenc mintegy a rehabilitálás szándékával méltassa. Széles körű műveltségét, gondolatgazdag eszmerendszerének lenyűgöző tágasságát emelte ki, nem utolsósorban szerteágazó és zömmel megvalósított államférfiúi programját – hangsúlyozva: „a »Gróf« a trianoni Magyarország kultúrpolitikájának nagy formátumú teoretikusa, rendkívüli lényeglátással megáldott egyénisége volt” (ld. KLEBELSBERG Kuno, *Tudomány, kultúra, politika*, Európa, Budapest, 1990, 5.).

A lexikonra nem utalt ugyan, ám amikor a dogmatikus korszak történeti irodalmára elmarasztalóan hivatkozott, akkor kifejtetlenül bár, de mintegy felmentette a „kulturfölny” elméletéhez köthető sovinizmus vádjá alól. Ezt a felmentést tételesen majd a politikus monográfiája, Ujváry Gábor adta, írta meg (ld. *„Egy európai formátumú államférfi”*, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014, 162–163.). Védőbeszédként is értelmezhető véleményét két parlamenti beszédre alapozhatta. Egyrészt a miniszteri beiktatáson elhangzott, sokat idézett, poétikusan emelkedett mondatára: „Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti naggyá.” Másrészt a minisztériuma programjának költségvetési vitájában 1925 februárjában elhangzott felszólalására: „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.” A kultúra fegyvereivel vívott – Szabó Zoltán kifejezésével élve – „szellemi honvédelem” szervesen illeszkedik a „kulturfölny” elméletébe. Amit, veszélyérzetére vallóan, előrelátóan már a trianoni „békeszerződés” előtt megfogalmazott. Hogy azoknál a szomszéd népeknél és államoknál, amelyeket az antant a magyarok rovására nálunk mind területileg, mind a népességet tekintve nagyobbá tett, mi nagyobb és értékeesebb kultúrát tudunk teremteni s kifejteni, s ezután sem szabad alulmaradni a művelődési versenyben. Teljesíteni kell, végrehajtani – ahogy 1929 nyarán is mondotta (ld. *Tudomány, kultúra, politika, i. m.*, 538.) – „a művelődési felsőbbbség programját”. Ujváry Gábor mindezekre, továbbá egy későbbi

A Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány szervezésében a Pesthidegkúti Klebensberg Emlékházban 2022. május 6-án rendezett *In memoriam Klebensberg Kuno. A miniszter a művészetek emlékezetében* című tanácskozás előadásának átdolgozott és kibővített változata.

eszmefuttatásra – miszerint üdvöt mástól alig várhatunk, „mint erkölcsi és szellemi erőnktől” – alapozva határozottan állítja, hogy a teória korszerűsített formában, más elnevezéssel napjainkban is vállalható.

A miniszter, aki akár az országépítéssel, akár a művelődési hagyományok megőrzésével és felfrissítésével összefüggésben nemegyszer emlegette a történelem „ihlető erejét”, többször vont párhuzamot Trianon és Mohács között. „Vigyázzon a mai nemzedék, hogy a veszített világháború[n], a botor forradalmak[on] és a trianoni békén felül meg ne érje még a magyar művelődés összeomlását is – figyelmeztetett 1922 novemberében. – Nem szabad, hogy ugyanaz a történelmi felelősség súlyosodjék a mi szerencsétlen generációnkra, amely felelősség alól a mohácsi vész nemzedékét felmenteni nem lehet.” Akkor, állította, „a pogány török ádáz barbársága volt a veszedelem, mely gyökerestül irtotta a műveltséget, ma a szellemi életet sorvasztó szegénységen kívül egy másik barbársággal állunk szemben. A proletáriátusnak azzal az igényével, hogy a testi munkát fölénybe helyezi a szellemi munkának.” Ez pedig, figyelmeztetett, „világveszedelem” (ld. *Tudomány, kultúra, politika, i. m.*, 112.). A proletáriátus törekvéseivel azokra a botornak nevezett 1918-as, 1919-es forradalmakra is utalt, amelyeknek céljait s eredményeit Petőfi idézése után párhuzamba állította az 1848–49-es forradalommal. Az „izzó, szilaj gyűlölettel” telt királyversek költője szerint olyan „nemzeti forradalmár” volt, aki a társadalmi forradalom ismérveit „belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába” – merő ellentétben a „Pikler Gyulák, Jászi Oszkárak” előkészítette s a Károlyi Mihály és Kun Béla uralma alatt tomboló „ahistorikus és anacionális radikalizmus” forradalmi szellemével. Ennek jellemzéséül egy költeményből idézett, az, úgymond, „korunk legigazibb hazafias költője, Vargha Gyula” *Ördögmalom* című verséből. „Zakatom, zúg az ördögmalom, azt zúzza, mi más csak ócska lom. Becsület, hűség, hit, honszerilem fut le garatján örült sebesen” (uo., 96–97.).

Ritka kivételes eset ez, hiszen Klebelsberg kortárs írókra s alkotásaikra nyilvános beszédeiben elvértve se igen hivatkozott. Utalásai az egyes alkotóknál gyakrabban, sűrűbben terjedtek ki az irodalom szervezeti kereteire, intézményeire. Még a háború idején, 1918 májusában a Népjóléti Központ első ülésén a budapesti népművelés feladatait ecsetelve vázolta fel, hogyan alakult ki a pesti irodalmi élet, hogyan lett Kazinczy vidéki „személyi központja” után, Kisfaludy Károly Pestre költözésével „gócponttá”, a Vörösmarty és Bajza József bevonásával szervezett Aurora Körnek köszönhetően. Ezt a fejleményt nem önmagában, hanem a nemzet művelődésének szervezőségében szemlélte, hozzákötve a Nemzeti Színház és az Akadémia létrejöttét. S hozzá – Petőfi és Arany költészetére pillantva –, hogy a magyar nemzet ekkor „rendkívül helyzetben van”, mert „az irodalmi nyelv egészen közel áll a népnyelvhez”, „alsó rétegeit nem választják szét tájszólások” (uo., 239–245.). A 19. századi magyar irodalmi példatárában – ismereteink szerint – két olyan mű szerepel, amelyek kivételesen a cselekményét is kivonatolta pár mondatban. Az egyik Jókaié, a *Jövő század regénye*, a másik Vörösmarty Mihálytól a *Zalán futása*. A „honfoglalás nagy hőskölteménye” arra példa s bizonyosság (ld. „Az a bizonyos, sokat emlegetett kultúrfőlény...”, Pesti Napló, 1929. aug. 4.), hogy az Árpád vezette magyarok az egykori rokonaik, a hunok Attila uralta birodalmába mint „ősi hazába” jöttek, vagyis „nem betörők ők, hanem ősi jussukat követelték vissza”.

A példák meggyőzően bizonyíthatják, hogy Klebelsberg nemzetpolitikai elképzeléseiben, terveiben kitüntetett helye volt az irodalomnak, noha napjainkban is vitákat kiváltó kérdés, vajon az oktatás- és tudománypolitikusi eredményeihez és érdemeihez felérnek-e a kulturális és művelődéspolitikusként elért sikerei. A legvitatottabb talán az a szerep, amelynek a betöltésére a *Napkelet* című, már 1921 nyarán eltervezett, majd 1923 elején megjelentetett folyóiratot szánta. Szándéka és főként Zichy Rafaelné Pallavicini Eduarda grófnővel, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, valamint a Magyar Irodalmi Társaság elnökével egyeztetett elképzelései szerint a lap – már a neve is erre mutatott – a Nyugat ellenében alakította volna ki az arculatát, szervezte volna meg a szerzői gárdáját. Az ötlet – ahogy ezt a monográfus Kollarits Krisztina részletesen taglalja a „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...” című tanulmánykötetében (Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2014, 22., 69.) – annak a Történelmi Magyarország nevű akciónak a része volt, amely a magyar kultúra s a magyar művészet különböző területeinek támogatására egyesületek létrehozását és mintegy kapcsolati hálójuk kialakítását tűzte ki célul. Klebelsberg, még nem miniszterként, hanem a Magyar Történelmi Társulat elnökéül s az akció előkészítő bizottsága tagjaként fogalmazta meg a „Magyarország történelmi nemzetségeihez” intézett felhívásukat és hozzá a tájékoztatót. Ebben írta: „Már most szükségesnek mutatkozik egy szépirodalmi és kritikai revue előkészítése, mely irodalmi téren fel-

venné a küzdelmet a Nyugattal a magyar lélek irányításáért. Nem csekély részben ennek a folyóiratnak izgató, romboló munkája volt, mely a történelmi családokkal szemben a közvéleményben ellenszenvet szított, ezeket nevetségessé kicsinyítette, befolyásukat rendszeresen aláásta. Ha irodalmi életünk jeleseit egy életképes, nagy szépirodalmi revue körül tudjuk csoportosítani, akkor a nemzeti gondolkodás befolyásolására számottevő munkát végeztünk.” A lényegét, az alapítás indítékát illetően ugyanígy érvel Szekfű Gyulának szóló levelében. Felvenni „a harcot a »Nyugat« képviselte irányzat és szellem ellen” – írja, s nyilván azzal a reménnyel is, hogy a jeles történészt akár belső munkatársnak is megnyerheti, három szerző „szellemi termékét”, friss könyvét nevezi meg mint amely a „keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, úm. a Te *Három nemzedékedet*, Tormay Cécile *Bujdosó könyvét* és azután [...] Horváth János *Aranytól Adyig* című füzetét”. A tudóst meggyőzendő s megnyerendő hozzászéli még, hogy „hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, amely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és tombolta ki magát”.

A folyóirat beköszöntő cikkében (*Séta a szentmihályi parkban*, Napkelet, 1923/1) a főszerkesztő, Tormay Cécile mint egy peripatetikus iskola oktatója allegorikus nevet kap, ő lesz az Író, másik kollegája, Pauler Ákos a Philosophus, a harmadik, Klebelsberg pedig a Historikus. A sétán a kert asszonya – Zichy Rafaelné – a nemzeti katasztrófáról elmélkedve kezdi el a beszélgetést, hangoztatva, Trianon nevének kiejtése nélkül, hogy egymagukban nem a veszített háború és a forradalmak juttatták ide az országot, hanem az, hogy a magyar politika régebben elszakadt „a nemzet nagy érdekeitől, a tudomány és az irodalom pedig eltávolodott a nemzet lelkétől”. A Historikus rögtön igazat ad neki. Érvelése ismerős Klebelsbergnek a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein s különböző alkalmakkor elhangzott beszédeiből. Úgy tartja, a „rég nagy tradíciók lassanként minden téren elapadtak. Az irodalomban nem volt folytatása Aranynak és Madáchnak”, „szellemi életünkben fajunk szinte gazdátlan tért hagyott”. Tetézte a bajt – folytatta –, hogy „sem a katedra, sem az irodalom idegen szellemű szertelenségeivel szemben” nem volt meg a „kritika és nemzeti felháborodás”. „A marxi államtudomány a Galilei Körön át már beszívárgott, utóbb beleömlött a sajtóba, és ezen a csatornán át a tömegek lelkébe” – véleményét mindjárt megerősítette a kert asszonya és az Író. Az előbbi, mondván, a tömegtől így elvették „az emberi és nemzeti ideálokat”, az utóbbi megtoldva azzal, hogy „a nemzeti tekintélyekkel a sajtó végezett. Míg az irodalom és a színpad tervszerűen undorította el a tömegeket a régi magyar történeti nemzetségektől, a hivatalnok társadalomtól, a magyar értelmiségtől, a magyar paraszttól.” Azért történhetett így, nyomatékositotta, „mert az országnak nem volt többé se sajtója, se irodalma. Csak Budapestnek volt...” S itt szólt közbe ismét a Historikus, felvetve, hogy a „budapesti irodalom” jóformán csak két hangon beszélt, „a pénz és az erotika hangján”. Gyorsan csatlakozott hozzá a kert asszonya mellett a Philosophus is, a „testiesség túlértékelését” kifogásolva, mint ami „ellenkezik a magyar méltósággal és komolysággal”. „Erkölcsei ítékezésük” közben egyikük sem hivatkozott arra, hogy vádjaik ismerősek, Horváth János régebbi, 1910-es *Ady s a legújabb magyar líra* című esszéjét visszhangozzák, mint ahogy ama tájékoztató szövegben a Nyugat romboló hatására történt utalás is tette. A költészet új iránya „gőgös nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállyal” lepte meg, írta a magyar szellemtörténeti iskola kiváló irodalomtudósa, Adyról azt állítva, hogy „olyanok malmára hajtja a vizet, akiknek legközelebbi céljuk nem lehet más, mint a rombolás”. A kerti sétálók, meglepő módon, nem utalnak sem a lapra, sem a költőre, s néven nem neveznének egyetlen élő kortárs író sem. Klebelsberg-Historicus mintegy magyarázatát adja ennek, azt fejtegetve, hogy az utolsó ötven évben „már csak a nyelv volt magyar, a szellem az többnyire idegen volt”. Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty hazafiságát, Petőfi tüzét hozza fel példának, s hogy Jókai „előregedésével a nagy tradíció szinte megszakadt”. A folytonosságot „csak egy tényező” teremtheti meg, az irodalom – véli a Philosophus, mire a Historikus nem győz helyeselni. „Állítsanak a nemzet elé új nemes ideálokat, teremtsenek egészséges közszellemet” – melegedik át a hangja a lelkesedéstől, megjegyyezve, hogy „ezt a munkát a politika nem végezheti el”. „Higgyék el – lelkesül tovább, mintha közönség előtt beszélne –, azok között az erők között, melyek a nemzet lelkivilágát képezik, vagy időnként átalakítják, a legelső a szépirodalom. A költő, a regényíró, az emberi lélek örökké nyitott kapuján: az érzelem révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét.” Végül, hogy még egyszer nyomatékot adjon a szavainak, megismételte: „Csupán a nemzeti lélek megújítása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezdheti meg, majd lassan, lassan nyomában fog járni a politika is.”

Az előzőek tanúsíthatják: az irodalom szerepének, feladatának világos körülhatárolására épül a Klebelsberg művelődéspolitikája. Központban a Napkelettel, az elképzelések szerint olyan, a keresztény irányzatot képviselő szerkesztőkkel, akik a laphoz tudják vonzani az írók jeleseit. A gondok mindjárt az induláskor jelentkeztek: Horváth János már a második szám megjelenését követően panaszolta Szekfű Gyulának, hogy írtak ugyan Kosztolányinak, aki válaszolt is, ám „ígér, nem küld”. Tóth Árpád ugyancsak Babitsot mindnyájan akarják, „s állítólag nemsokára jön is”, de nem így történt (ld. KOLLARITS, *i. m.*, 41.). Így aztán 1923-ban Bartóky József, Gyallay Domokos és Szilárd János szerepelt egynél több novellával, egy év múlva Komáromi János és Kortsák Jenő állt az élen. 1925-ben ismét Bartóky Józseftől közölték a legtöbb elbeszélést, szám szerint hármat, utána Erdődi Elek következett, az egyszer publikálók között viszont feltűntek az erdélyiek, Makkai Sándor, Berde Mária, Tamási Áron, Sipos Domokos. 1926-ban Dallos Sándor és Komáromi János volt, akinek egynél több szépprózája jelent meg. Ami a verseket illeti: az első évben Vargha Gyula hét, Aradi Szabó István öt, Bardócz Árpád, Végvári (Reményik Sándor), Erdélyi József, Réz Gyula és Sík Sándor három, Áprily Lajos, Vitnyédi Németh István, Nadányi Zoltán pedig két költeménnyel szerepelt. 1924-ben Mécs László hét, Nagy Emma hat, Vargha Gyula és Bardócz Árpád három-három költeménye láttott napvilágot, rá egy évre Reményik Sándor kitűnt a maga tizenegy versével, akit Áprily Lajos és Mécs László követett öt-ötlet. 1926-ban Mécsnek hat, Áprilynak és Reményiknek négy-négy verse jelent meg. Az esszéisták, kritikusok között viszont olyan nevek tűntek föl Horváth Jánoson, Szekfű Gyulán és Pauler Ákoson kívül, mint Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Tolnai Vilmos, Pais Dezső, Kodály Zoltán, Rédey Tivadar, majd később Németh László, Szabó Zoltán, Szerb Antal.

A főszerkesztő kiválasztása körül nem voltak viták, hiszen Tormay Cécile század elején kiadott regényei, *Ember a kövek között* és az Akadémia díjazta *A régi ház* sok kiadást megérték, tekintélyt szereztek neki. A Klebelsberg méltatta *Bujdosó könyv* azonban ott részesült szigorú bírálatban, ahol a legkevésbé lehetett várni: a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert ráadásul épp a szemlélete, szelleme miatt marasztalta el (Budapesti Szemle, 1921, 529–530.). Túlzásokba esett az író, írta, amikor a „nemzetietlen forradalom egyes tényezőinek jelentőségét túlbecsülte”, „Károlyi, Kúnyi, Jászi és később Kun Bélák, bármennyire megérdemlik a nemzet legsúlyosabb ítéletét, magukban véve sokkal jelentéktelenebb emberek voltak, semhogy az ország romlását egyéni tevékenységökkel előidézni képesek lettek volna”. Így folytatta: „ilyen közkeletű tévedést constátálhatunk a múlt, a liberalismus, a zsidóság általános szerepére nézve”. Végül: „Meggyőződünk róla, hogy azok a jelszavak, politikai eszközök és erők, melyek egy ellenforradalom megcsinálására elegendők és jók voltak, nem mindig elegendők egy minden tekintetben tönkretett ország újra felépítésére.”

Érthető, hogy a Napkelet nem bocsátkozott vitába az akadémikus kritikus történelemszemléletével. Mint ahogy később is kerülte a nyílt polémákat, Klebelsberg pedig jobbra másutt foglalt állást, fejtette ki többnyire miniszteri szerepköréből adódó véleményét. Így történt ez abban a két nehéz, számvetésre készítő-kényszerítő esztendőben is, 1927-ben és 1928-ban, amikor több helyen, fórumon is felparázslottak az indulatok. A legvisszhangosabb vita gerjesztője Berzeviczy Albert volt, immár a Kisfaludy Társaság elnökeként (*Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság*, Budapesti Szemle, 1927, 593.). Az 1927 februárjában tartott „ünnepi közülésén” úgy jellemezte a tagságot, mint amely a „józan konzervativizmus” képviselője, nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, „de mindig megmarad a nemzeti múlt talaján”. Ebből kiindulva fogalmazta meg azt a tételt, miszerint az irodalomban „bizonyos szakadás van”, a nagy tehetségeken kívül (akik nevezetlenek maradnak) két tábor különböztethető meg, az egyik – ők maguk – a „konzervatív és a nemzeti jelleghez szigorúan ragaszkodik”, a másik viszont „merészen újít s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között”. A szembeállítás ott idézte fel a Napkelet indulásakor hangoztatott nézeteket, ahol az utóbbi tábor amúgy „kétségtől legkiválóbb képviselőjeként” Adyt jelölte meg. Adyt, akivel szemben – ismerte be – „eddig többnyire a barátságtalan hallgatás szerepére” szorítottak, noha „tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet”. Az effajta „tárgyilagos állásfoglalás” hiánya vezetett oda – ismétli tételét –, hogy „az átkozók és istenítők engesztelhetetlen harca már-már kiegyenlíthetetlené tette a szakadást irodalmunkban”. Miközben aggódik emiatt, aközben Horváth János szavait használva minősíti Adyt, a költőt és az embert. Beteg fantáziáját, lelkét emlegeti, „romboló titánkodásaihoz”, cinizmusához, „keresett homályához” igyekszik példákat találni. A „táborát” mint az „életet habzsoló élvezetben” elmerülőket kárhoztat-

ja, akik számára a „törzsökös magyarsága kitűnő cégérül szolgált leplezni a hazátlan internacionalizmus céljait”. Mindezek után az irodalomban „tátongó szakadék” áthidalásának reményét az „Ady emlékével való kiengesztelődéshez” köti, példaként hozva fel a drámai irodalom sikerét (szerzőket nem nevez meg), „ha nem is azonosítjuk magunkat mindazzal a drámai termékkel, amely ma megtalálja útját a külföldre”. Ugyanakkor örömmel üdvözölte „az elszakadt területeken, különösen Erdélyben” a „tisztá magyar szellemben” megindult „pezsgő irodalmi életet”.

A Kisfaludy Társaság elnökének beszámolójához Babits Mihály fűzött megjegyzéseket, írásának azt a címet adta, amely aztán hosszú-hosszú éveken át mintegy állandó kísérő jelzővé, epitheton ornansszá lett: *A kettőszakadt irodalom* (Nyugat, 1927/7). Alapvetése, hogy irodalmunk nagy szelleminek hagyománya szerint magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek ellentétek. Ady e hagyomány követője s ezé a Berzeviczy elítélte „irodalmi kör”, így a Nyugat is. A költő „még leglázázóbb forradalmában is ősokeket keres, tradícióba kíván kapaszkodni”, állítja, versidézeteiket hozva igazolásul. Elutasítja mind a cinizmus vádját, mind azt, hogy társa „lelkileg züllött” lett volna. Babits egyet vár el, kér mindenkitől, legyenek bár munkáik esztétikai értéke felől bármely véleményvel, ám „emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magától értetődőségét ne vonja kétségbe”. Kevésbé visszafogott volt Schöpflin Aladár Berzeviczynek szóló válasza (*A kettőszakadt magyar irodalom*, Nyugat, 1927/8). A kritikus, akit Horváth János szeretett volna a Napkelet szerzői között látni, „éles szemrehányásnak” tartja és elutasítja azt, hogy irodalmunk régi egységét Ady és a köréje gyűlt írók bontották volna meg. A bomlás jelei, mondja, már Arany idejében is megvoltak, a *Kozmopolita költészet* tanúsága szerint nagyon is érezte, hogy az ifjúság elfordul a „benne megtestesülő nemzeti hagyománytól”. A líra új útjainak, stílusproblémái megoldásainak keresését társadalmi okok is magyarázták, „új, idegen lelki örökségű elemek tömeges beolvadása; új eszmék és szempontok beözönlése” – fejtegeti, kijelentve, hogy a „magyar élet polifóniája s ezzel az irodalomé is a múlt század végén vált teljessé”. A jelenben pedig „stílusnak, világnézetnek, életábrázolásnak” széles regisztere van – s bizonyítékul Adyval kezdve Nagy Zoltánon, Füst Milánon át Tóth Árpádig, az epikusok közül Móricztól Szomory Dezsőig sorolja a szerzőket, hogy engedélyt kérve megkérdezze, „baj[-e] az irodalomnak ez a polifóniája”. S itt következik a vitát kiszélesítő, igen határozott állítása: az irodalomban a szakadást nem irodalmi meggondolások indokolják, hanem valami ezeken kívüli „zavaró tényező”, ami nem más, mint a politika. Az „Ady és társai elleni támadások célja mindig az volt: politikailag diszkreditálni őket” – a kritikusnak ez a meggyőződése, s az „üldöztetéseket” sorolja elő. Köztük, hogy „hatalmi szóval tették lehetetlenné” Babits *Vihar*-fordításának, Móricz *Sári bírójának*, Szomory *Nagyasszonyának* és *II. Józsefének* előadását. Az „irodalmi béke” létrehozásának, mondja végül, két komoly akadálya közül ez a súlyosabb, irodalmi kérdések politikai metódusok és eszközök szerint való elintézése – a másik, hogy a jobboldali irány képviselői részéről nem látni elegendő érdeklődést a másik irány munkájának megismerésére. Hite szerint Berzeviczyben megvan a jóakaraton kívül a tekintély is segíteni az akadályok elhárításában.

S Klebelsberg Kuno itt kapcsolódott be a vitába – itt kényszerült rá, miután a Schöpflin felvetette eltiltásokról a Pesti Naplóban Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója azt nyilatkozta, hogy Móricz „politikából le van tiltva”. A kultuszminiszter válaszában lényege az interjú címében: „Klebelsberg: – *Semmiféle kifogásom sincs az ellen, hogy a Nemzeti Színház előadja Móricz Zsigmond darabjait!*” (F. I., Pesti Napló, 1927. szept. 10.). Előzetesen elmondja, az igazgató dolgaiba sem a darabok megválasztása, sem a színészek szerződtetése ügyében „semmiféle formában” nem avatkozik bele. Nem jutna eszébe az, folytatja, hogy „kifogást emeljek az ellen, hogy Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Lengyel Menyhért vagy Szomory Dezső színdarabjai színre kerülhessenek”. Nyugodtan kijelentheti, teszi hozzá, sem ő, sem a minisztériuma „semmiféle befolyást nem igyekeztünk érvényesíteni”. Az ügyet az újság még egyszer műsorra tűzte (*Műsoron kívül*, Pesti Napló, 1927. szept. 18.), nem vonva kétségbe, természetesen, a miniszter szavainak hitelét, ugyanakkor firtatva, „kik voltak a »letiltók«, akik amilyen nagy energiával igyekeztek eltüntetni az ország első színpadáról a magyar irodalom egyik nagy értékét, Móricz Zsigmondot – éppen olyan nagy erővel igyekeznek most elrejtetni magukat a nyilvánosság elől” (kiemelés az eredetiben). Helyettük – ahogy az alcímben szerepel – „a beteg és boldog” írórt szólaltatták meg, aki szerint Hevesi Sándor nyilatkozata „szép, becsületes kijelentés volt”. A Klebelsbergéről így vélekedik: „Úri valami, egy magyar államférfi nyilatkozata! Ha ilyen lett volna a kultúrpolitika a háború előtt is, egész másképpen festene ma minden. Ha Klebelsberg harcol ugyanazokért a dolgokért, amelyekért a háború előtt mi, írók küzdöttünk: nép-

kultúra, magas kultúra, kultúrfölény, a nemzeti erő összefogása... jólesik, hogy ez így van!...” (kiemelés az eredetiben). Az író lelkesültsége tovább tartott: rá egy hétre interjút készít – jöllehet a cikk alcíme „előadásról” szól – a miniszterrel (*Palazzo Falconieri*. Pesti Napló, 1927. nov. 25.), aki a Mussolinivel való találkozása sikerének tudta be a római akadémia épületének megvásárlását, és idézte a pártvezérnek a faszizmus igazságos voltáról mondott szavait: „Azért van a faszizmus, hogy jóvá tegye a igazságtalanságokat.” Az író egyetértően utalt a miniszter terveire, hogy európai látókörű fiatalokat kell nevelni, jogászokat küldeni Párizsba, technikusokat Berlinbe, művészeket, írókat, katolikus papokat Rómába, protestánsokat Genfbe.

„Nekünk egy egész új társadalmat kell teremteni, új világnézettel, új képességekkel, új energiával” – a záró mondat az „új” hangsúlyozásával talán már Klebelsbergnek a maga korában is sokat vitatott állameszméjét, a Pesti Napló 1928. újévi számában meghirdetett neonacionalizmus-programját körvonalazza. Az alapgondolata az volt, hogy az elmúlt négy évszázad magyar nacionalizmusának törekvései tárgyalanná váltak. Az Ausztriától való elszakadás után az osztrák centralizáló és germanizáló szándékokkal nem kell küzdeni, másrészt a trianoni béke elszakította tőlünk azokat a nemzetiségeket, akiknek a lelkébe a magyar állameszmét kellett volna „beleplántálni”. A „régí érzés elé új célokat kell állítani” – hirdette, s ezeket a „művelt és jómódú”, a környező népeknél „faj-súlyosabb” nemzet formálásában jelölte meg. A Móriczsal és Molnár Ferencékkel összefüggésben hangoztatott elvei már sejtették az irodalmi táborok összebékítésének szándékát. Noha a Babitsnak válaszoló Berzeviczy Albert (*Még egyszer: irodalmunk és a Kisfaludy Társaság*, Budapesti Szemle, 1927, 597.) az Ady-kérdésben éppúgy kötötte az ebet a karóhoz, mint az ő nyomán szintén az irodalom kettészakadásán merengő Császár Elemér, a Petőfi Társaság 1927. tavaszi közgyűlésén (*A régi és az új magyar irodalom*, Budapesti Szemle, 1927, 596.). Babitsot személyében s ha úgy tetszik, magyarságában is súlyosan sérthette, hogy vitapartnere úgy állította be, mint „igazi költőt”, „ki a valóság talaján nem szívesen jár, talán nem is érezte át mindazt a szenvedést, amit bukásunk percében bűnös könnyelműség reánk hozott” – magyarul: érzéketlen maradt Trianon iránt. A társaság elnöke közben kitartott amellett, hogy a költő „elszédített, elvakult” ember volt. Császár, akinek meggyőződése szerint „egész világok állanak a két tábor között”, elnöktársa válasza után eldöntötte, hogy a szívárvány, amelyet Berzeviczy előbb, úgymond, oda varázsolt a magyar irodalom egére, a „közeledő megbékélés” jele volt-e.

A kultuszminiszter színházas nyilatkozata egyértelműen ez volt, s ha a kettészakadt irodalomról folyó vitában nem is vett részt, arról bizonyára tudhatott, hogy Ady és a „legújabb líra” értékelése és értelmezése is jelentősen, mondhatni, gyökeresen megváltozott. Makkai Sándor a *Magyar fa sorsa* (Soli Deo Gloria, Budapest, 1927) című monográfiáját Schöpflin Aladár okkal méltatta „Ady apológiájaként” (Nyugat, 1927/10). A könyvben több olyan jelöletlen idézet van, amelyik Horváth Jánostól való, azaz kis túlzással a kötet vitairatként is felfogható. Eldöntötnnek tartja például azt a kérdést, hogy a költőt „a nemzete iránti szeretet, vagy ellenkezőleg, a káröröm és gyűlölet indította-e szóra” (133) – egyetlen sora sem ad bizonyítékot, jelentette ki, a vádra. A nyelv homályosságát a tömörítő módnak és erőnek tulajdonította, s ez szerinte e líra „egyik legnagyobb értéke” (200.). És ami igazán meggondolkodtató, hogy Makkai, az erdélyi püspök úgy látta, „Ady az egyetlen magyar vallásos költő”, mert csakis nála „jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője” (174. – az oldalszámok: MAKKAJ Sándor, *Egyedül*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, é. n.). A prózaíróként, esszéistaként is ismert Makkai, a Napkelet erdélyi kapcsolattartója, ahogy Ravasz László, a Dunamelléki református egyházkerület püspöke írta (*Emlékezéseim*, Református Egyház Zsintai Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992), országos ügyé tette az Ady-kérdést. Amelyről a legelső felvetője, Horváth János is kezdett másképp vélekedni. Az erről tanúskodó, Szekfű Gyulának – még a *Magyar fa sorsa* megjelenése előtt – írt levelét, persze, Klebelsberg aligha olvashatta, magánbeszélgetései során azonban megismerhette a lényegét. A levél az alábbi „eredményt” tudatja a címmel: „Adyval s már jóval előtte, az irodalom megszűnt a »nemzeti«-nek ancillája (ti. szolgálója) lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A »nemzeti« vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, társadalom. A beszéd és írás nemzetisége helyett az életet, a cselekvést keresse és sajátítsa ki. Az irodalom romantikus nagyra becsülésével hagyjon fel, s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert” (idézi RÁKAI Orsolya, *A Napkelet és az irodalmi modernség*, Jelenkor, 2013/2).

Az irodalomtörténész festette kép nemigen nyerhette el a miniszter tetszését, főleg furcsállhatta az irodalom szerepének, jelentőségének lebecsülését. A neonacionalizmus „új nemzeti ideológiája felállításához” éppen hogy az irodalom, a művészet és a tudomány művelőire számított. Mégpedig azért, mert – írta a „letiltásról” szóló nyilatkozata szellemében – „irányító hatalma” nincs rájuk, ők a kultúrának „a közvetlen hivatalos befolyástól ment óriási terében” helyezkednek el. Tormay Cécile-hez fordul, „szólaltassa meg” a lap írógárdáját, „a neonacionalizmusnak mik legyenek a céljai a szépirodalomban, továbbá a művészetek és a tudományok egyes ágaiban” (*Gróf Klebelsberg Kuno levele a Napkelet szerkesztőjéhez*, Napkelet, 1928/3). Úgy képzei, a neonacionalizmus „végeredményben politikai mozgalom lesz, de egészséges szellemének, irányának előkészítése elsősorban az irodalom feladata”. Áttételesen bár, de ez a kérés lehet az elégedetlenség kifejeződése is, a csalódottságé, hogy a folyóirat indulásakor kitűzött célok nem váltak valóra. A „magyar lélek irányításáért” a Nyugattal vívott küzdelemben a Napkelet nem győzedelmeskedett – a „kettészakadt irodalom” tényét és gondját ugyan nem hozza szóba, ám ha a helyzetet kielégítőnek tartaná, akkor aligha írna arról, hogy „most megint szükséges (!) lenne egy nagy irodalmi mozgalomra”. A folytatás keserűen ironikusnak tetszik, ahol „csodálatosnak” minősíti, hogy „a magyar társadalomban nemzeti irodalmi mozgalom iránt meglevő sóvárgás éppen írói körökben csak részben talál megértésre”. Elégedetlensége kiterjed a politikára is, amelynek szerinte „erősítő irodalmi injekcióra” volna szüksége, s amelynek „újfajta nómenklatúrája teméntelen »izmus«-sal és »anti«-kal dolgozik”. Pozitív nemzeti programot sürget, s olyan „új monumentális alkotásokra” számít, amelyek nélkül „nincs nemzeti megújulás”.

Ez az esztendő a csalódások éve lehetett az irodalmat illetően más vonatkozásban is. Az egyik a Nobel-díj ügye, a másik az Erdélyben indított schisma-per lefolyása. A kultuszminiszter közvetlenül nem nyilvánult meg egyikről sem. A nemzetközi elismerést, a „világsikert” azonban nagyon is fontosnak tartotta. A *magyar gondolat a külföld előtt* című, eredetileg a Pesti Naplóban közölt írása (1927. márc. 6.) a Monarchia felbomlása előtti idők jellemzőjének tünteti fel, hogy Ausztria diplomáciája „jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekezett azon, hogy a külföld előtt még nemzeti létünket is mintegy homályba burkolja”. Ezt a „ködöt azonban – feltételezi – át lehetett volna törni, s ha lettek volna nagy számmal olyan embereink, akik nemcsak a politikában és a publicisztikában, hanem az irodalomban, tudományban és művészetben sikerrel képviselhették volna Európa előtt a magyar gondolatot, akkor nem történt volna nézetem szerint az, ami megtörtént Trianonban”. A sikeres „képviselők” közé alig pár személyt sorol. Gróf Apponyi Albertet, Berzeviczy Albertet és – meglepetésre? – Lukács Györgyöt. A művészek közül szintén három alkotót emel ki – úgy véelve, nekik köszönhetően kerültünk be „az európai kulturális köztudatba”: Liszt, Munkácsy és Jókai. Az utóbbira, hasonló okból két évvel előbb, a kultusztárca már hivatkozott költségvetési vitája során is kitért – „csodálatos fajszeretetét” méltatta. És „csodálatos” műve, a *Jövő század regénye* főszereplőjével, Tatrangi Dáviddal mint olyan „lángelméjű magyar emberrel” példálózott, aki a „nagy találmányaival nagyra tette a magyar nemzetet”. Tatrangi maga a magyar kultúra – összegzett, példa rá, mitől „várhatjuk az ország feltámadását”. A Nobel-díj elnyerése e tekintetben Európa, sőt a világ kulturális köztudatába való bekerülésre adott volna esélyt. Miután Négyessy László, Császár Elemér, Papp Ferenc, Tolnai Vilmos és Horváth János a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztették javaslatukat Herczeg Ferenc Nobel-díjra való jelöléséről, s ezt az akadémia, melynek Klebelsberg igazgatósági tagja volt, elfogadta s továbbította Stockholmba, csak a díj bizottságának döntésére kellett várni. Várni, egyik évről a másikra, három esztendőn át, mielőtt az MTA a jelölés megújításától elállt volna (ld. KOLLARITS Krisztina, *A Nobel-díj árnyékában*, Magyar Napló, 2011/12). Ennek okával a korabeli sajtó – ismereteink szerint – nem foglalkozott, utóbb, az ötven évre titkosított bizottsági jegyzőkönyvek hozzáférhetővé válását követően többek között egy igen különös, mondhatni, meghökkenítő okra lehet következtetni. Jelesül arra, hogy három év alatt sem készült el a díjra javasolt regény, *Az élet kapuja* német nyelvű teljes fordítása. Ami elkészült, azt úgy ítélték meg, hogy „elveszik a római reneszánsz pompájának és hanyatlásának nagyon terjedelmes leírásában, a történet főleg a fiatal magyar nemes és a magával ragadó, szellemes és csaló prostituált kalandja körül forog”. Egy évvel később a bírálók úgy foglaltak állást azzal kapcsolatban, amit a feltehetően megújított jelölés tartalmazott, hogy az egész mű megérdemelné a díjat: „valószínűtlennek tartjuk az író korábbi, fordításban rendelkezésre álló művei alapján”. A bizottság maga is szükségtelennek tartotta a jelölés fenntartását. Hogy az akadémia itthon ennek ismeretében döntött-e ugyanígy, a Herczeg-kutatók bizonyára tudják. Mint ahogy tán azt is, ki volt az a felkért fordító, aki nem végezte el a feltehetően

busásan megelőlegezett-megfizetett munkáját, holott a díjjal járó dicsőségből tán ő is kivehetne volna a részét. Kérdés az is, mennyire vádolható mulasztással a minisztérium. A jelölés fogadtatása megosztott volt. A Világ azt vetette fel (*Herczeg Ferenc és a Nobel-díj*, 1926. febr. 28.), honnan „méri” az ajánló Horváth János a megállapítását, miszerint a „komoly kritika irodalmi kézikönyvei és a magyar közönség egyaránt” Herczegben látják „korunk legkiválóbb elbeszélőjét és drámaíróját”. E kiválóságok és érdemek körüli kételyeket Szerb Antal a maga szellemes módján így próbálta eloszlatni a nyilvánosság előtt szabadegyetemi előadásán: „Miért ne nyerhetné meg Herczeg Ferenc a Nobel-díjat? Nem is szólva a tehetséges magyar írókról” (ld. BARTA János: *Herczeg Ferenc – mai szemmel = Költők és írók*, Akadémiai, Budapest, 1966, 246.).

A másik, esztendőkön át húzódó vita (ld. DÁVID Gyula, *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről = Erdélyi irodalom – világirodalom*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000) mintegy szerves folytatása a „kettészakadt magyar irodalom” körüli polémiának. A kezdeményező Ravasz László volt (*Irodalmi schisma*, Könyvbarátok Lapja, 1928/2), aki szerint a magyar irodalom egységét veszélyezteti, ha „politikai földrajzi” szempontot követve „a régi nemzeti irodalomból két vagy több nemzeti irodalom lesz, mindenkinek azonos a nyelve, de lassanként más lesz a lelke, mert más lett az ország sorsa, a történelem, amelyben az új irodalom él”. Mindez felfogható a transzszilvanizmus bírálataként is, különösen, hogy még Makkai monográfiájának ismerete előtt az Ady-kérdést is előveszi. Miként Berzeviczy Albert, „különösen veszedelmesnek” véli, hogy ha az elszakított területek magyarsága az Ady-kultusz követője lesz, mert akkor „nemcsak politikailag, hanem lelkileg is ki fog szakadni az egyetemes szellemi közösségből”. Az 1928 májusában induló Erdélyi Helikon kiváló „menedzseri” érzékre vallóan már az első számában tárgyalta a Ravasz-cikket. *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről* című összeállítás Benedek Elek, Berde Máriát, Kós Károlyt és Makkai Sándort szólaltatta meg, ugyanekkor közölte Kuncz Aladár *Tíz év* című esszéjét és Szekfű Gyula *Az erdélyi magyar irodalom kérdése* című tanulmányát is. A 2. számban Molter Károly, Reményik Sándor, Spectator (Krenner Miklós), Szentimrei Jenő és Tabéry Géza „válaszolt”. Véleményük: Kósé: „...hogy az erdélyi föld ugyanabból a magból kinőtt fán más gyümölcsöt nevel, mint a magyarországi (helyesebben budapesti) föld, azon segíteni akkor sem tudnánk, ha nagyon akarnánk. Mert ez így természetes, tehát így helyes és jó.” Reményik, egyazon időben a kolozsvári Pásztortűz főszerkesztője s a Napkelet belső munkatársa (az utóbbi lapban 1923 és 1935 között hetvenhat verse jelent meg), ekként vélekedett, saját kiemelésével: „Miféle forrásokból táplálkozik a mi új irodalmunk? – ezt a kérdést kell tisztáznunk, hogy válaszolhassunk: szakadárook vagyunk-e vagy sem [...] Egyik forrásunk kétségtelenül a huszadik század új magyar irodalma, az összeomlás előtti Magyarország nagy szellemi termelése. Ennek kiváló reprezentánsai nagy részben ma is működnek a mai Magyarországon: az Ady-generáció tagjai. Schisma volt-e az ő forradalmuk? Ha schisma volt: nekünk is vállalnunk kell a szakadárságot, mert tudatosan vagy öntudatlanul, de bizonyos, hogy sokat tanultunk tőlük. Csakhogy mi itt nem tartjuk azt a forradalmat tradícióellenesnek, s főképp nem tartjuk lázadásnak a magyar nemzeti szellem ellen.” És Szekfű Gyula: „Egy szóval: az erdélyi irodalom, az ő külön színeivel, szükségszerűség, melyet az erdélyi léleknek, magára hagyatottságában, meg kellett szülnie, ha nem akart elpusztulni. [...] Az irodalom különben politikának és szociális viszonyoknak is függvénye, s ez utóbbiak lényegesen különböznek a mieinktől Erdélyben, innen a fő eltérés a dunai és erdélyi színek között.”

Talán ezek az irodalom nem létező egységéről folytatott eszmecserék is indíthatták Klebelsberg Kunót arra, hogy a személyes számvetéssel felérő neonacionalizmus programjának meghirdetését követően másokkal, a különböző művészeti területek képviselőivel összegezze kultuszminiszteri munkáját. Így s ezért hívhatta össze az első Magyar Irodalmi és Művészeti Kongresszust, amelyet a nyitó napon – 1928. október 28-án – a Pesti Naplóban az *Alkotó embereket!* című cikkében köszöntött. Itt, miután a tudomány és a művészet gazdasági jelentőségét ecsetelte, azt emelte ki, hogy „tettre kész emberekre lenne szükség, és nem Koppányokra, még kevésbé Jeremiásokra”. Velük példálózva fejtette ki: „A Koppány legalább mokány ember, akinek, ha verekedésre kerül a sor, jó hasznát lehet venni, de a magyar Jeremiás rettenetes típus [...] Minálunk ma még frázisokkal, szóáradattal és a modern Jeremiások siralmaival – akik talán nem is örülnének, ha nem lenne sírnivalójuk – keservesen küszködik művészeti életünkben a tett azért, hogy érvényesülhessen.” Ezt a tettet érlelje ki a kongresszus! – biztatással zárta a köszöntést. A négynapos tanácskozás záró ülésén a szakosztályok „munkásságáról” tettek jelentést az előadók. Elsőként az irodalmi szakosztályról Harsányi Zsolt, aki azt javasolta, amit Az Est tudósításában (1928. nov. 3.) címévé emelt: *Fel kell sza-*

badítani az irodalmat a rendőrség ellenőrzése alól. A felvetést a kongresszus „óriási lelkesedéssel tette magáévá”, majd újabb javaslatok hangoztak el. A kritikus szakosztály – beszámolt Pünköshti Andor – szerint minden külföldi reprezentatív szereplés előtt a művészeti anyagot idehaza is be kellene mutatni; a Nemzeti Színház állami támogatását fel kellene emelni. A zenei szakosztály kérését dr. Huszka Jenő közvetítette a vidéki operastaggionék megszervezéséről. A színházakét dr. Molnár Dezső adta elő a mozdulatművészet önálló szakosztállyá válásáról. A szobrászokét Sidló Ferenc tolmácsolta: nagyobb szabású állami megbízásokat és a forgalmi adó elengedését kérték. Lechner Jenő és Györgyi Dénes az építészek nevében szólta, hogy a főváros „kreáljon” egy műszaki alpolgármesteri állást, építőművésszel töltve be. A dr. Czákó Elemér képviselte iparművészek országos bizottság megalakítását várják. A festészeti szakosztályból Déry Béla a külföldön rendezendő kiállításokra százötvenezer pengő költségvetési elkülönítését kérte, külön számot adva a műbarátok szakosztályának működéséről. Legvégül a záró ülést vezető Ugron Gábor bejelentette, hogy megalakul a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség.

A szövetség megalakulásának időpontjáról s tagságáról nem ejtett szót, mint ahogy arról sem, hogy hamarosan összehívják a Magyar Írók Egyesülete tisztújító közgyűlését. Ami a hónap végén, november 25-én le is zajlott. Az eseményről a Pesti Napló két nappal később a cikk címébe és alcímébe ugratta a leglényegesebbnek tartottakat: *„Egységet az irodalomban!” – sürgette a MIE vasárnapi közgyűlésének minden szónoka. Tiszteletbeli elnökké választották József főherceget, elnökké Vojnovich Gézát.* A tudósítás további tiszteletbeli tagokat nevezett meg, a már megválasztott Klebelsbergen, aztán Vass József munkaügyi és népjóléti miniszteren és Rákosi Jenőn kívül Berzeviczy Albertet és Herczeg Ferencet. A beszédek közül hármat idézett a lap. Az elnökét, aki azt hangsúlyozta, hogy „be kell temetni azt a szakadékot, amely az irodalom két részre szakadása következtében állott elő”. A főherceget, aki rámutatott arra, hogy „a magyar irodalom mindenkor erős vár volt, amely feltartóztatta a veszedelmeket”. És a kultuszminiszterét, hosszabban. „Én azt hiszem [...], hogy a politikából szivárgott át az irodalomba az a véleményeltérés, amely két pártra osztotta a magyar irodalmat. A szakadás oka a morbus Hungaricus volt” – már a felütés szokatlan volt a politika (a politikusok) felelősségének korábban Schöpflin Aladár hangoztatta felvetésével, nem különben a folytatás: – Nagyon távol áll tőlem, hogy azt indítványozzam, hogy ezek a viták szűnjenek meg. Ezekre a vitákra nagy szükség van, ez az eszmék harca, amely azonban soha emberek harcává ne fajuljon. Meg vagyok győződve arról, hogy ebben a mi egyesületünkben is lesznek legellentétesebb irányzatú férfiak és nők, de kell, hogy egymás személyét mindenki megbecsülje. Különösen most van szükség zárt, tömör sor alkotására, amikor megint divatba kezd jönni az, hogy a kultúrát luxusnak tekintjük. Éppen mi nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy elhanyagoljuk az irodalmat.”

A közgyűlést díszebéd követte, ahol több pohárköszöntő hangzott el. Surányi Miklóssé mellett Móricz Zsigmondé is, aki azt fejtegette, hogy „a költő, az író sohasem fogja engedni, hogy lesodorják az ideálok nemes szolgálatának útjáról”. Alig telik el azonban két év, s tapasztalnia kell a „lesodrás” szándékát és erejét. Pekár Gyula így ír róla: „Ő bárgyu magyar türelem, mikor szakad el végre már fonatad. Hérosztratoszi csoda, hogy egy ilyen, sosem vezeklett ember még vezérként nyithassa ki a száját magyar földön. Minden más hazában a közvélemény vihara elsöpörné őt” (*A Petőfi Társaság elnökének éles támadása a cseheket dicséző Móricz Zsigmond ellen*, Magyarország, 1931. márc. 17.). Klebelsberg ekkor még – majdnem fél esztendeig – miniszter. Újabb gyógymódot kellett volna ajánlania a morbus Hungaricus ellen, miután a MIE közgyűlésén javallottakat nem fogadták el. Az utóbbi csalódással tölthette el – pályája egészére viszont úgy tekinthetett vissza, mint aki mindent megtett azért, nehogy „elhanyagoljuk az irodalmat”.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Legendából legendába

Szilasi László: Tavaszi hadjárat

Szakmári Ádám, az utolsó rodostói magyar, a huszonnegyedikétől kezdődően beleír Mikes Kelemen leveleibe, „belehamisítja” a szerelmet, Kőszeghy Zsuzsanna történetét. Így vallja meg érzelmeit választottjának, Szakmári Ágotának, aki vele együtt tanul meg írni (és magyarul) Horváth Istvántól, a matuzsálemi korú, „hajdani francia huszártól”, akinek kérésére lemásolja és megtanulja fejből az akkor már évtizedek óta halott kamarás később *Törökországi levelek* néven ismertté lett fiktív leveleit. Történik mindez a 18. és a 19. század fordulópontján, valamiféle nyelven túli közegben, hiszen az utolsó bujdosók, beleértve Szakmári Ádámék és nagybátyjának, Szakmári Andrásnak, azaz Ágotának a családját is, már jobbára törökül vagy görögül beszélnek, török ruhákban járnak, és ritka kivétellel török ételeket is fogyasztanak. Későbbi életük során Ágota gyakran emlegeti és kívánja meg gyermekkori kedvencei közül a mazsolás töltött káposztát, aminek eredete azonban kérdéses, hiszen az étel épp annyira „Magyarország címere” (a megnevezés Mikes leveleiben is előfordul), mint amennyire jelen van a zsidó, a török vagy arab konyhában.

Szakmári Ádám és Szakmári Ágota szerelmének története, vagyis az *Ostorod* című kisregény a legendából, azaz a Rákóczi-szabadságharc, majd a bujdosók rodostói történeteiből indul ki és kerekedik regénynarratívává, hogy egy váratlan fordulattal a legendába, ismét Rodostóba térjen vissza az elbeszélés. Szilasi László *Tavaszi hadjárat* című, *Szerelmes magyarok a XIX. századból* alcímű könyve két kisregényt tartalmaz; az előbbieken ismertetett mellett a *Koppantyú lovagjait*, amely – az 1848-as szabadságharc kitörését, majd bukását követő időszak megjelenítésével – nagyjából ott veszi fel az elbeszélés szálát, ahol az *Ostorod* véget ér.

A *Tavaszi hadjárat* regényei különös módon „játszanak el” a történeti narratíva műfajalkotó eljárásaival, a valóság és a fikció kiterjesztésével, felcserélhetőségével. Egyik legjellemzőbb példája a Kőszeghy Zsuzsanna-történet narratívába illesztése. Mind az én-elbeszélők (Ádám és Ágota szövege), mind a kívülálló elbeszélő állítása szerint a Kőszeghy Zsuzsanna iránti szerelmet Szakmári Ádám írja bele Mikes leveleibe, ami azért érdekes megoldás, mert a valóság épp a fordítottja: Szakmári Ádám a kitalált szereplő, míg a Zsuzsanna-szerelem epizódja valóban részét képezi Mikes életének és a *Törökországi levelek*nek. Szakmári Ágota mostohaanyja Bezerédj Zsuzsanna, akivel mint „rodostói lányok” térnek haza Törökországból Sennyére (Zsennyére), ahol az anya az Angliából hazatelepült Bezerédj Györgynek nyújtja a kezét. Házasságukból születik Flóra, aki számára írja meg a kisdédóvásban jeleskedő asszony az első magyar képeskönyvet, a *Flóri könyvét*. A könyv írója valójában Bezerédj Amália, Bezerédj György és Szegedy Antónia (Szegedy Róza, Kisfaludy Sándor költő szerelme és felesége húgának) lánya volt, és ő kötött távoli unokatestvérével, Bezerédj Istvánnal házasságot. Bezerédj Elek Szakmári Ágota első férje, aki a valóságban is Bezerédj György fia volt, ugyanakkor az elbeszélő történet aktuális idejéhez képest később született és élt.

Hogy az *Ostorod* hőseinek életében fontosabb a legenda, a monda vagy a ballada létrejöttének folyamata a valóság tényeinél, jól mutatja Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros történetének befogadása és működtetése Szakmári Ádám elbeszélői szövegeiben. Amikor ugyanis Magyarországra érkezik, s a kuruc hős történetét már a közösségi emlékezet és családi iratok révén is feltárhatná, rá kell jönnie, hogy valójában nem is Béri Balogh élete, hanem annak képzelettel kitölthető rejtélyei, ismeretlen eseményei és korszaka érdekli. Például, hogyan gyógyították meg, állították talpra a hőst három súlyos fejsérüléséből a vasvári dominikánus atyák. „Néhány híresztelésből neki magának kellett kitermelnie a választ” – mondja róla a narrátor, amivel valójában a 19. századi történeti elbeszélés, illetve a történelmi regény egyik fontos poétikai eljárására reflektál. Valahogy így írta meg Arany János a *Toldi szerelmét*, amikor már nem rendelkezett történeti forrásokkal a számára kiemelten fontos „epikai hitel” biztosításához, s erre a jelenségre vonatkoznak a már idős Jókai Mór szavai is, amikor a „fehér foltok” képzeleti úton történő kitöltéséről beszél történelmi regényei, így a *Fráter György* megírása során.

A rodostói emigránsok kapcsolata hazájukkal a 18. század folyamán csaknem kizárólag a mese, a szabadságharc dicsőséges pillanatairól szóló történetek elbeszélése és előadása révén valósul meg; ezeket a történeteket mondja el a kívülálló elbeszélő, olykor megszakítva az elbeszélés menetét a befogadói közönség reakcióinak, magatartásának jelzéseivel („A rodostói közönség korlátok nélkül kiabál”) vagy Ádám kommentárjaival, amelyekben más nézőpontok, például apjának meglátásai és tapasztalatai is érvényesülnek: „Apám, Szakmári János szerint, amikor még többen voltunk, amikor csak egy nagyon öreg szilvafa alatt fértünk volna el valamennyien, amikor ő még kicsi gyerek volt, és élt még Mikes Kamarás is, az volt a szokás, hogy a régi hősök elmesélték régi hőstetteiket.” E történetek forrása és legfőbb narrátora a matuzsálemi korú Horváth István, aki át is élte azokat az időket, ismerte a fejedelmet és a kamarást, van közvetlen tapasztalata és tudása a történetekről. Halálával ez az utolsó, természetesen kapcsolódás tűnik el a rodostói emigránsok maradvéka, a két Szakmári család világából, mi több, az apa elhunytával még a közvetett ismeret (Szakmári Jánosnak ugyanis a nagyapja harcolt a labancok ellen vívott győri csatában) is elvész. Nem véletlen, hogy a már felnőtt Ádám, miután görög anyja „úgy eltűnt, mintha sose lett volna”, szerelme, Szakmári Ágota után maga is a mesékből ismert Magyarországra igyekszik. Célja, miként Ágotának is, hogy „visszatanulja magát magyarságába”. Azon az úton indul el visszafelé, amelyen „meghamisított mestere”, Mikes az Oszmán Birodalomba érkezett. Mivel a mostohaanya, Bezerédj Zsuzsanna Vas megyéből származott, sejti, hogy a két nő is ide, a család valamelyik birtokára tarthatott, a Bezerédj család rokoni kapcsolatai révén pedig lehetősége nyílik – a névazonosság miatt – legkedvesebb kuruc hőse, Béri Balogh Ádám történetét kikutatni és felgöngyölíteni. Úgy gondolja ugyanis, hogy ha „beletanul Béri Balogh Ádámba”, vagyis mindent megtud róla, azzal a „magyarságba való visszatanulás” folyamata is elkezdődik az életében. Ugyanis ekkor már nem tartja magát magyarnak.

A bujdosók leszármazottai a reformkori Magyarországra érkeznek „visszamagyarosodni”, epósi időkbe, a nemzetté válás forradalmi időszakába. Tanúi lesznek mindannak, ami a korszak jelentős gazdasági, művelődési vagy politikai jelenségének, eseményének számít; találkoznak a reformkor nagyjaival. Eötvös József a birtokukon is vendégeskedik, pontosabban Ádám gondos ápolása révén épül fel betegségéből; filozófiai, társadalombölcseleti diskurzusokat folytat a ház urával: a levont konzekvenciák azonban inkább az utóbbi idegenségét erősítik, mintsem a nemzethez tartozás ígéretét. Az 1838-as pesti árvíz idején Wesselényi Miklós mellett vesz részt a mentésben, barátságot köt a báróval, ám annak a nemzetiségekről alkotott nézeteivel és az „egy nyelvnek s nemzetiiségnek uralkodóvá tételéről” szóló elképzeléseivel nem tud azonosulni. Végül Béri Balogh Ádám történetét is elhagyja: „Kívülről nem lehetett látni, de hamar kiderült, hogy Szakmári Ádámot ez a mese egyáltalán nem érdekli. Régen érdekelte a név, érdekelte az életrajz, de mindebben már nem tudta megtalálni azt, ami ő magyarnak gondolt. Kuruc–labanc viadal? Rákerülhetne egy magyar pénzjegyre, arra való.”

A regényben Ádám elbeszélői szólama a domináns, sokszor a harmadik személyű elbeszélés menetébe is beleszól. Kettejük elbeszélése a történeti szempontot képviseli a narratívában, míg Ágnes szólama az intuitív szál, a művész látásmódját. Nem véletlen, hogy ő beszél a kor szokáskultúrájáról, ízlésvilágáról, divatos olvasmányairól. A *Kesergő szerelmet* olvassa, és az Ádám „tönkretette vagy éppen feljavította” *Törökországi leveleket* kommentálja. Arab ménest telepít birtokára, sikeres tenyésztővé válik, miközben Zrínyi-verset suttog kedvenc lova fülébe. A *Boldog szerelemből* idéz és gondolkodik el a boldogságról: „Tudomány és dicsőség? Egyáltalán nem. Ezek nem számítanak. A boldogság, ha létezik egyáltalán, mindig szerelmi természetű. Csak abban van meg egyszerre a boldogság, a nyugalom és a teljesség érzete.” A *Lúdas Matyi* nyelvét „frissen áradónak” tartja, de a legnagyobb kedvence *Az utolsó mohikán*, aminek 1826-os angol kiadását olvassa, s erősíti meg a boldogságról szóló gondolataiban: „Gyönyörű történet. Bonyolult szerelmi és féltékenységi ügyek a háborús viszonyok közt. Végeredményben ugyanazt mondja, gondoltam akkor, amit Kisfaludy vagy Fazekas verse: csak a szerelem van, meg a lassú önépítés. Minden más kitaláció, vagy hogyan is kellene azt mondani magyarul, hogy *fiction*.” Ádám a Béri Balogh Ádám-történet megértése során ábrándul ki az elérni és megélni óhajtott magyarságeszményből, Ágota pedig az utolsó mohikán, Chingachgook sorsában találja meg a sorsazonosságot: „A rodostói bujdosó magyarok leszármazottai közül mi vagyunk az utolsó élő emberek. Se a győri csata magyarjai, se a Bezerédjek, se a reformálni akaró nemes magyarok nem számítanak. Főlösképpen volt hazajönnünk Magyarországra. Hiszen épp az a helyzet, hogy mi vagyunk az utolsó mohikánok – Uncas már halott.”

Hogy a regényben mennyire képlékeny a kitaláció és a valóság, a hamis és a hiteles közötti határvonal, a házaspár *transzlációs praxis amatorius*nak elnevezett fordítói játéka során is megmutatkozik, amikor Emily Dickinson *A lehetségesben lakom...* kezdetű versét mindketten magyarra ültetik, majd elcserélik a szöveget, és úgy olvassák fel a szakácsnőnek és a kézilányoknak, akik közül nem tud mindenki magyarul. „A magyarul nem tudó néhányaknak az enyém tetszett jobban. A többieknek az Ádámé. Az egyik talán-talán szebben szólt, a másik alighanem pontosabb lehetett – bár rajtunk kívül angolul senki sem tanult meg.” A legidősebb szakácsné, aki tud írni és olvasni, és a *Himfy szerelmeit* is kölcsönkapta már az asszonyától olvasásra, a következőket mondja: „Alázatos egy dolog lehet ez a fordítás, nagyságos asszonyom. meghajolni, kötvé lenni, valaki mást átkarolva vinni félig, félig meg vele menni. Dühös egy jobbágy lenne maga, nagyságos asszonyom, mint a kolerafelkelés idején a férjem.” A helyzet humora nemcsak abból fakad, hogy a szakácsnő a felcserélés révén Ádám fordítását minősíti, hanem a jobbágysorsra és a kolerafelkelésre történő utalás miatt is, hiszen épp azon személy előtt hivatkozik ezekre az eseményekre, akit a felkelés idején a feldühödött jobbágyok meg akartak lincselni, feltehetően köztük a szakácsnő férje is. Külön figyelmet érdemel, hogy a Dickinson-fordításokhoz a szerző fűz lábjegyzetet, amelyben hangsúlyozza, hogy „a könyv kitaláció”, és az „ún. valóságban a két fordítás G. István László, ill. Mohácsi Balázs munkája”. E lábjegyzet útmutatása alapján kell tulajdonképpen értelmeznünk nemcsak a fordítás-történetet és az *Ostorod*at, de a kötet második regényét, a *Koppantyú lovagjait* is, amelynek szereplői és a hozzájuk fűződő, általuk közvetített (történelmi) események szintúgy a legenda és a valóság, a kitaláció és történelmi tény jelenségeit ötvözik és sűrítik magukba.

Ádám és Ágota magyarországi története 1848. március 15-én, a Nemzeti Múzeum előtti téren, a forradalmi nagygyűlésen ér véget, ahol sohasem hangzott el a *Nemzeti dal*, és nem skandálta refrénjét a tömeg. Európai stílusú, modern gazdasággá fejlesztett birtokukat Ágota első férjére, Bezerédj Elekre hagyják (aki jogilag tulajdonosa is annak), vásárolnak egy stabil ajonca bricskát, s ugyanazon az úton, amelyen Magyarországra érkeztek, visszamennek Rodostóba. Kitérőt tesznek Jaroszláv, Kőszeghy Zsuzsi városa felé, körbejárják, de „senki nem hallott arról a nőről, hiszen hát soha nem is létezett”. És felesleges volna okoskodnunk olvasóként, és hozzátenni, hogy „de”, mivel itt már tudjuk, hogy az a világ, amelyben a két szereplő mozog, sohasem létezett, de létezhetett volna, meg hogy a könyv „kitaláció”. A két főhős fiatalon jött el Rodostóból, és idős korukban térnek vissza, oda, ahova mindig is tartoztak: a legendába.

A *Tavaszi hadjárat* második regényének középpontjában a Tisza 19. század második felében zajló szabályozási munkálatai állnak, ehhez az egyetlen lényeges társadalmi (ma: történelmi) eseményhez („Semmi sem történt akkoriban Magyarországon, csak ez a szabályozási munka”) kapcsolódik a négy szereplő egymást keresztező és kiegészítő szerelmi története. A két női főszereplő, Bányai-Lebstück Mária és Teasdale Márta létező, történelmi személyek voltak – az előbbi a két legismertebb ’48-as női szabadságharcos, a Mária főhadnagy néven ismertté lett Lebstück Mária és a később Kairóban vendéglős Bányai Júlia alakjából gyúrta össze az író. A két férfi főszereplő, a halálukig – a köztük fennálló rangkülönbség ellenére – „örök barát” Uzémer Márton és Tarpai Ábel viszont kitalált szereplők. Nemcsak származásukban, de megjelenésükben és intellektuális képességeikben is ellentétei egymásnak, mégis együtt harcolják végig a szabadságharcot, érvényesítik mérnöki és utaszi képességeiket, s lesznek majd szerelmi három- és négyszögek szereplői; gruppen szexelnek (vagy ahogy a narrátor nevezi következetesen mindkét regényben: üzekednek) a nőekkel, a hasonló párost alkotó Bányai-Lebstück Máriával és szép szolgálólányával, a „kalácshúsú” Hankó Erzsikével; olykor homoerotikus játékokba is belemennek, de – ismét a narrátor szóhasználatával élve: „abban az értelemben nem szeretik egymást”.

A *Koppantyú lovagjai* négy fejezetében ugyanazt a történetet (a szabadságharc bukásától a kiegyezésig tartó magyarországi társadalmi és gazdasági átalakulások eseményeit) látjuk kibontakozni – de a négy szereplő személyes történetével és látószögével átszőve, illetve gazdagítva. A két regény, az *Ostorod* és a *Koppantyú lovagjai* lazán, vagyis inkább poétikai értelemben, mintsem narratív vonalon vagy a szereplők azonossága révén kapcsolódik egymáshoz. Ha úgy vesszük, hogy a szereplők egyéni sors-története által a szabadságharc számos eseményét és jelenetét is elmeséli a narrátor, akkor a *Koppantyú lovagjai* (a Koppantyú egyébként egy vendéglő, ahol Bányai-Lebstück Mária döntést hoz arról, hogy a kegyeiért versengő két férfi közül Uzémer Mártont választja férjéül) meséje tényleg ott kezdődik, ahol Szakmári Ádám és Ágota története véget ér. Több utalás és reflexió történik mindkét re-

gényben a másakra, illetve számos motívumazonosság vezet el bennünket a nagyjából megegyező epilógusig. Miként az *Ostorod* főhősei, a második regény szereplői is valamiképp a legendába, a nem létezőbe távozva fejezik be az életüket. Bányai-Lebstück Mária fogadós lesz Kairóban, viszont soha többé nem mutatkozik sem az olvasó, sem mások előtt: az épület tetőteraszán bangót (a fő egyiptomi elnevezése) szíva népesíti be környezetét, képzeletben, hogy nincs egyedül. Teasdale Márta is Egyiptomban hal meg Ciprián-pestis következtében 1867. június 8-án, I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának napján – szerelmük a férj, Tarpai Ábel képzeletében folytatódik. Uzémer, miután felesége elhagyja, hosszú évekig hajléktalanok között él Szegeden, majd legendás fordulatot vesz az élete: a víztorony építésekor a Tisza szabályozásánál szerzett mérnöki tapasztalatai nyomán, nyolcvanéves korában művezetőként alkalmazják, minek során nagy megbecsülésre tesz szert. A víztorony tartálya alatti lakóterben élhet élete végéig, több mint százévesen, megbecsült polgárként fejezi be életét az első világháború kitörésének évében: „Úgy gondolta, éppen idejében távozik. Azt gondolta, talán éppen ez volt a feladata.” Tarpai Ábel imádott felesége halála után összeomlik, tébolydába kerül, ahol úgy épül fel, hogy képzeletben újrájárja hajdani utazásaik útvonalát (ezt mindvégig valóságosnak érzékeli), és minden este levelet ír az „ő Mártájának”. Végül badacsonyi birtokán egy, a feleségétől hallott Rózsák háborúja-történet mintájára borral teli hordóba fojtja magát.

A Dickinson-fordítás kapcsán mondja el Szakmári Ágota, hogy maga mostohaanyja férjétől, a korábban Londonban élt Bezerédj Györgytől tanulta meg, és a *Mohikán* olvasása során gyakorolta be az angol nyelvet, míg Ádám „Széchenyi István hídépítő britjeitől: mindent el akart tanulni tőlük, mindent, amit csak tudtak”. Azért érdekes mozzanat, mert a hídépítés eseménysorozata majd a *Koppantyú lovagjaiban*, Teasdale Márta történetében kerül elbeszélésre, tehát itt később egy hangsúlyos előreutalásra ismerünk, miként a második regényben elhangzó „innen aztán nincsen visszaút” mondat a Mikes-történetet idézi be a képbe. Megegyező vonása mindkét regény – Tarpai Ábelén kívül – szinte minden fő-, mellék- és háttérszereplőjének, hogy bizonyos értelemben idegenek: nem magyar származásúak/nemzetiségűek, már nem vagy még nem beszélnek magyarul. A magyar-görög-örmény-török nyelvűvé lett Szakmári Ádámon és Ágotán kívül az angol Teasdale Márta is úgy „tanulja bele magát” a magyarságba, Uzémer Márton elmagyarosodott-elnémetesedett török családból származik, Bányai-Lebstück Mária horvátországi német kereskedőcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. Hankó Erzsike, Mária szolgálólánya békéscsabai tót lány, nem is tanul meg, miként a Szakmáriék cselédeinek és jobbágyainak nagy része sem tud magyarul. Végül a regény elbeszélői szövege is egyfajta nyelvi kavalkádba, pontosabban halandzsába fut bele, ugyanis élete utolsó óráiban Teasdale Márta a magas láz következtében tudatát veszti, átkerül egy másféle valóságdimenzióba, ahol mindenféle nyelveken halandzsál; a „halandzsza” szó etimológiai értelmezésétől nem evilági állatok elnevezéseinek (rigólya, kendermagos teve, leveli oroszlán stb.) át az *lorem ipsum*ig és különböző nyelvi játékok szellemében alkotott értelmetlen mondatokig variálja különböző nyelvek szó- és mondatkészleteit.

Az *Ostorod* az úgynevezett reformkorregények sorába illeszkedik; jelenetei és narrációja is ismert Jókai-regényeket hoznak be a képbe, például az *Egy magyar nábobot* és – különösen a pesti árvizet megjelenítő fejezet – folytatása, azaz a *Kárpáthy Zoltán* vonatkozó részleteit. De az ország gazdasági és infrastrukturális fejlődését ábrázoló második regényről is elmondható ugyanez: Az új földesúr vagy a *Fekete gyémántok* jutnak róla eszünkbe. A „nagy szomjúság kora” hangulatának és magatartásmintáinak megjelenítésével (hősei közül többen, így például a matuzsálemi korú Horváth István Rodostóban, semmi mást nem tesznek, mint isznak) pedig *A lőcsei fehér asszonyra* vagy Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényére is reflektál.

Azt olvastam – talán egy ismertetőben – a *Tavaszi hadjárat*ról, hogy írója egy, a megragadott korszakról szóló nagyregény helyett írt két kisregényt. Nem tudok egyetérteni a véleménynyel, nemcsak azért nem, mert a két, 173, illetve 164 oldalas prózamű terjedelmi szempontból sem éppen „kicsi” (az én felfogásom szerint kisregény például a *Sutting ezredes tündöklése*), hanem mert műfajpoétikai szempontból sem e minta szerint működnek. Miként például a *Testvériség* darabjai: a *Tavaszi hadjárat* című és a hosszú 19. századról szóló nagyregényt, annak két részét alkotják. Nagyregény, amely – a történelmi regény műfaji sajátosságainak megfelelően – a nemzet sorsát meghatározó, azaz olyan sorsfordító időköt és eseményeket ábrázol, amelyeknek (személyes életet jelentő) előterében az összes szereplő boldog akar lenni, iszik, eszik meg szeretkezik. Üzekedik – ahogy a narrátor mondja. (Magvető, 2021)

EKLER ANDREA (1971) Budapest

EKLER ANDREA

Fel lehet-e szállni a meseszekerre?

Ács Margit: Élet a purgatóriumban

Az író, esszéista, kritikus, szerkesztő Ács Margit regénye, az *Élet a purgatóriumban* pályája tükrében szintetizáló alkotás. Már első kötetének (*Csak víz és levegő*, 1977) novelláiban megjelennek azok a létkérdések, társadalmi, egyéni traumák, amelyeket a 20. század második felének – különösen a „keleti blokk”, azon belül is Magyarország – történelmi, politikai, társadalmi kontextusában regényében is elemez. Poétikai szempontból a bemutatkozó novellák analitikus látásmódja, értelmezési igénye mindvégig meghatározó marad. Akárcsak az a köztesség, amely elbeszéléstechnikáját jellemzi. Egyfelől a történetmesélés igénye, a történethez való ragaszkodás, másfelől képletesen az a purgatóriumi köztesség például a műfajok, a tér-idő, a struktúra, a nyelvi elemek vagy éppen analízis és szintézis tekintetében, amely a legutóbbi regényében meghatározóvá válik.

Néhány további példát kiragadva is látható a szintetizáló igény. A *Beavatás* (1979) szakrális utalása, az identitáskérdések alkotói megközelítése a lélek- és társadalomrajzban, Kelet és Nyugat máig élő kölcsönös előítéletei, a találkozás dilemmái, a kommunizmus diktatórikus világába/barrakkjába szorított emberek boldogulásának megalkuvó lehetőségeit, megalázó lehetetlenségét, tragikumát és abszurditását megjelenítő sorstörténetei (*Kard, korbács, alamizsna*, 1983) vagy a *Pár-baj* (2016) főhőscentrikus, családi kapcsolatokat analizáló, egyenes, őszinte, szókimondó elbeszélői attitűdje az *Élet a purgatóriumban* sajátja is.

Az írói pálya tekintetében tehát az *Élet a purgatóriumban* szintézisregénynek tekinthető. Csak két, igen eltérő példát említve – *Ulysses* (James Joyce) és *Hollóidő* (Szilágyi István) – is látható, hogy a műfajelméleti szempontból igen tágan értelmezhető fogalom lehetővé teszi ezt a szabadságot – amely a regény már említett köztességfogalmához kapcsolható határhelyzetére is utal –, hiszen család-, lélektani, társadalmi regény is, és egyik sem.

MASZK, ZÁRÓJEL, MESESEKÉR, ŐSZINTESÉG

A műfaj és a regénytípus kérdése voltaképpen Ács Margit történet szemléletéből fakad. Egyértelműen ragaszkodik a történethez. Szó sincs történet nélküli emberről. Szereplői kisebb-nagyobb közösségek tagjaiként szerepeket játszanak, maszkot viselnek, amint ezt a főszereplő, Erdődi Borbála, aki jelmeztervező, szóvá is teszi többször. A maszk mint alkotás megjelenítése a regényben azt is jelenti, hogy a szereplőkre kényszerített maszkkal szemben az egyes ember dönthet a sorsáról, ha van még arca, meri-e vállalni azt, őszinteséggel lázad-e a közös színjáték ellen. Utalás ez a mindenkori diktatúrák gépezetében az egyének által betöltött fogaskerék-szerepre is. Az 1956-os forradalom spontán, őszinte lázadása mellett felidéződik egy művészi lázadás, egy színdarab is, amelyben a szereplők a saját arcukat viselik maszkként. A szerzőt éppen a szerepek és maszkok mögötti sorstörténetek érdeklik, a folyamatok és a miértekre található válaszok. A regény történetmondója a narrátor, az auctoriális elbeszélő. A központi történet a főszereplő élettörténete, ehhez társulnak az ő kapcsolatrendszerén (család, barátok, szerelmek, munkatársak stb.) keresztül más szereplők történetei. A főszereplő neve a többi szereplő viszonylatában és az idő múlásával egyre több variációval gazdagodik: Boriska, Borka, Bori, Borbála, Bori mama, Borbála néni. Noha a különféle elnevezések párhuzamosan is használatosak, jelzik a szereplő élettörténetében az idő múlását. Fokozatosan bontakozik ki Erdődi Borbála története, mégsem lineáris a történetvezetés. Megszakítják előre- és visszautalások, valamint a többi szereplő történetei – múltjukkal, regénybeli jelenükkel. Valamennyi szereplő vagy a szereplők egy-egy csoportja újabb és újabb történet, a struktúra szempontjából újabb fejezet. Ezért kelthetné a regény azt a hatást, mintha az egyes fejezetek külön novellákként is olvashatóak lennének. Némelyik valóban, azonban a regény szerkezete, utalásrendszere, szimboli-

kája, a szereplők hálója olyan komplex egységet alkot, amelyből egy-egy részt kiszakítva az csupán egy mozaikdarabkát alkot, az egész pedig hiányossá válik nélküle. A zárójelben szereplő fejezetcímek erre is utalnak – mintha minden történet egy közbevetés lenne egy nagy vagy „a” történetben, ugyanakkor közbevetés, amely nehezen elválasztható a fő szövegtől, elválasztva attól a jelentése is módosul. A főcím szakrális kontextusában a zárójeles címek az ember földi létének köztes, átmeneti jellegét is kifejezik. Valamint releváns a zárójeles címeket az irónia egyik eszközeként is tekinteni, eszerint az egyes emberi sorsok egy rendszer szempontjából nem fontosak, hasonlóan a maszk szimbólum fogaskerék-értelmezéséhez.

A struktúra kettős: fokozatosan bontakozik ki a főszereplő sorsa, miközben minden fejezet egy-egy momentum egy társadalom, egy társadalmi réteg, egy család életéből vagy egy szereplő sűrített élettörténete. A történetmondáson, értelmezésen, sorselelmzésen keresztül fókuszba kerül az egyedi, miközben folyamatosan egy nagytotál is látható, nem csupán a 20. század második felének magyar történelméről, társadalmáról alkotott kép, hanem az ember megjelenítése a maga köztes létében, purgatóriumában.

A maszkkal és a zárójellel állítható párhuzamba a *meseszékér* szintén többször visszatérő fogalma. A *meseszékér* olyan létállapotként értelmezhető, amikor minden rendben van. Amália biztatja ezzel a Lolit, aki Robival való kapcsolatának kilátástalanságáról panaszkodik, őszintén felfedve annak vallásuk, származásuk különbségében rejlő, Robi részéről láthatóan áthidalhatatlan okát. Az elbeszélő Amália véleményét foglalja össze: „kedvetlenül, hiszen ezúttal komoly rendellenességgel kellett szembenéznie, a saját megnyugtatóására is legyintgetni kezdett, hogy ez mindennapos dolog a házasságokban, majd elmúlik a kaland, megy tovább a meseszékér”. Amália egyik jellemvonása, hogy gyűlöli a rendellenességeket, a megszokottat szereti, az állandót, még ha az csupán látszat is. Noha Loli sorsa felkavarja, állandó cselekvésébe menekül, az örökös matatusba a konyhában, amely cselekvés jellemének egyik kifejezőeszköze is. Attila és László, a két emigráns fiatal párbeszédében az 1956-os forradalmat követő kínzások, kivégzések, megtorlások kontextusában is elhangzik a fogalom. László az összezsapásokról faggatja Attilát, aki fájdalommal, megrendülten vall arról, hogy ő is ölt embert, s még ha nem is tehetett mást, emberek, fiatalok haltak meg. László számára világossá válik, hogy kár volt kérdezősködni, szavait vigasznak szánja: „Benővi a fű a szörnyűségeket. Gondolj bele, mi minden esett meg a világon, és látod, megy tovább a meseszékér.” A regény kontextusában a *meseszékér* antagonisztikus fogalom. A történet(ek) nem a leplezésről, felejtésről szól(nak), éppen ellenkezőleg, a történelmi és személyes emlékezet jelentőségéről az egyéni és közösségi történetek analízise és annak nyomán az őszinte szembenézés és a feltárt, láthatóvá vált bűnök elkerülése érdekében.

TÖRTÉNELEM ÉS REFERENCIALITÁS, FIKCIÓ, INTERTEXTUS

A regény történetei történelmi és kulturális kontextusban jelennek meg. A történelmi kontextus a 20. század második felének (elsősorban) magyar történelme. A családtörténetekben meghatározó szerepet játszó második világháború, a főszereplő sorsát is meghatározó 1956-os forradalom és a kommunista diktatúra időszaka. Borbála sorsán keresztül a rendszerváltás utáni időszak is felidéződik, azonban a regény dominánsan a magyar történelem 1956 és 1989 közötti időszakát jeleníti meg. A regény fiktív terében tehát számos valóságselem és valós személy jelenik meg, utóbbiak saját nevükkel. A purgatóriumi lét történelmi referencialitással rendelkezik, mégsem értelmezhető pusztán környezeti hatásként. Paul Ricoeur a látszatmúlt fogalma kapcsán felveti az olvasó és a szerző közötti szerződés hipotézisét, amely szerint az olvasó elfogadja, hogy amiről az elbeszélő hang beszámol, az a hang múltjához tartozik. A hipotézis révén arra a következtetésre jut, hogy a „történelem kvázi fiktív, amennyiben olyan eleven, intuitív, mozgalmas, az ábrázolás paradoxonait szemléltető elbeszéléssel tárja az eseményeket az olvasó »szeme elé«, mely pótolja a múlt múltbeliségének megfoghatatlanságát. A fikciós elbeszélés kvázi történelmi, amennyiben azok a valószínűtlen események, amelyekről beszámol, megtörtént dolgok az olvasóhoz forduló elbeszélő hang (voix narrative) számára: ezért hasonlítanak ezáltal a megtörtént eseményekhez...” (Paul Ricoeur, *A történelem és a fikció kereszteződése = Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, 1999, 369.). Ha elfogadjuk Ricoeur hipotézisét, a történelem és a szerző életének valóságselemei a fikció

részeként értelmezhetők. Például a Boriska és családja közötti konfliktus részben szemléleti különbségből adódik, amelynek egyik összetevője az is, hogy részt vesz az 1956. október 23-i felvonuláson, de az is, hogy szeret olvasni, és az értelmiségi pályát választja. A történelmi emlékezet jelentősége a művészi elbeszélés, a fikció révén válik hangsúlyossá.

Hasonlóan a regény fiktív terének része a kulturális kontextus. Ez egy olyan műveltség képében jelenik meg a regényben, amely az ötvenes, hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek értelmiségének egyfajta közös tudása, kódja volt. Ez a közös nyelv az intertextuális utalásokkal jelenik meg a szereplők egymás közötti interakciójában, helyzetük, állapotuk metaforikus megfogalmazásaként vagy éppen a levélcenzúrát kijátszó „titkosírásként”. A meghatározó intertextusok József Attila versei, Pílinusz *Apokrifé*, Móricz *Árvácskája*. Az utalások a szereplők egzisztenciális magányának, kiszolgáltatottságának szimbólumai.

Már csak a regény címe miatt sem lehet figyelmen kívül hagyni a bibliai utalásokat, intertextusokat. A purgatórium és azzal összefüggésben a bűn és bűnhődés a regény egyik központi problémája. A regény szereplői szinte valamennyien megalázott, megbántott emberek, akik főként saját sérelmeik szempontjából közelítik meg a kisebb-nagyobb vétkeket. Boriska ebben a tekintetben is eltér a környezetétől. Noha többször elhangzik, hogy nem vallásos, őszintén szembesül „bűneivel”, lelkiismeretére hallgatva ébred rá például öccse iránti szeretetére vagy anyjával kapcsolatban érzett bűntudatára. Gyermekként bizonytalanságot, kérdéseket szül benne a purgatórium fogalma („Vajon ezért kell az embereknek a purgatóriumba kerülniük? Mert vannak bűneik, amelyekről nem is tudnak? De hol van az a purgatórium? [...] És ki mondja meg, hogy melyik bűnért mennyi időt kell ott tölteni?”, felnőttként meglehetősen magára marad véleményével, amely szerint „ő a világ, az emberi természet szükségszerű adottságának tekinti a határ törékenységét a bűn és az ártatlanság, a jó és a rossz, az egészség és a betegség, a boldog nyugalom és a tragikus baleset között”.

A történelmi és a kulturális kontextus hangsúlyozza, hogy a jó és a rossz nem véletlenül történik. Az ember felelősségével és a tettek következményeivel a szereplők közül kevesen számolnak. Az őszinteség és a számvetés helyett a félelem válik dominánssá. A halállal és a végességgel való szembesülés élesíti fel a lelkiismeretet a szereplőkben (a lelkiismeret okozta változásokról Boriska figuráján kívül nem sok szó esik, nem válik a regény demagóggá). Ehhez viszonyítva ellentétnek tekinthető az elbeszélő leplezetlen „őszintesége”, szókimondó stílusa.

Az elbeszélői stílusra is a köztesség jellemző. A szereplők függvényében is néhol leredukáltan kemény, realisztikus, másutt szinte romantikus tájleírás színezi; a sűrített élettörténetek mellett aprólékos leírások olvashatók; egyszer drámai, máskor ironikus.

ÉRTELMISÉGI LÉT, SZERETET

A háborúban odaveszett vagy betegen fogságból hazatért apák, emigrációra kényszerült fiúk, változásért küzdő, harcoló értelmiségi férfiak, férjek és udvarlók, kihallgatótisztek és megfélemlített titkosügynökök mellett előtérbe kerülnek a plasztikusan megformált asszonyorsók is: Borbála, Etelka, Amália, Tinka néni, Lídia, Évi, Zsóka és mások. Erősek és sodródóak, munkások és értelmiségiek, városiak, vidékiek. A szerelem, a társkeresés, az erotika éppen úgy meghatározza az életüket, mint a férfiakét. Ebből a szempontból is különböző típusúak: „szemérmesek”, „cafkák”, „felvágósok”, „vénlányok”, „rendesek”, „nagyfőjűk”. Valójában azonban sem a férfi, sem a női szereplők nem archetípusok. Csupán a purgatóriumi létben boldogságra vagy legalább boldogulásra vágyó, egyéni és közösségi traumáktól szenvedő emberek.

Boriska két, sorsát meghatározó traumája az édesanyjával (s rajta keresztül a családjával) való kapcsolata, valamint az első generációs értelmiségi léte.

Boriska figurája már külső jegyeiben is eltér a környezetétől. Az elbeszélő többnyire Boriska ön-analízisét, helyzetelemzéseit közvetíti, tehát az ő nézőpontjából láttatja őt és az eseményeket. Boriska a visszajelzések alapján úgy véli, hogy a családja számára hiába szép, „modell alkát”, túl magas. Nem azt a szépségideált testesíti meg, amelyet Loli vagy Krisztina. Az értelmiségi, budai lányokhoz, így Lídiához képest nem elég finom, a ruházata szegényes. A külseje azért fontos számára, mert azal is szeretné elnyerni mások szeretetét. Főként az édesanyját, akinek hiába szeretne görcsösen megfelelni, nem kapja meg tőle azt az anyai szeretetet, odafigyelést, amelyre vágyik. Az édesanya az

első házasságából született két gyermekéhez (Boriskához és Bercihez) másként viszonyul, mint a második kapcsolatából született kettőhöz. Utóbbiak közül főként Krisztinára koncentrál, felé képes kimutatni szeretetét. Boriska hiába igyekszik kitűnő eredményeivel, később szakmai sikereivel elnyerni anyja figyelmét, szeretetét, úgy érzi, eredménytelenül próbálkozik. Traumája kihat a többi emberi kapcsolatra is, többször megfogalmazódik megfelelési kényszere. Emellett érdeklődése, politikai nézetei, szakmai céljai révén is nyilvánvaló gondolkodásbeli, szemléleti mássága miatt már fiatal lányként is saját útját járja. Nem is tehet mást, mert 1956 után gimnazista gyereklányként végtelenül is a rendszer ellenségévé válik, s csak ágyrajáró lesz otthon. Kommunista családja *kígyónak, piszok ellenforradalmárnak* titulálja. Amikor mostohaapja megkönyörül, el is költözik otthonról. Boriska fordulatossága során azért nem szakad el édesanyjától, maga is anyává válva, az unokákat is rendszeresen elviszi hozzá. Több apró mozzanat, párbeszéd egyértelműen utal arra, hogy Boriska édesanyja nem érti a lányát, azt a hiányt sem veszi észre, amely Boriska életét meghatározó traumává válik. Felnőttként is bántóak és érthetetlenek Boriska számára anyja szavai: „Rólad mindig azt gondoltam, hogy te jártál a legjobban. Az a dolgod, amit gyerekkorodban a legjobban szeretted. Ruhákat rajzolsz. Nem is neked kell megvarrni őket. Igaz? [...] Krisztinának már nem tudok annyit segíteni, mint neked.” A két világ közötti szakadék áthidalhatatlan, mert az anya úgy véli, mindent megadott Boriskának, amit tudott, még segített is, nem érzi szavait bántónak. Boriska művészetét, hivatását rajzolgatásnak látja, ráadásul, mivel ő varrónőként dolgozik, úgy gondolja, szerencsés, mert voltaképpen a szórakozása a munkája. Boriska nem érti, miben segítette az anyja, főként nem Krisztina vonatkozásában, aki csak kihasználta, mégis valóban mindent megkapott, amit anyja nyújtani tudott. Kapcsolatukat saját „bűne” nyomán értékeli át. Egy füzetben anyja kézírásával egy kamaszkori sebzett, önsajnáló versét találja, amelyet anyja egykor a táskájából vehetett ki és lemásolta magának. A vers arról szólt, „hogy minden élőlény hasonló az anyjához, egylényegű vele, s boldogok, ha egymásra néznek, csak a tündérszárnyú lepke nem ismerhet rá önmagára az anyjában, mert az egy csúf báb, egy hernyó”. Boriska később megbánta, hogy ilyen verset írt, el is feledkezett róla, s nem tudta, hogy anyja kezébe került. Felnőttként ezzel magyarázta anyja viselkedését. Elképzelve, mit érezhetett anyja a vers olvasásakor, szörnyetegnek titulálva önmagát, anyja halála után magára maradt a fájdalommal és a büntudattal. Az anyához fűződő trauma szempontjából bekövetkező fordulat a szereplő empátiájára utal. Az anya viszonyulását nem a kamaszkori bántó vers magyarázza, hanem a két világ közötti különbség, amely a hirtelen felindulásból összetákoltszerűségét értelmezését, jelentőségét is meghatározta.

A főszereplő másik traumája is részben családi eredetű. A megfelelési kényszerrel küzdő, dicsőre, pozitív visszajelzésre vágyó lány nehezen tud megküzdeni első generációs értelmiségi létével. Családjától ez is különbözővé teszi, de az értelmiségi családokból származó társaihoz képest érzékeli hátrányát, tájékozottságbeli, műveltségbeli hiányosságait. Nagy erőfeszítésekkel pótolja ezt, de sikerei, elismertsége mellett is köztes világban marad. A két világ közötti különbséget a lakásokban található könyvek szimbolizálják. A nem néhány darabos, jutalomkönyvekből, *Révai nagy lexikonából* álló könyvtár Boriska számára a vágyott értelmiségi lét, a tudás és a lehetőségek ismétlődő szimbóluma (például Aranka néniék könyvtára, Miklós családjának budai polgári lakása, folyóiratokat is tartalmazó, komoly könyvtárral). A szintén visszatérő féléber állapotok, félálmodok köztelessége is kívülállóként pozicionálja a főszereplőt. Az álmok a jellemzés és a motiváció elbeszélői eszközei is. Az egyik álom erősíti meg Boriskát elhatározásában, hogy mást, többet kell tanulnia, ismeretekre, műveltségre kell szert tennie. Az értelmiségi lét a saját út, a szabadság, a tágabb világ megismerésének lehetőségeként értelmezhető. Ezért akarnak a kitörni vágyó szereplők tanulni, s ezért fojtogató a diktatúra büntetése a származásuk vagy más okok miatt egyetemre fel nem vett fiatal szereplők számára a rájuk kényszerített purgatóriumi léttel.

Ács Margit regénye a purgatóriumi emberi sorsok szintézise is. Izgalmas prózapoétikai eszközök és struktúra, képi megjelenítőerő, plasztikusan megformált szereplők, ítélezést és moralizálást elkerülő történelmi, filozófiai gondolatok, markáns történetek jellemzik. A megjelenített köztes világban az abszolútnak tartott szeretet is különböző: odaadó, megengedő, birtokló, önző, zsaroló, féltő, tiszta, számító, meleg és édes vagy „égetően hideg és keserű”. A purgatóriumi életben nincs happy end. Vannak pillanatok, amikor odafentről érkezik egy fénysugár, amikor egy kis időre fel lehet szállni a meseszékre, aztán más, „Kimeredek a földből” állapotok. Emberi életek, akár zárójelben, amúgy köztesen. (*L'Harmattan, 2021*)

kritika

VARGA MÁRIA (1960) Balassagyarmat

VARGA MÁRIA

Ács Margit:
Élet a purgatóriumban

L'Harmattan, 2021

Több helyen is megemlíti a szerző, hogy Nemes Nagy Ágnes – aki pályatárs és barát is volt – módfelett érdekelte, hogy ő, Ács Margit, munkás származása ellenére, rendszerhű családi háttérrel miként jutott el már gyermekként a szocializmussal való nyílt szembefordulásig. Új könyvének – családregegyfélének aposztrofálja egy interjúban – főszereplője, Boriska, „már a forradalom előtt is nehezen viselte el családja együgyű azonosulását a propagandaszövegekkel, s ezt az ellenérzést alaposan felfokozta friss élménye: ott volt a huszonharmadikai felvonuláson”. Később iskolai sztrájkra buzdította a tanulmányi fűszert a hittanoktatás beszüntetése miatt. Éppen ő, akinek akkoriban szinte semmi kapcsolata nem volt a valósággal. Röviddel ezután így élte át a rendőrségi kihallgatást: „Nem, nem tudott számot adni a tetteiről, a forradalmi indulatairól. Ott, akkor belátta, hogy csak egy romantikus fruska, akit elsodort egy hangulat és a buta szereplési viselkedés. De nagyon vigyázott, hogy elbizonytalanodását ne lehessen észrevenni. Inkább feladta a készségeskedés taktikáját, s dacos hallgatásba burkolózott, amikor a forradalom megítéléséről esett szó.”

Boriskának-Ács Margitnak szinte gyermekként egyedül kellett megbirkóznia a kihallgatások és a rendőri megfigyelés okozta stresszel, az ellenforradalmárok „rémtetteiről” szóló történetekkel, a bigott kommunista eszméket elfogadó családja haragjával és elutasító magatartásával. S akadtak olyanok is, akik – csak a családját ismerve – őt is kommunistának gondolták, és emiatt elítélték. A regény nagyon hiteles képet ad a forradalom utáni évtizedek magyar társadalmáról: az általános bizalmatlanságról és a frusztrációról, a kisebb-nagyobb megtorlásokról, arról, hogy a szerelmek és barátságok gyakran

megfigyelési céllal formálódtak, vagyis ügynökök kezdeményezték ezeket az intim emberi kapcsolatokat. Ugyanakkor jelen volt sokféle lelkiismeret-furdalás is: az emigránsokat azért gyötörte, mert a tragikus helyzetben elhagyták a hazát, a bajtársait, az otthon maradókat azért, mert ebben a helyzetben is működött bennük az életösztön, sőt művészi és egyéb ambíciók is fűtötték őket. Több generáció is ebben a

fojtogató, totálisan bizalmatlan légkörben szocializálódott és élt a '89-es rendszerváltásig, ami ugyan-csak nem bizonyult sikertörténetnek. A szerző ezt az időszakot is megörökítette a *Kontárok ideje* című novellás kötetében.

Ács Margit a közelmúlt szinte minden meghatározó politikai-közéleti eseményében részt vett, ezeket novellákban, esszéikben, regényekben fel is dolgozta. A történeti-közéleti szál a jelen kötetben (is) szorosan összefonódik egy személyes-lélektani szállal, amelyben talán a legfontosabb téma a szeretet mibenléte és hiánya. Főhőse is szembement a családi értékrenddel, a család tagjai számára – szinte kivétel nélkül egyszerű munkások – idegesítően bonyolult és érthetetlen művészlélekek tűnt. Nemes Nagy Ágnessel ellentétben számomra nem az az izgalmas kérdés, hogy Ács Margit miként jutott el „proletár” származással a szocializmusellenes magatartásig és a modern polgári művészetig, inkább az, hogy – rút kiskacsaként – hogyan született az ő génjeivel, kifinomult ízlésével, művészi hajlamaival éppen egy egyszerű munkáscsaládba.

Valójában nem igazi „prolikról” van szó, az ősök vidéki „hóttszegény földet túró családból” származtak, akik nem szívelték a módosabb gazdákat, s a huszadik század elején költöztek közülük az első fecskék a fővárosba. Szorgalmasan dolgoztak, s – mint sokan mások – elhitték a szélsőbaloldali jelszavakat, ígéreteket, és örökre elakadt náluk a szocialista lemez. Ők voltak azok, akiket a szocializmusban és a rendszerváltás után is a saját céljaira használt fel a baloldali elit. „Belelátott Árpád igazába (Árpád Boriska mostohaapja – V. M.). Hogyan is viselhetné el szegény, hogy egész élete, minden hite, minden büszkesége, minden kínja és fáradsága annulálódott a rendszerváltáskor beköszöntő új világban.

(...) Meg kell tőle örülni, elviselhetetlen, amikor elkezd politizálni, mégis megszakad az ember szíve érte – töprengett Boriska visszahúzódva a sarokba.”

Boriska azonban korán felismeri a rendszernek és embereinek a hamisságát s a valódi céljait. Tehetségének és kitartásának, no meg némi szerencsének köszönhetően mégis megvalósítja az álmát: főiskolát végez, és jelmeztervezőként dolgozik különböző színházakban. A rút kiskacsa tehát eljut

a saját szellemi közegébe, az értelmiségi létbe, amiről, persze, kiderül, hogy korántsem problémátlan. Különböző szerelmi kalandok után férjhez megy, két gyermeket szül, és próbálja összeegyeztetni a munkahelyi, társadalmi és a családi feladatokat. Megküzd bizonyos nemi sztereotípiákkal is, vagyis éli az értelmiségi nők életét. Házassága válással végződik ugyan, de a felvállalt küzdelmek révén – „Az élet célja a küzdés maga” – mégis eljut egy már-már harmonikus állapothoz: megbékül a sorsával, önmagával, az anyjával, a családdal.

A regény az anya halálos ágyánál indul, és ide is tér vissza a történet. Közben végigvezet a család mindennapjain, megismerteti a családtagokat és a történelmi viharok hétköznapi vetületeit. A regény szerkezetét félig-meddig önálló történetek alkotják: novellaszerű elbeszélések, portrék, életképek révén ismerjük meg a mintegy száz év történelmi és családi eseményeit. Ezek mind külön zárójeles címet is kaptak. A zárójel talán ezt a felemásságot jelzi. Az *(Apó)* című portréból például megtudjuk, hogy Apó nem alkatánál fogva kedves és mosolygós ember, inkább azért ilyen, mert méltányolja a mostani helyzetét: a gyermekkora a mai munkáséleténél is sokkal sanyarúbb volt. Emlékezetes az *(Angol szövet)* című epizód, amelyben egy kosztüm történetét meséli el a szerző. Boriska anyja, Etelka, aki varrónő, kosztümöt varr a házban lakó fiatal ügyvédnének. „A fiatal ügyvédné megilletődötten mutogatta a szövetet Etelkának: még az anyósa vette Bécsben, jóval a háború előtt, angol gyapjúszövet, lámagyapjú, puha is, tartása is van, szép lenne belőle egy harangszabású szoknya.” A munka jól halad, az eredmény tetszetős, az ügyvédné azonban nem tudja hordani a kosztümöt, mert éppen aznap, mikor hazavihetné, magára ölthetné, kitelepítik a családját. Hosszas hányattatás után a kosztüm – senki által nem használtan – végül a szemétkben

végzi. Elvész valami valódi, valami értékes és minőségi dolog – ahogyan eltűnik az a társadalmi osztály is, amely ezt a fajta minőséget hordozta. Természetesen tovább is tágítható a metafora jelentése.

Az elbeszélő hang meglepően egyszerű, teljesen hiányoznak a korábbi regényekből megszokott esszébetétek, filozófiai és művészetelméleti fejtegetések, reflexiók, önreflexiók. Talán az étellel való megbékéléssel együtt jár az eszköztelenség, az egyszerűség. Az utolsó epizódban – *(Mi az, amit érzel?)* – az anyja halála után a házban rendezgető Boriska egy rövid szóváltást követően hirtelen megkérdi az unokájától, mit érez akkor, amikor szeret. Miután a kislány értetlenül néz rá, még egyszer megkérdezi, hogy milyen érzést érez, ha szeret valakit. „– Meleget és édeset.” – jön ekkor a válasz. „Ó, drága kicsi lány, milyen szerencsés vagy, hogy nem kellett megismerned a bűntudatot. Jól van ez így, maradjon is így. Nekem, látod, van, hogy a szeretet, amit érzek, égetően hideg és keserű.” A gondolat a regény zárásaként a főhős agyán fut végig. Anya és lánya hosszan vezekel a földi purgatóriumban a szeretet hiánya okán elkövetett bűnökért. Ugyanakkor – Boriska felismeri –, a szeretet mégiscsak jelen volt valahogyan az életükben, ha sokszor nem is az elvárt, boldogító érzés formájában. Most tükör által homályosan látunk – gondolhatjuk tovább Szent Pál mondatával. Ahogy a látásunk/értelmünk tökéletlen, úgy az érzéseink is elégtelenek és silányok ezen a világon.

Ács Margit új könyvében nem a szöveg, a rafinált szerkesztés, a különleges művészi megoldások uralják a terepet, hanem a mese és az élet. Lenyűgöző az emberismeret, a jellemábrázolás, a könnyed történetmesélés. A súlyos témák sem lesznek lehangolók, nyomasztók, mert a történetek mögött ott van a megbocsájtás, az elfogadás – mondhatjuk talán: a szeretet.

PATAKI VIKTOR (1989) Budapest

PATAKI VIKTOR

Margócsy István: Színes tinták

Pesti Kalligram, 2020

Margócsy István előadást tart, érvelésre készítet, kritikai gondolkodásra ösztönöz. Még akkor is tanít, amikor könyvet ír. Rendkívül hosszú és termékeny kritikus pályafutása is ennek az attitűdnek a vonzásában bontakozott ki, ahogyan tanulmánygyűjtemé-

nyeinek és köteteinek narratíváját is a képzésre (*Bildung*) alapozott beszédpozíció szervezi. Persze, ez korántsem ilyen egyszerű, hiszen irodalmi-kulturális szerepvállalásának különböző szegmensei (tudományos kutatás, szerkesztés) mellett éppúgy le-

hetne érvelni, mint ahogyan oktatási tevékenységének szövegein átűtő elsődlegességét hangsúlyozni. Mindenesetre látványos, hogy *Színes tinták* című tanulmánykötetét, amely alcíme szerint (*Tanulmányok, esszék a magyar irodalom különböző arcairól és nézeteiről*) is meglehetősen heterogén anyag, sokkal inkább az említett beszédmód, semmint a monografikus igény szervezi. Ez természetesen aligha meglepő, hiszen Szegedy-Maszák Mihály már a szerző 1999-es Petőfi-könyvével kapcsolatban is jelzi, hogy „lelkiismeretesség és önkorlátozás” alakítja a kötet műfaji meghatározhatóságát. Az említett Petőfi-könyv óta eltelt időben két komoly változás azonban bizonyosan feltűnhet a Margócsy-szövegek olvasóinak. Az egyik, hogy úgy tűnik, Margócsy István végképp lemondott a klasszikus monográfia megírásáról (erről legutóbb Szilágyi Márton értekezett az *Élet és Irodalom* hasábjain). A másik, hogy a „*Nagyon komoly játékok*” című kötetében megalapozott szemléletmód, amely elmozdította érdeklődését a 18–19. századi kutatási területről, és kiterjesztette azt a kortárs magyar irodalom vizsgálatára, átűtő erővel szervezte későbbi, klasszikus magyar irodalmi tanulmányköteteit is. Az önkorlátozás párként ekkor pedig inkább az önfeledtséget lehet említeni, amely már a „komoly játékok” szókapcsolatban felszínre került, és a szerző kritikai érdeklődési körét is kijelölte. Kis túlzással azt is meg lehet állapítani, hogy Margócsy István minden 19. századi kutatását összegző műve után egy kortárs irodalmi kritikagyűjteménnyel hódol szenvedélyének: tehát az önkorlátozás és önfeledtség játéka az *Eleven hatyút* követően nyilvánvalóvá tette az olvasók számára, hogy ismét klasszikus irodalmi anyag provokatív faggatása következik.

A *Színes tinták* azonban nem (csak) az lett. Faggatásnak faggatás, ráadásul a kérlelhetetlen fajtaból, azonban a kötet koncepcióját tekintve (a Kalligram „életműsorozatának” eddigi kereteit ugyan megtartva, a tervet azonban felülírva) inkább összegzés, hiszen az önkorlátozás és önfeledtség kettőse egyszerre jelenik meg benne, Petőfitől egészen Esterházyig. Innen nézve ez „...A férfikor nyarán...” *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról* kötet folytatásaként érthető – azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy az egyes tanulmányok kronologikus elrendezését felváltotta egy bizonyos tárgyterületi felosztás. Az *Előszót* követő első, *Kultusztörténet* című (három mottóval útjára indított) nagyobb egység az irodalmi kultuszkutatás lehetőségeibe és viszontagságaiba vezeti be az olvasót. A Margócsy-féle beszéd retorikai összetételére oly jellemző módon: a szöveg felütése egy, szinte teljesen ismeretlen költő versének említésé-

vel vezet át az egyik legismertebb (ha nem a legismertebb) költő (Petőfi) életének és életművének a kultuszkutatás alapján történő értelmezéséhez. A távlat kiépítésével létrehozott irónia (ezt pedig Kiss A. Kriszta hozta szóba szintén az *ÉS* hasábjain) tehát már a kötet első lapjain dönt az irodalom státusát megállapítani és ezáltal kisajátítani igyekvő törekvések sikerességéről (ezért kerülhet egy oldalon említésre Zámbo Jimmy és Kölcsey Ferenc). A tanulmány tehát az irodalom különböző „használati” kontextusainak számbavételével nemcsak bemutatja, hanem finoman bírálja is egyes kiemelkedő életművek kultuszra alapozott megközelítési lehetőségeit. A kultusztörténeti egység nyitó tanulmányának másik – még kevésbé leplezett – célkitűzése, hogy az irodalmi és nem irodalmi nyilvánosság közti összefüggésekre és hatásmechanizmusokra is felhívja a figyelmet. (A Margócsy által üzemeltetett iróniából pedig napjaink irodalomkritikái vagy irodalmi intézményrendszert kárhóztató szólamai is sokat meríthetnének, hiszen ha mást nem is, a történeti szempont megkerülhetetlenségét az irodalom használatelvű és/vagy autonómiapárti képviselői is mérlegre tehetnék az irodalom hadrendbe állítása előtt.) A nyilvánosság szerkezetét átható kultikus szemlélet értelmezése során nyilvánvalóan Petőfi Sándor alakja, szerepe(i) és költészete kerül a középpontba. Azért nyilvánvalóan, mert a Petőfi-kultusz – elképesztő, Margócsy által rendre feltárt vadhajtsaival együtt – a nemzeti irodalom kanonizációjának bizonyos mintázataira, részben pedig genealogikus működésére szolgáltat meggyőző példákat. Persze, mindez nem jelenti azt, hogy Petőfi kizárólagos szereplője volna a kötet első egységének, hiszen Illyés Gyula különböző irodalmi „gesztusai” is többször előkerülnek, azonban a Petőfi-legendák és a „legnagyobb költő” potenciális továbbélése köré szőtt narratívák (a barguzini Petőfi-átadások vagy az orosz fordítások) bemutatása marad kitüntetett szerepben. A Petőfi-keresés komolyan vehetetlen bonyodalmai és a síremlékkel kapcsolatos dilemmák az olvasók számára egyszerre jelennek meg szórakoztató irodalmi műként, felvilágosító és tájékoztató irodalomként, valamint a Petőfi-kutatás kritikájaként. Meg kell azonban jegyezni, hogy az olvasó öröme akkor volna teljes, ha a kötet szerkesztése során (az olvasószervezésre különös tekintettel) is kiküszöbölték volna az elkerülhető hibákat. Az ugyanis, hogy egy, már megjelent írásokból összeállított tanulmánygyűjteményről van szó, egyáltalán nem jelent gyógyírt a redundanciákra érzékeny befogadó számára – ilyen módon Margócsy István 1956-os, Petőfi Körrel kapcsolatos példája a 21. és 45. lapon is szerepel.

A kötet második egysége *Nyelvtörténet* címmel jelöli ki, hogy az egymás mellé helyezett négy tanulmány egyaránt a nyelv kitüntetett szerepével, annak nemzeti, kulturális és ideológiai-politikai viszonyrendszerével s ezáltal az oktatás és irodalom intézményes kereteken belül működő hatókörével foglalkozik. Annak ellenére, hogy *A nyelv mint a nemzet közkinccse* című tanulmány a kötet szerkesztése vagy inkább válogatása szempontjából ismét kifogásolható mozzanatot tartalmaz (ugyanis ez a szöveg – szinte változatlan formában – jelent meg két korábbi kötetben), itt – a tárgyterület vonatkozásában – egyáltalán nem hat fölöslegesnek. Még az egység végére illesztett *Magyar nyelv és/vagy irodalom?* című tanulmány (a legrégbben, eredetileg 1996-ban íródott szöveg) sem válik perspektíva-vesztés áldozatává, ugyanis a zárlatban szereplő mondat („Így állunk most, a huszadik század végén, magyar szakosokként”) csak a megnyilatkozás és olvasás időbeli koordinátáit tekintve jelent töréspontot, az idézet folytatásával azonban („A helyzet valóban válságos...”) a 2020-as évekre tekintettel csak még tanulságosabb marad. Az olvasás jelene és a szöveg történeti kontextusa között ráadásul nemcsak az „oktatási helyzet” kísérteties hasonlóságának felismerése jelent kapcsolatot, hanem az időbeli távolság ellenére kitörölhetetlen – mivel nyelviségben megalapozott – hagyomány is. Nem véletlen, hogy a *Nyelvtörténet* egységét (ismét) három mottó vezeti fel, amelyek a Kazinczytól és Verseghtől származó idézetekkel az ortológus-neológus szembenállás emlékét idézik fel, a kerekén kétszáz évvel későbbi Tandori-idézet pedig az emlék rekontextualizálását hajtják végre, és annak kritikáját és megerősítését egyaránt felismerhetővé teszik. Margócsy István szövegeinek polemizáló beállítódása az egész egységben (és egyébként az egész kötetben) egyes történeti alakzatok visszatérését detektálja, és azt is láthatóvá teszi, hogy „A magyar nyelvvel való foglalkozás mint a hazafiság terrénuma” és mint a nemzeti nyelvművelés programja miként él tovább többek között Ady, Szomory, Kassák és Kosztolányi költészetében. A nyelv művelésének intézményes feltételrendszerét is alakító, a latin és magyar, közvetítő és anyanyelv közötti – hangsúlyosan – kulturális változások óhatatlanul is nyelvpolitikai nyomatékot kapnak – ezekre a változásokra kíváncsi a kötet szerzője. Innen nézve érthető a tanulmányok elrendezése, amely felülírta a kronológiai sorrendet, ugyanis a

magyar nyelvű oktatási rendszer kiépítéséhez szükséges feltételek politikai akarat és felhatalmazás által teremthetők meg, tehát a logikai reláció fenntartása szervezi a *Nyelvtörténet* felépítését. Itt Révai Miklós és Czinke Ferenc szerepe (a magyar nyelv és irodalom professzora, Révai „utódja”) például összekötő kapocsként működik a magyar nyelvű köz- és felsőoktatás magyarázatában, valamint *A magyar nyelv oktatása mint egyetemi diszciplína és*

a Magyar nyelv és/vagy irodalom? című alfejezetek textuális-logikai összekapcsolásában is.

A kötet harmadik nagy egysége, amely az *Irodalomtörténet* címet viseli, a legtöbb tanulmányt gyűjti egybe – ezen kívül mindegyik fejezet három vagy négy szöveget rendez egy tárgyterület alá. Itt többek között Jókai Mórról, Mikszáth Kálmánról, Krúdyról és Móriczról szóló tanulmányok találhatók kronológiai sorrendben. Terjedelmi és elrendezési szempontból ez azért válik kifejezet-

ten érdekessé, mert egyrészt az Arany Jánostól Eszterházy Péterig tartó ív – a szelekció logikáját szem előtt tartva – bizonyára felvetheti az aránytalanság kérdését. Másrészt azonban, mindezzel némileg ellentmondásban, éppen a „hiányzó” monográfia kísérteteként tűnhet fel, ugyanis a „fejezetcím” önértelmező gesztusként való működése egy alternatív, nem célelvű irodalomtörténet lehetőségét helyezi kilátásba, hanem hatás- és befogadástörténi párhuzamokra építő részletelbeszélésekre épít. Az utóbbi jelzót akár a Szegedy-Maszácz Mihálytól származó mottó (immár három helyett csak kettő található a tanulmányok előtt) is megerősítheti, hiszen eszerint a célelvű koncepciók esetén is a polémia és a termékeny vita volna az alapállapot, ami egyébként is jellegadó vonása a Margócsy-féle beszédmódnak. Mindezt azonban azért sem lehet egykönnyen eldönteni, mert az egyes tanulmányok közötti narratív kohézió alapja sok esetben mégis a kronologikus felépítés és főként a költészet társadalmi funkcióváltásainak jelzése, amely akkor is megmarad, ha más szisztematikus vizsgálati szempont nem tartja össze ezeket az írásokat. Ez persze javarészt abból fakad, hogy a kötetbe válogatott szövegek elsősorban nem egy lehetséges kötet fejezeteiként láttak napvilágot, hanem Margócsy az utóbbi időben folyóiratban publikált szövegeit vagy konferencia-előadások szerkesztett anyagát válogatta egybe és töltötte fel más régebbi, az adott tárgyterülethez tartozó tanulmánnyal. Az eposzsal bizonyos ismérvek mentén szembeállított regemű-

faj vizsgálatát, amely Margócsy elképesztő ismeretanyagát is illusztrálja (a „méltán híres” Pettényi Gyöngyössy János, Pázmándi Horvát Endre vagy Décsy István műveivel való számvetésen keresztül) úgy követi az *Arany János irodalmi képe* című tanulmány, hogy az abban szereplő episztolával és balladával kapcsolatos megfontolások a regeműfaj kérdésével együtt egy műfaj történeti olvashatóságot tesznek lehetővé. Miközben teljesen nyilvánvaló, hogy – egy kézenfekvőbb megközelítés alapján – csupán a tanulmányokban tárgyalt művek és ügyek időbeli egymásra következéséről van szó. Ez az eldönthetetlenség a továbbiakban is többnyire gyümölcösöző marad, ugyanis az Aranyról szóló első tanulmány ráadásul címadásával is Arany János megítélhetőségének kettős aspektusát jelzi, hiszen nem annyira Arany irodalomfelfogását, mint inkább az irodalom Arany-képét tematizálja, az első szempontot azonban rögtön a rákövetkező tanulmány tárgyalja részletesebben (*Mi is az az epikai hitel? – Arany János koncepciójának „revíziója”*). A Vörösmarty költői „szerepvállalásával” való párhuzamot, valamint az intertextualitás és a hagyomány nyelvi megőrzésének problematikáját követően azonban megtörni látszik az említett (össze)olvasási lehetőség, ugyanis a *Bálványosvár – avagy Jókai és a vallás* című tanulmány már más módszertani alapokon nyugszik. Margócsy István itt a szövegelemzések-ből indul ki, amelyek valójában „a vallás regényekbeni szerepének gyengeségéről és hatástalanságáról” adnak számot, és csak azután jut el a vallás és moralitás 19. századi társadalomban betöltött funkcióinak vizsgálatához. Elsőként tehát a vallás *Bálványosvárban* betöltött szerepének értelmezése, majd a további, témához kapcsolódó Jókai-szövegek bevonása történik, és ebből jut el a tanulmány az individuális és a szekularizált irodalmi értékek 19. századi viszonyának magyarázatához. A másik, Jókairól szóló tanulmány már nem követi ezt az utat, ugyanis újra egy 20. századi kitekintéssel veti össze az irodalom rendeltetésének eltérő paradigmáit azért, hogy az irodalom áldozati jellegű narratíváinak visszatérését vagy változatlan formában történő megjelenését felmutathassa. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a különböző 19. századi irodalomfelfogások (Aranyén és Jókaién kívül Mikszáthé, de még Móriczé is ide tartozhatna) külön fejezetbe rendezésével valóban létrejöhetett volna az olvasók által vágyott monográfia gerince, még akkor is, ha az önálló fejezettel a további tíz, újabban keletkezett szöveg némileg árván maradt volna. Persze az, hogy Margócsy egyszersmind a 19. századi női irodalom éles szemű megfigyelője, valamint „játékosan komoly levele” szépirodalmi

talentumait is felvillantja, még úgyis feltűnt volna minden olvasója számára.

A kötet utolsó és egyben legrövidebb, *Művelődéstörténet* című egysége három tanulmánnyal – és immár ismét csak két mottóval – vezet be főként az irodalom reprezentációs modelljének kiterjesztéséből származó végeláthatatlan kérdésrengetegbe. Ez természetesen nem így van, hiszen ez szintén csak egy olvasói-értelmezői ajánlat, mert Margócsy István nem erről, hanem a szegénység magyar irodalomban betöltött helyzetéről, a hazai folyóirat-kultúráról és az irodalmi (el)ismertségről ír. Mégis mindhárom szövegben az irodalomtól elvárt, azon számon kért, attól vágyott társadalmi funkció működése vagy éppen működésképtelensége mutatkozik meg – és ez lehet egy közös metszet. Ezek a funkciók – s ezt fontos hangsúlyozni – sosem az irodalom nyelviségéből következnek, de egyáltalán nem választhatók le az irodalom társadalmiságba ágyazott működésmódjától, s ilyen értelemben intézményrendszereitől. *A szegénység a magyar irodalomban* (alcíme: *Tárgytörténeti vázlat*) című szöveg a szerzőtől megszokott módon nem is kínál könnyen jött megoldást, ahogyan a további két tanulmányban sem (*A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban: Búcsú a történelemtől* és *a Hol van a költészet hazája? című „vitairat”*). Nem is kínálhat, mert nem áldozza és oldja fel a problémát sem az erkölcsi didaxis, sem pedig egy reményteljes utópia oltárán, hanem inkább abból indul ki, amiből szokott: hogy honnan ismerős ez a felvetés saját irodalmi hagyományunkban? Ilyen módon a 18. századi irodalmi alkotásoktól következetesen jut el kortárs magyar irodalmi művekig, s mire a felsorolás végére ér (az egyes művek társadalmi kérdésekre adott vagy adható válaszaival), az eredeti kiindulópontként szolgáló kérdést már nem is lehet/érdemes ugyanabban a formában újra feltenni. Érdekes azonban, hogy a kötet utolsó tematikus egységének szövegei egyaránt a 2000 folyóiratból származnak, amelynek Margócsy István alapító szerkesztője. Ez pedig egyszerre sokatmondó is, mert amikor a folyóirat-kultúra közelmúltbéli történetéről, a rendszerváltás körüli időszakáról és aktuális helyzetéről esik szó, nem lehet eltekinteni a lapszerkesztő észrevételeit körülvevő érintettségről. A kultúrpolitikai akarattal összefonódó lapkiadás így egyszerre válik szerkesztői állásfoglalássá. *A Művelődéstörténet* című egység ilyen módon művelteti olvasóját, vagyis azáltal, hogy folyamatosan történeti perspektívát kínál a jelenbeli – nagyon is aktuálisnak látszó – kérdésfelvetéshez.

Talán ez az a sajátosan Margócsy-faktor, amit Pór Péter és az ő nyomán Dávidházi Péter az érdes-

ség és érdekesség egybejárásával igyekezett megragadni. Nem véletlen, hogy legkésőbb Esterházy óta bizonyosan mérhető a *margócsykor*, ahogyan az sem: a kerek évfordulókon Arató Lászlótól Kovács András Ferencen át egészen Vaderna Gáborig mindenki (írók, irodalom- és társadalomtörténészek egyaránt) igyekezett megemlékezni Margócsy István szerepéről, munkásságáról, hatásáról. Nem igazán számít, hogy a kötet olvasója tanítványként, az irodalmi élet eseményeinek egyik résztvevőjeként vagy Margócsy István olvasójaként találkozott a szerzővel, a hatás megkérdőjelezhetetlen. Ehhez pedig az is hozzátartozik, hogy a *margócsykor* első sorban az eddig fel nem tett kérdések megfogalma-

zásából, sokszor más fénytörésbe állításából bontakozik ki. A szerző ugyanis számos esetben olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket nem tud vagy nem is kíván megválaszolni, azonban ezek a kérdések az olvasó adott témához való viszonyát kérdőjelezik meg és gondoltatják újra. Margócsy István tehát előadást tart, érvelésre kész, kritikai gondolkodásra ösztönöz – végső soron kérdéseinek keresztül tanít. Noha a *Színes tinták* nem lett monográfia, de a kötet minden bizonnyal par excellence példája annak, hogy a homogenizáló irodalomfelfogással hogyan állítható szembe a sokszínű irodalom, és annak is: miért kell a készen kapott válaszok előtt minden esetben kérdezni.

STURM LÁSZLÓ

Lányi András: Karátson Gábor

MANK–Kortárs, 2022

Karátson Gábort sokan ismerik. Sokan nem. A legtöbben nem nagyon. Persze, más nevezetes emberekkel is így vagyunk általában. De Karátsonról sokunknak az a véleményünk, hogy őt érdemes – sőt, talán muszáj? – lenne jól ismerni. Korunk egyik szellemi metszéspontja ő. Egyetemistaként lett ötvenhatos elítélt, költőnek készülve lett festő (mikor a börtönből kijőve úgy látta, hogy „magyarul már csak hazudni lehet”), aztán fokozatosan tért vissza az íráshoz (először festészeti témákkal, esszékkal, később egy átlagos méretű és három terjedelmes – de nem terjengős! – regénnyel). Már javakorabeli, mikor megtanul kínaiul. A bőséges kommentárral felszerelt két fordítása (*Tao te king, Ji king*) nemcsak a fordításirodalom nagy teljesítménye, hanem a magyar filozófiáé is. A Duna-mozgalom egyik vezetőjeként, környezetvédőként vált később szélesebb körben ismertté.

Lányi András itt, a Duna-mozgalomban ismerkedett meg vele, és lett hosszú időre talán legközelebbi barátja és munkatársa. (Lányi Andrást is sokan ismerik stb.) Kettejük egymásba illeszkedő különbségéről így ír maga a szerző: „Inkább csak utólag, műveit újraolvasva értettem meg, mennyire kétféle habitussal vetettük magunkat ugyanabba a küzdelembe. Ő belső sugallatára hallgatott, és ritkán tévedett. Én a külső körülményeket mérlegelve a cselekvés lehetőségét kerestem türelmetlenül, és gyakran sikerült magamat megtévesztenem. Ez így

rendben is volt, jól kiegészítettük egymást. Mondjuk, a realitásokkal mindketten hadilábon álltunk, de nem ugyanúgy.”

A könyv leginkább nagyesszé. Egy nagyesszé, amely magába fogadja a monográfia, az emlékezés és a „szellemi portré” számos sajátosságát. Nemcsak a személyes érintettség jogán, hanem módszertani megfontolásból is hangsúlyozottan szubjektív – vagyis lényeglátóan tárgyilagos. Persze csak a sarkítás kedvéért írtam „szubjektív”-at, a megfelelő szó itt a „személyes”. Hiszen épp a szubjektív–objektív hasadást meghaladó eleven valóságkapcsolatban látja Lányi a válságból kivezető utat. És Karátson olyan mintaembernek, aki bejárta ezt az utat, amely a közélet visszazökkenésére is tervet kínál: „1988-ban olyan érzésünk támadt, mintha egy végtelen hosszúságúnak tűnő kitérő, amelyben odáig telt az életünk, két történelmi zárójel között, most végre véget érne. De rövidesen rá kellett eszmélnünk arra is, hogy a nagy változás, amiben reménykedtünk, nem lesz nagyobb, mint ami bennünk magunkban végbemegy, és kívülről hiába várjuk; nekünk, ká-európaiaknak kellene valamit mássá lennünk, igazi önmagunkká, ha létezik egyáltalán ilyesmi, s ha képesek vagyunk rá. Ez volt az, amiről 1989-ben megfélekedtünk, az egész ország, azt kell mondanom.”

Az itt vázolt alapállás filozófiai megfelelőjét a szerző mindenekelőtt a fenomenológiában találja

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

meg. Husserl, Merleau-Ponty és a többiek számos tétele föllelhető Karátsonnál, mutatja ki. Itt nem hatásról, hanem egyidejűségről van szó. A könyv szavaival: „Bár Karátsonnal kapcsolatban elsősorban a buddhista és kínai bölcselet hatását szokták emlegetni, az idézett párhuzamok szerintem azt bizonyítják, hogy benne a fenomenológia hazai előfutárát is tisztelhetjük, ráadásul olyan gondolkodót, aki nem Husserl vagy követőinek tanítványaként sajátította el ezt a látásmódot, hanem pusztán önvizsgálat útján. Elsősorban a saját mesterségbeli tapasztalatai készítetik a nevezetes epokké végrehajtására, a köznapi gondolkodásra jellemző alany–tárgy oppozíció fel-függesztésére.”

A mesterség, ami annyi belátásra vezette Karátson, a festészet. Itt merülnek föl azok az intellektuális kérdések, amelyek számára sorskérdésekké, élettényekké váltak. És amelyek minden ember alapkérdései, bár a legtöbben ezt nem tudatosítják, vagy csak intellektuális problémaként kezelik. A látás és a kifejezés alapjairól van szó. Az alapvetően plasztikus antik művészet után a hit Jézussal belsővé, szinte ábrázolhatatlanná válik. Az európai művészet mozgatója a kifejezés keresése: a kutatás, az újítás lesz.

A dolgokhoz való helyes viszony a megfelelő perspektíva megtalálásával egyenértékű. A reneszánsz óta uralkodó rögzített perspektíva viszont már csak korlátolt látószöveget eredményez. Ez nem jelenti a reneszánsz megtagadását. Sőt, Karátson számára Leonardo kora még a lehetőségek pezsgése. Utána fordul a művészet egy része a könnyebb ellenállás felé: „A reneszánsz hajnalát, ahogy Karátson fogalmaz, nem az álló dél, hanem az álmos délután követte. A művész és közönsége belefeledkezik abba az illúzióba, hogy az ő egyéni nézőpontjuk az egyetlen realitás, ennek következtében egy egoisztikus világkép és egy ahhoz tartozó statikus térábrázolás foglyai lesznek.” Valamiféle mozgó, mozgékony nézőpont kínálkozik megoldásnak (ennek az áttörésnek a legkiemelkedőbb alakja Karátson számára Vajda Lajos). „A romlás pedig szorosan összefügg »a képalkotás képességének megbetegedésével«, ami szerinte a modernitás problémájának a lényege” – összegez Lányi.

Ezek a belátások vezetnek vissza Karátson a szépirodalomhoz, amikor ezen a területen is megérzi a fenti problémák súlyát. A keleti bölcseiség állandó támasza a hazugság ellenében (amelyet ő ötvenhat után tudatosított Magyarországon, de később általánosnak ismert fel): „A buddhista és

taoista bölcseletben rátalált arra a nyelvre, amelyen beszélni tud azokról a dolgokról, melyeket szerinte Európa elfojt magában.” A Kelet adta távlatnak abban szintén jelentős szerepe van, hogy elkerüli a kínálózó tévutakat (ezekről listát is ad Lányi: „a káosz, a beletörődés, a bosszúvágy, az öngyűlölet és önpusztítás, az áldozatszerep, a próféta- és mártírszerep”).

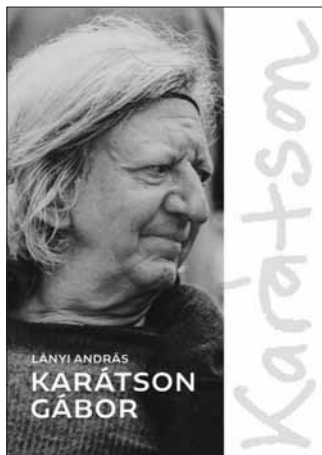
A Kádár-rendszer egyszerre kifinomult és brutális rafináltságán edződve Karátson hamar átlátja a globális folyamatok hamisságát. Ezek festésekor Lányi a legsajátabb területén mozog. Persze itt csak néhány meghatározó jellemzőt emel ki. Például azt, hogy „a technikai civilizáció a tudást uralkodni tudássá torzíttja és a természetet pusztá nyersanyaggá degradálja”. Karátson egyetlen jelzőjéhez átfogó láttelepet mellékel: „Ezúttal sem magyarázza el, pontosan mire gondol, nem szokása. De érezzük, hogy telitalálat egyetlen szóval művészetlenségnek nevezni korunkat s e korszak teljesítményelvű, töredékes, felelőtlen és kietlen, termelhető, fogyasztható és eldobható, azaz kultúra-ellenes kultúráját.” A modernitásban „technológiai-gazdasági kényszer és személytelen automatizmusok zsarnoki uralma” irányít. Ezzel áll, állhatna szemben „az élőlénytársulások és emberi közösségek spontán önszerveződése”. Aminek az alfája és ómegája az érett személyiség. Karátsonban a szabad, mondhatni, beavatott emberre ismer Lányi („ha akarunk, történetében még a beavatási szertartás kötelező elemeire is ráismerhetünk”). Ez teszi alkalmassá több területen is jelentős (sőt: sorsfordító reménységű) szerepe megformálására. („Nem olyan szerepre gondolok, amit az ember, élve az alkalommal, magára ölt, hanem olyanra, ami addigi és azutáni életét, előre nem látható módon, egységes történeté teszi.”)

A Karátson–Lányi-féle személyesség, „fenomenológia” azért fókuszpontja a válságból kivezető emberi tartásnak, mert a modern világ pusztító oldala épp ezt tagadja és semmisíti meg. A tudomány kibillentette az embert központi helyzetéből, így félrevezetőnek, de legalábbis jelentéktelennek állította be az eleven tapasztalatot és képzeletet. Maradt a mérhető mennyiség, és elveszték a minőségek (például a színek: a színek minőségi, goethei szemlélete). Elveszett lábunk alól a talaj, fejünk fölül az Ég. Maradt a „Globális Akárhol egyenmű világa”. A személyes látásmód kimunkálása és vállalása adhatja vissza létezésünk rangját, valóságát. A személyiség itt semmiképpen sem valamiféle individualizmust jelent (ez éppen hogy a civilizációs válság tünete). Az érett személyiség

(a „meglett ember”) közösséget, közös nyelvet (érték- és tapasztalathálót) feltételez. A könyv szavaival (és visszakötte az itt hangsúlyozott fenomenológiához): „az élet alapvetően együttélést jelent, emberek harmonikus együttélése pedig csak valamely közös értelem jegyében képzelhető. A közös értelem forrása a Husserl nyomán életvilágnak nevezett interaktivitás, melynek közegében az emberek egymással szót értenek, s a szó által, ahogyan Emmanuel Lévinas fogalmaz, felajánlják a világot a Másiknak.”

Az emberit kiiktató „ismeretelméleti fordulattal” szemben tér vissza Karátson az eredendő tudáshoz: „Az igazság ember és világ egymásra vonatkoztatott volta.” Lányi szerint ez a fenomenológia lényege is: „Így vagy úgy, minden következetes fenomenológiai vizsgálódás ide lyukad ki, egy új antropológiai alapelv kijelentéséhez és az abból fakadó etikai következmények felismeréséhez.”

Lányi korunk leginkább prófétai alakjának tekinti Karátson. (Ezért is tulajdonít kiemelt jelentőséget ifjúkori Csontváry-tanulmányának, amelyben leszámolt az elavult próféta szereppel, kikerülte az itt leselkedő csapdát.) Érdekes, hogy ez a próféta-ság túl a próféta a válság legyőzésében néha kiemelt szerepet szán a magyarságnak. Ezt jelzi például figyelme a magyar–zsidó sorspárhuzamok, vagyis a kiválasztottság iránt. Ami, tudjuk, régi magyar hagyományt visz tovább. Sajátos fénytörést kap mindez, ha látjuk – mint ahogy Lányi így látja –, hogy a rendszerváltás félresiklásában nagy szerepet játszott a zsidó–magyar sérelmi versengés: „Tetszik – vagy nem tetszik, a közös útkeresésnek, annak a bizonyos nemlétező nemzeti egységnek mindjárt a rendszerváltozás után talán a zsidókérdés volt a legfőbb kerékkötője.” Mindebben egy átfogóbb ok képződik le, ami ötvenhat és az igazi ökológia mércéjével a rendszerváltást éppolyan ellenforradalminak mutatja, mint amilyen a Kádár-kor volt. Lányi Karátsonnal egyetértésben meggyőző érveket sorol fel kommunizmus és kapitalizmus egy húron pendülésére: „mindkettő valamiféle »termelőerők« fejlődésében hisz, és az úgynevezett »szükségletek« kielégítését ígéri az elpusztított természetért cserébe”. Lányi Karátson idézi: „a kommunizmus csupán a kapitalizmus különösen kellemetlen válfaja”.

Lányi ugyanakkora jelentőséget tulajdonít Karátson festészetének, írói munkásságának, közéleti szereplésének és – a fordításkommentárokban kicsúcsosodó – bölcseletének (de az utóbbinál, mivel az elsősorban a Kelet köré fonódik, jelzi hozzáértése korlátait). Szokatlan, hogy a regények közül az első nagyregényt, az *Ulrik úr keleti utazását* tartja a legnagyobbra, illetve a legkorábbi regényt, *A Gyermek Altdorfert* állítja még mellé. Általában az *Ötvenhatos* regényt ismerik el leginkább. Annak erős politikuma azonban némileg, úgy látszik, elriasztja Lányit is, mint többeket.

Ezt a kiemelést nem tartom indokoltnak, én a négy regényt egyforma magasra taksálom (mit tagadni, korunk legnagyobb írói teljesítményei közé sorolva). Nincs különösebb értelme a vitának. Inkább örülök, hogy valaki felhívja a figyelmet a kissé háttérbe szorult művek nagyságára. Amit Lányi a regénypoétikáról és a szemléleti mögöttesről mond, az végül is mindegyik műre (még az esszékre is) áll. Az előbbiről így ír: „ami Karátson prózájának

szokatlan, különös szépséget kölcsönöz: az olvasót, az ő legbizalmasabb beszélgetőtársát megszólító közvetlen hangnem és az élőbeszédre emlékeztető, keresetlen, közbevetésekkel sűrűn tagolt mondatok versszerű ritmusa, költői emelkedettsége – egyidejűleg. Csak azt mondja ki, amit az adott összefüggésben lényegesnek tart, a magyarázó átkötéseket elhagyja, de bátran hagyatkozik spontán felmerülő, távoli asszociációkra. Ettől a szöveg szárnyalni kezd, és magával ragadja az olvasót.” A szemlélet lényegét pedig a következő belátásban ragadja meg a szerző: „sorsunkat nem érthetjük meg másként, mint a mitikus történetek és a bennük megjelenő kozmikus viszonylatok összefüggésében”.

A dolgoknak ezt a következetes végiggondolását sokan felvilágosodásellenességnek neveznék. Lányi „radikális felvilágosodást” említ (magára és Karátsonra is tekintve). Amit ad, az pedig kiváló kedvbeszéd a Karátsonnal ismerkedőnek, összefoglalás az őt ismerőnek. Azon persze el lehet olykor tünődni, mennyire egyezik ízlésünk az övével, mennyire tenénk oda, ahova ő, a hangsúlyokat, egyes meglátásai mennyiben őt, mennyiben Karátson jellemzik. (Zavaróan sosem válik el a kettő egymástól.) Azt mindenképp belátjuk, hogy Karátson megismerése a teljesebb, igazabb valósággal való szembesüléshez visz számottevően közelebb.

FAZEKAS SÁNDOR (1975) Szeged

FAZEKAS SÁNDOR

Nádasdy Ádám: A csökkenő költőiség

Magvető, 2021

A könyv a műfordítás gyakorlatával foglalkozik: a szerző egyrészt a Dante-fordítás, másrészt pedig a Shakespeare-drámák magyarítása közben összegyűlt tapasztalataiból ad közre néhány esszéje és interjúja valót. Elejétől végéig élvezetes olvasmány: érezhető rajta, hogy szerzője tanítással és magas szintű ismeretterjesztéssel foglalkozik. Nádasdy Ádám olasz–angol szakon végzett, és angol szakosok generációit ismertette meg az angol nyelvszettel az ELTE-n, ám emellett kiterjedt és többféle műfajú nyelvművelő tevékenységet is folytat, elismert kortárs költő, és nem utolsósorban Shakespeare alighanem legértőbb és leghívebb kortárs műfordítója.

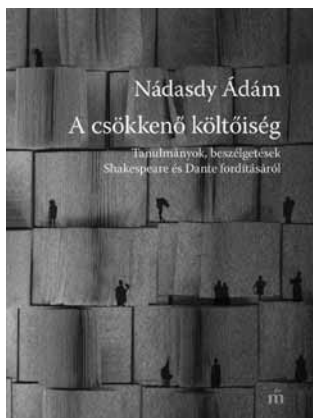
Dante művét nem terzina rimában, azaz az eredeti, hármas sortagolású formájában, hanem blank versben adja az olvasó kezébe. Shakespeare drámáinak formája már a kezére áll, hiszen jó néhány klasszikus drámát lefordított már: többek között immár a *Hamlet* is. Nádasdy felfogása meglehetősen rímellenes: azt mondja – s ebben gyakran van valami –, hogy a fordításokat gyakran gúzsba kötik a merev formai követelmények, amelyektől a szórend, a szóhasználat egyaránt merev és a beszélt nyelvtől idegen lesz. Babits monumentális költői víziójához képest valóban csökken a költőiség Nádasdy új verziójában – a pontosság és az érthetőség azonban nagyon is nő. Jegyzetei segítenek ennek a monumentális gondolati építménynek a megértésében: fordítása amolyan középkori tudásenciklopédiaként fogja fel Dante művét, Babits után teljesen más megközelítésben mutatva be a *Színjátékot*. Talán egyetlen – mégoly kiváló és nagy érdemű – fordításban lehetetlen visszaadni az összes aspektust, több azonban együttesen kiegészíti egymást.

A csökkenő költőiség számomra talán legizgalmasabb része a hét főbűnnel kapcsolatos: ezek valójában nem bűnök, hanem a bűnre való hajlamok, amelyek a bűnökhöz vezethetnek. Innen van, hogy a harag például a hét „főbűn” egyike, a gyilkosság

azonban nem az. Új kifejezéseket javasol ezek jelölésére, és valóban, a kevélység, a torkosság vagy a bujaság ma már részben ritkán használatos, részben pedig jelentésük enyhébbé vált; Nádasdy az önteltséget és a falánkságot, illetve a testimádatot ajánlja. Ez a változtatás indokolt, bár joggal vehető föl, hogy vajon ennyire a nyelvünkbe gyökeresedett kifejezéseket meg lehet-e változtatni. Talán igen – a szöveg érthetőbb és folyamatosabb, gördülékenyebb lesz, ha Nádasdy mai kifejezései közé nem keverednek ilyen nyelvi őskövületek.

A Nádasdy-kötet címadása némiképpen szándékosan ironikus: saját fordításai közül akadnak költői szépségűek is, mint például a *Rómeó és Júlia*, ám ennek ellenére többször kapott olyan kritikát, hogy munkái nem eléggé költőiek. Az ilyesfajta véleményeket az indokolja, hogy a korábbi korszakok magyar változatai a romantikus kultusz jegyében igyekeztek a Bárd szavait magasztosan, romantikus páthosszal tolmácsolni: ha például Titánia azt találta mondani Zubolynak: „Come!”, azaz: „Gyerel!”, azt Arany a „Jöjj, ó jöjj!” fordulattal adta vissza. A helyzet az, hogy Shakespeare nem a romantika költőeszménye vagy a Bárdot piedesztálra emelő utókor ízlése szerint alkotott. A könyv számos példát hoz rá, hogy Shakespeare eredetije gyakran köznap, sőt, nemritkán vaskos és közönséges (természetesen azért, mert a Shakespeare-korabeli közházak a társadalom legalsóbb rétegeinek éppúgy szólnak, mint a legfelsőbbnek). Ez a vélekedés ma már általános a Shakespeare-kutatók körében, arra például Almási Zsolt mutatott rá, hogy a

75. szonett fordítása is esztétizáló, megszépítő jellegű. Hozzátehetjük, hogy Szabó Lőrinc fordítására az emelkedettség és a modernizálásra való hajlam általánosságban is igaz, így ez a kérdés a verses Shakespeare-életmű fordításakor is nagyon fontos. Természetesen Szabó Lőrinc nem ok nélkül járt el így: saját korának fordításestményét követte, és ezzel az eredetitől távolodó szemlélettel egyszersmind közel hozta a

szöveget a kortárs olvasókhöz (és nézőkhöz, hiszen több drámát is lefordított): új lendületet adott a Shakespeare-kultusznak. Nádasdy is így tesz, ám fordítói elvei teljesen mások, mint a klasszikus modernség korának elvei. Számára az érthetőség, a tartalmi hűség, a mai nyelvezet és a jó előadhatóság egyaránt nagyon fontos, jegyzetei és rövid, de tartalmas előszavai pedig nagyon jól segítik a művek értelmezését. (Nádasdy hihetetlenül népszerű a mai fiatalok körében: a szegedi könyvbemutatón, ahol a szerző beszélgetőtársa lehettem, az átlagéletkor 22 év körül lehetett, és voltak, akik kiszorultak a tereméből.)

Nádasdy helyenként sarkosan fogalmaz, hogy hatásosabban kifejezhesse álláspontját. Hozzám hasonlóan talán másoknak is szemet szúrhatott az az állítása, amely szerint márpedig világlíra nincs, hiszen a versek lefordíthatatlanok. Ezeket a túlzásokat nemigen szabad túl komolyan venni, már csak azért

sem, mert Nádasdy több műve cáfolja ezt: a *Rómeó és Júlia* elején található szonettet – s magát az egész drámát is – igen szépen, költői módon fordítja. Az általa felvetett probléma természetesen létezik: nehéz megtalálni az egyensúlyt a versek műfordításában, hiszen rengeteg szempont számít: ezen komponensek aránya jelenti a jó fordítást. A minél nagyobb formahűség mellett a tartalom, a természetes szórend és a mai szóhasználat egyaránt fontos, akárcsak a szöveg esztétikai hatása, értéke. Nádasdy fordítói munkái mellett tanulmányai is példát adnak arra, hogyan lehet közérthetően írni és beszélni ezekről a szép és nehéz témákról. Már középiskolás kortól sem hiányozhat az irodalomkedvelők polcáról, de a fordítással s különösen a műfordítással foglalkozók igen nagy haszonnal forgathatják. Barna Imrének igaza van, aki a pesti bemutatón felvetette, hogy az egyetemi oktatásban kötelező olvasmánnyá kellene tenni a művet.

OLÁH ANDRÁS

Csengey Dénes: Három monodráma

Hitel Könyvműhely, 2021

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

Csengey Dénessel Vaján, a Rákóczi-ünnepségen találkoztam először 1988 tavaszán. Rajta kívül ott volt még Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Csurka István és egykori tanárom, Für Lajos is. Élénken él az emlékeimben, hogy az estébe nyúló program végén szót kért, és a néhány mondatos köszönetnyilvánítás zárásaként föl hívta a vendégnek álcázott titkosügynökök figyelmét, hogy az MDF-es társaság a távozásakor milyen útírányt fog követni. Mi, naiv lelkek a döbbenettől megszólalni sem tudtunk. Csak azt figyeltük dermedten, kik azok, akik hirtelen szintén szedelőzködni kezdenek.

Egy év múlva – 1989. március 15-én – a Magyar Televízió székháza előtt láttam viszont. Kataritikus élmény volt. Nem véletlen tehát, hogy Csengey Dénes a megalkuvás nélküli igazságkeresés és a köntörfalazás nélküli szókimondás megtestesítőjeként él bennem.

Monodrámai is erről szólnak. A történetek szereplői a naiv szabadság-ábrándon túllépve, nyíltan, mellébeszélés nélkül, a szabadság kérdését mélyebben – az emberi gyarlóság aspektusából is vizsgálva – keresik a válaszokat a mindannyiunkat foglalkoztató kérdésekre.

Hogy miért pont ezt a műfajt választotta a szerző? Talán mert egyetlen szereplő álarcába bújva volt a legegyszerűbb véleményt nyilvánítani egy olyan korban, amelyben minden szóra éber cenzorok figyeltek. Ám a börtönben szenvedő Villonnal kimondathatta az író, hogy „Ez a világ senkinek nem otthona”. Talán ezért is lett Csengey „esetében” a monodráma visszatérő műfaj, amint azt az író fia, a könyvet összeállító Csengey Balázs is megfogalmazta.

A *cella* 1977-ben keletkezett. A mű a középkor talán legellentmondásosabb és legsajátosabb sorúsú költőjének, François Villonnak börtönben töltött egyetlen napját mutatja be. Vívódásai, töprengései – önmagával és őrzőivel folytatott egyoldalú diskurzusa – révén megismerkedhetünk azokkal a kulcsfontosságú pillanatokkal és buktatókkal, amelyek árnyékot vetettek életére.

Az akasztófa és a téboly árnyékában kertelés nélkül sorolja bűneit. Keserű számvetés ez. Önmagát szembesíti a lelket gyötrő valósággal: „Francia költő vagyok... Száműzött senkiházi... Isten felkent papja... Dicsőségre született kiválasztott... Félig meggebedt, vert kutya... Szerelem széphangú éne-

kese... Az utca utolsó ribancának is köpőcsészéje... Az emberséget levégőnél jobban szomjazó tiszta ember... Betörő, útonálló... Gyilkos! Itt fogok megrohadni..."

Megannyi ellentmondás és szélsőség, amelyek nyomán kérdések sora vetődik fel. Történhetett volna másként is? Egyáltalán kitérhet-e az ember a sorsa elől? És mi az, ami átértékelődik, és mi az, ami utólag visszanézve is fontos marad? A vak szerelem? A barátság? A siker? A népszerűség? A cellában töltött idő alkalmat nyújt a töprengésre, a kérdések megválaszolására, az életét kísérő traumák és csalódások számbavételére. Villon kisgyerekként vesztette el az apját. Anyja nem tudta eltartani, lemondott róla, a bácsikájára bízta, aki azt tanította neki, hogy a „fölös tudás” halálos bűn is lehet. Élete tele kilengésekkel. A szerelmének hitt nő is rútol becsapja. Rossz útra téved, börtönbe kerül.

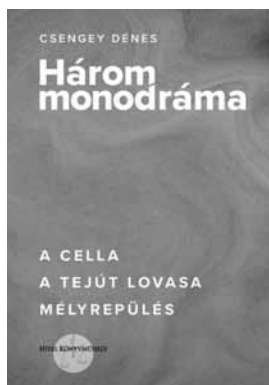
A kérdés az, hogy emberi tartását meg tudja-e őrizni ebben a reménytelen helyzetben. Villon azonban az akasztófa árnyékában sem tagadja meg önmagát. Megszállottan konok. Nem hajlandó meghajolni a püspök előtt. Inkább tűri, hogy összetörjék a csontjait.

S kiderül, ez is része az egyén szabadságának: az önmagához és eszméihez való hűség, hajlíthatatlanság, a rendíthetetlen kitartás – még akkor is, ha múltja miatt már nincs jövője. Még akkor is, ha „nem kell az igaz szó senkinek”. Ugyanakkor az utóbbi félmondatból jól kiérezhető a keserűség is. Mintha a küzdelem hiábavalósága nyerne teret – amit aztán Villon szájába adva így fogalmaz meg Csegey: „Közemben a mennyország kulcsa. De hol az ajtó?”

A másik mű – *A Tejút lovasa* – hasonló építkezésű: a költő-hadvezér Zrínyi Miklós öngyöttrő viaskodásába enged bepillantást. Az uralkodót kiszolgáló, de annak hadvezérében (s rajta keresztül a királyban is) csalódni kényszerülő hazafi önmagát ostromozza, de Istennel is vitába száll, amiért az nem segíti „a hazájáért tenni akaró, tisztánlátó, ám az udvar által félreállított” főhőst.

Zrínyi kényszerpályára kerül. A hazáját és népét védeni akaró embert „parancsszegő, békebontó, királya szavának ellenszegülő engedetlenként” állították be ellenfelei, miközben az Érsekújvárt feladó Forgách Ádámot felmentették. Mérhetetlen keserűség gyöttri a hőst. „Több sírkeresztnek nincs hely a szívemben” – üzeni Istennek.

A reményt azonban nem adja fel. A széthúzásban, egymás elleni acsarkodásban már akkor is

jeleskedő magyarságot próbálja ki-józanítani, egységbe terelni. („Ezt az elszéledt nemzetet hitedbe szédülve egynek álmotlam.”) A feladat már csak azért sem egyszerű, mert e korban nem csupán a Habsburg és török malomkő között morzsolódott a magyarság, hanem új szembenállásokat eredményezett az ellenreformáció okán erősödő vallási elkülönülés is. Márpedig „a hit nem nő ütlegek között” – szöge-

zi le Csegey.

Az író ugyanakkor innen is üzen a sorok közt olvasni tudó kortársaknak: „Akármit le nem írhatok!”

Miként azt a kötet szerkesztője is megállapítja: „A két korai dráma rengeteg rokon vonást mutat, hiszen mindkét szituációban az elnyomó hatalommal szemben próbálja a főhős megőrizni, megtalálni a függetlenséget, azonban míg a vágáns Villon esetében elsősorban az egyéni és művészi szabadság van a középpontban, Zrínyi már nemcsak önnön sorsáért aggódik, hanem a nemzet, a nép nevében fohászkodik Istenhez.”

A kötet harmadik darabja merőben más szerkezetű alkotás. Mindez vélhetően annak is köszönhető, hogy jóval későbbi keletkezésű, másrészt az is befolyásolta, hogy kifejezetten Cseh Tamás számára íródott – némiképp hajazva egy korábbi Cseh Tamás-előadás, a *Frontátvonulás* világára.

A darab főhőse fiktív személy, egy – szinte tudathasadásos állapotban élő – pesti vagány (Novák Béla), aki rendszeres vendége a rendőrségnek, s aki örökös lázadásával próbálja felhívni környezetét figyelmét a rendszer tarthatatlanságára. A spicliskeedésre épített rendőrállam megtöri az emberi kapcsolatokat, bizalmatlanságot gerjeszt. Innen menekülni kell – súgja az egyik hang. A másik meg viszont aztart, hiszen ez a hazád. Menni vagy maradni? Beletörődni vagy harcolni, alkudozni vagy küzdeni a változásért? Ezek a dilemmák foglalkoztatják a Jégmadár nevű vendéglátó-ipari egység zavaros világát az őrszobával rendre fölcserélő Novákot.

A narratív jellegű gondolatokat vers-, illetve dalszövegek színezik. Ezek közül a *Boldogasszony anyánk* átíratát emelném ki, ami a mérgezett lelki magyarság összetartozás-tudatának hiányát veti fel.

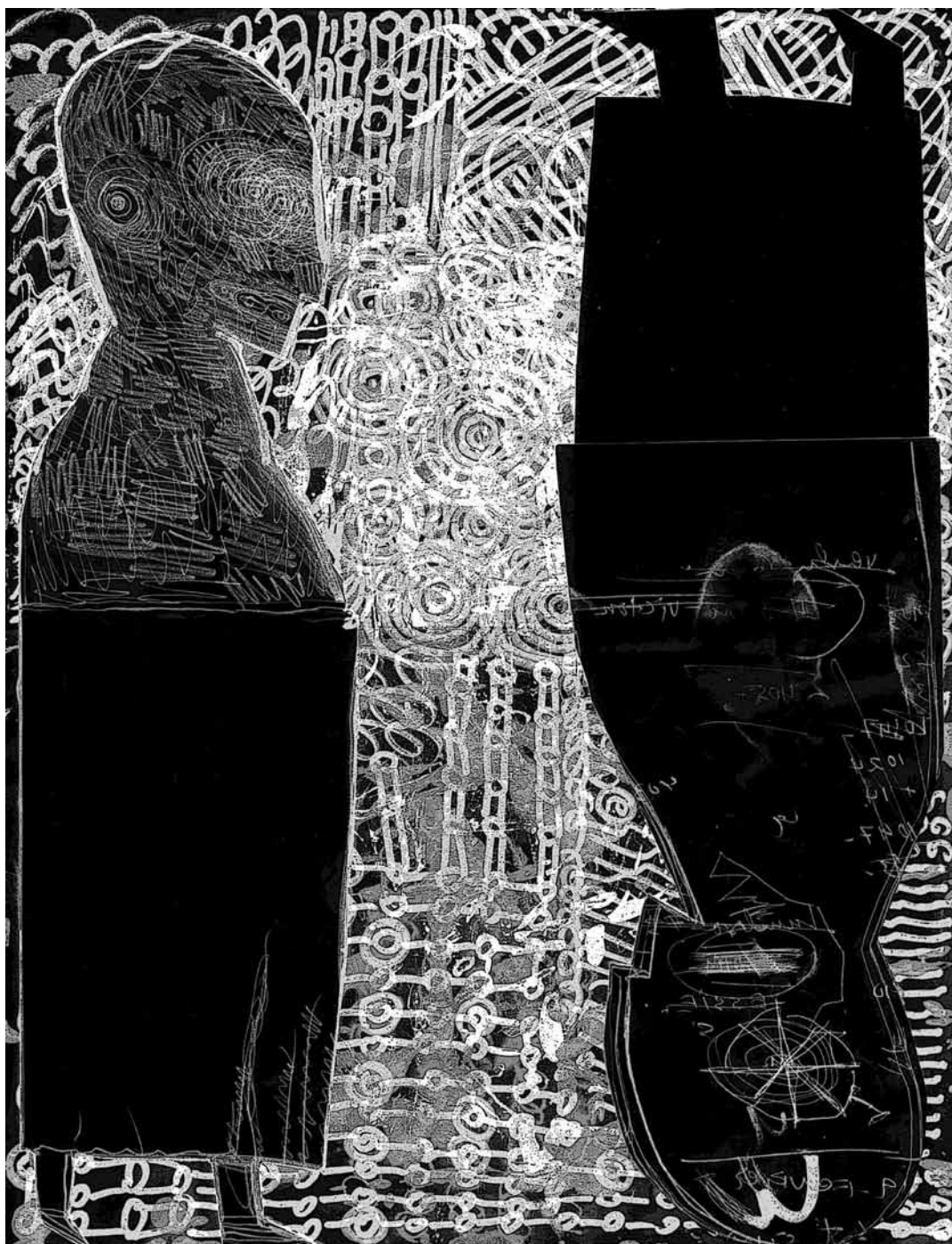
Voltaképpen mindhárom mű ugyanazon kérdésekre keresi a választ: a morális állapotokat próbálja tisztába tenni, a szabadság és az embernek maradás feltételeit boncolgatja. Ugyanakkor mindhárom szereplő erős társadalomkritikát fogalmaz meg a fennálló renddel szemben.

Közös hasonlóság még a tér szerepe, illetve annak hiánya – hiszen egy cella, egy sátor, illetve egy lakás adja a háttérét.

A Hitel Könyvműhely kiadványa mindenképpen hiánypótló, hiszen önálló kötetben ezek a művek még sohasem jelentek meg, pedig az első két írás (*A cella* és *A Tejút lovasa*) már a hetvenes évek végén megszületett, a *Mélyrepülés* pedig ötvenöt előadáson keresztül volt műsoron 1986 és 1988 között a Katona József Színházban.

A kötet írásai a kalitkába kényszerült ember vívódásait fogalmazzák meg, belelopva a történetekbe minden esendőséget – a bukás kockázatát is –, de a vágyat és reményt is. Ugyanakkor Csengey – villoni daccal – saját korának is üzent: „Hazudik az, aki állítani meri, hogy itt ma szabad emberi rend van.”

Izgalmas darabok kerülnek az olvasók asztalára – méltán érdemlik meg a közönség figyelmét. S talán színpadon is viszontláthatjuk őket egyszer.

SIPÓS SÁNDOR, *Cím nélkül*, 2021, rajz, komputergrafika, giclée nyomtatás, 22x30 cm

ÉVSZÁZADOK ÖRÖKSÉGE

a magyar műemlékvédelem 150 éve

A MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM
ÉS MŰEMLÉKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS
KÖZPONT KIÁLLÍTÁSA

TÁRLATVEZETÉSEK, MÚZEUMPEDAGÓGIA,
KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

MEGTEKINTHETŐ:

2022. SZEPTEMBER 14. — NOVEMBER 20.

MAGYAR MŰVESZETI
AKADÉMIA

Magyar
Építészeti
Múzeum

Műemlékvédelmi
Dokumentációs
Központ

VIGADÓ

NYITVATARTÁS
MINDENNAP 10:00—19:00

PESTI VIGADÓ

1051 BUDAPEST, VIGADÓ TÉR 2.

www.vigado.hu | www.memmdk.hu

[Instagram](#) [Facebook](#) PESTI VIGADÓ | MAGYAREPITESZETIMUZEUM